ISSN 2786-4537 (print)
ISSN 2786-4545 (online)

Випуск 3 (105)
липень – вересень
2022 рік

Issue 3 (105)
July-September
2022 yers

Науковий
журнал

Scientific journal

ВІСНИК
економіки

HERALD
of Economics

Тернопіль
ЗУНУ
2022

Ternopil
WUNU
2022

Засновник і видавець: Західноукраїнський національний університет

ВІСНИК
економіки

Науковий журнал.
Заснований у травні 1996 р.
Виходить чотири рази на рік

HERALD
of Economics
The Scientific Magazine.
Founded on May 1996.
Is published four times a year

Випуск 3 (105)
липень – вересень
2022

Затверджено рішенням Вченої ради ЗУНУ, протокол № 1 від 26 серпня 2022 р.

Issue 3 (105)
July-September
2022

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання (Бюлетень ВАК України. 1998. № 2. С. 44; Бюлетень ВАК України. 2009. № 11. С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від 09.03.2016 р. № 241.
Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 292.
Наказ МОН України від 16.12.2019 р. № 1643.

Внесено зміни у назву наукового журналу з «Вісник Тернопільського національного економічного університету» на «Вісник економіки» (з включенням його до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями: 051; 071; 072; 073; 075; 076; 281; 292) і назву засновника з «Тернопільський національний економічний університет» на «Західноукраїнський національний університет». Наказ МОН України від 15.04.2021 р. № 420.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24736-14676ПР від 8 лютого 2021 р.

Науковий журнал «Вісник Тернопільського національного економічного університету» / «Вісник економіки» розміщено в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Index Copernicus, Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), International Citation Index Of Journal Impact Factor & Indexing(ICI), НБУВ, CrossRef.

Електронний варіант журналу в Інтернеті:
http://www.visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj
http://www.visnykj.wunu.edu.ua/index.php/htneu
http://www.irbis-nbuv.gov.ua

ISSN 2786-4537 (print)
ISSN 2786-4545 (online)

© ЗУНУ, 2022

Головний редактор
***Задорожний Зеновій-Михайло**, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*

Заступники головного редактора:
***Мельник Алла**, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Дерій Василь**, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Хорунжак Надія**, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*

Редакційна колегія:
***Борисова Тетяна,** д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Буяк Леся,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Желюк Тетяна,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Зварич Роман,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Кириленко Ольга,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Кнейслер Ольга,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Кравчук Наталія,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Крисоватий Андрій,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
Лободіна Зоряна, *д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Микитюк Петро,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Монастирський Григорій,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Муравський Володимир,** д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Рожелюк Вікторія,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Семанюк Віта,** д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Сембієва Ляззат,** д. е. н., професор, Євразійський національний університет ім. Л. М. Гумільова, Казахстан*
***Сковронська Агнешка,** д.габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща*
***Собко Ольга,** д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Сохацька Олена,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Тулай Оксана,** д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет, Україна*
***Штандо Анжей,** д.габ., професор, Вроцлавський економічний університет, Польща*

ЗМІСТ

Віталія КОЙБІЧУК, Валерія ГЕРАСИМЕНКО
Ефективність національної кібербезпеки: DEA-аналітика 8

Наталія КРИВОКУЛЬСЬКА
Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері: вектори вдосконалення 22

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ, Андрій КОЗАР
Аналіз бюджетних витрат на соціальний захист населення: виклики пандемії COVID-19 38

Володимир ОКРЕНЕЦЬ
Трактування прибутку в обліково-інформаційному забезпеченні підприємств 65

Олександр ДЗЮБЛЮК
Оптимізація структури сучасного грошового обігу у контексті ролі готівкових платежів 78

Василь ДЕРІЙ, Ростислав РОМАНІВ, Марія ГУМЕННА-ДЕРІЙ
Облік і звітність про МШП, МНМА у будівництві: стандарти відображення, проблеми ідентифікації та організації 101

Ірина НАЗАРОВА
Сутність та обліково-інформаційне забезпечення електронних розрахунків 123

Вікторія АДАМИК, Наталія СТАХОВА
Трансформація європейської міграційної політики в умовах глобальних і регіональних викликів 137

Ольга КИРИЛЕНКО, Богдан МАЛИНЯК
Видатки Державного бюджету України на вищу освіту в світлі запровадження середньострокового планування 152

Петро МИКИТЮК, Юлія МИКИТЮК, Ярослав ЗАВИТІЙ
Дослідження концепції організації проєктування та оцінка факторів формування економічної ефективності інвестиційних проектів 169

Тетяна ЖЕЛЮК, Аліна ЖУКОВСЬКА
Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад 183

Віта СЕМАНЮК, Наталія МЕЛЬНИК
Вплив цифрових технологій на інформаційне середовище бізнесу в умовах п'ятої промислової революції 203

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Жанна ПОПЛАВСЬКА, Наталія МИХАЛЬЧИШИН
Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності 213

Василь ДЕРІЙ, Володимир МУРАВСЬКИЙ, Наталія ПОЧИНОК, Світлана СИСЮК, Наталія ЗАРУДНА
Облік, оподаткування і контроль діяльності суб'єктів господарювання в умовах кризових явищ 218

CONTENTS

Vitaliia KOIBICHUK, Valery GERASYMENKO
Effectiveness of National Cyber Security: DEA analytics 8

Nataliia KRYVOKULSKA
Information and communication support of the environmental management process in the public sphere: vectors of improvement 22

Oleksandr DLUHOPOLSKYI, Andrii KOZAR
Analysis of budget spending on social protection: challenges of the COVID-19 pandemic 38

Volodymyr OKRENETS
Profit interpretation in the accounting and information support of enterprises 65

Oleksandr DZIUBLIUK
Optimization of the structure of modern money circulation in the context of the role of cash payments 78

Vasyl DERII, Rostyslav ROMANIV, Mariia GUMENNA-DERII
Accounting and reporting on L-VPI, L-VN-CMA in construction: display standards, identification and organization issues 101

Iryna NAZAROVA
Definition, accounting and information support of electronic settlements 123

Viktoriia ADAMYK, Nataliia STAKHOVA
Transformation of the European migration policy in terms of global and regional challenges 137

Olga KYRYLENKO, Bohdan MALYNIAK
Spending of the State Budget of Ukraine on higher education in light of the implementation of medium-term planning 152

Petro MYKYTYUK, Yuliia MYKYTYUK, Yaroslav ZAVYTII
Research of the concept of design organization and assessment of factors for forming the economic efficiency of investment projects 169

Tetiana ZHELIUK, Alina ZHUKOVSKA
Sources of financial support for inclusive development of territorial communities in the state of war 183

Vita SEMANIUK, Nataliya MELNYK
Impact of digital technologies on the business information environment in the context of the fifth industrial revolution 203

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Zhanna POPLAVSKA, Nataliia MYKHALCHYSHYN
Public management and administration: competitive challenges of modern times..213

Vasyl DERII, Volodymyr MURAVSKYI, Nataliia POCHYNOK, Svitlana SYSIUK, Nataliia ZARUDNA
Accounting, taxation and control of the activities of economic entities in the conditions of crisis phenomena 218

UDC 004.051 336.051+338.1

JEL classification: C13, C38, C65, G20, M20

DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.008

Віталія КОЙБІЧУК,
кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007,
e-mail: v.koibichuk@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3540-7922

Валерія ГЕРАСИМЕНКО,
студентка спеціальності «Економіка»,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007,
e-mail: ek81.v_herasymenko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1772-8017

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ: DEA-АНАЛІТИКА

Койбічук В., Герасименко В. Ефективність національної кібербезпеки: DEA-аналітика. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 8–21. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.008

Koibichuk, V., Gerasymenko, V. (2022). Efektyvnist natsionalnoi kiberbezpeky: DEA-analityka [Effectiveness of National Cyber Security: DEA analytics]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 8–21. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.008

Анотація

Вступ. *Ключовою детермінантою цифрової ери є кібербезпека, яка надзвичайно важлива як для індивідуальних осіб, так і для компаній, підприємств, банків, великих та малих бізнесів. Високий рівень національної кібербезпеки, ефектисть систем кіберзахисту – це запорука стабільності економіки держави. Тому актуальним та нагальним питанням сьогодення є комплексне та всебічне оцінювання якості національних систем кібербезпеки, які гарантовано підтримали би фінансову діяльність держави.*

Мета дослідження *полягає у визначенні максимального, найбільш ефективного значення індексу національної кібербезпеки країн світу, розподілених на 8 кластерів, враховуючи як рейтингове значення індексу національної кібербезпеки, так і особливості систем та процедур організації кіберзахисту, легкості ведення бізнесу, рівня цифрового розвитку.*

© Віталія Койбічук, Валерія Герасименко, 2022.

Методи дослідження: *бібліометричний аналіз застосування інструментів DEA-аналізу з використанням програмного забезпечення VOSviewer, лінійна оптимізація з використанням прямої моделі Банкера-Чарнеса-Купера та програмного забезпечення Frontier Analyst, кластерний аналіз з використанням метода Уорда та програмного забезпечення Statgraphics.*

Результати. *Визначено ефективність національної кібербезпеки 97 країн світу у 2021 р., виявлено еталонні країни, які мають високоякісну систему національної кібербезпеки, а також визначено потенційні резерви для збільшення таргетованого значення індексу національної кібербезпеки.*

Перспективи. *Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення багатоваріантних адаптивних сплайнів регресії, MARS-моделей для посилення фінансової кібербезпеки країни та розроблення дорожньої карти розвитку інноваційної системи протидії легалізації кримінальних доходів та фінансового кіберзахисту.*

Ключові слова: *національна кібербезпека; рівень цифрового розвитку; аналіз охоплення даних, багатокритеріальне лінійне програмування, ефективність.*

Vitaliia KOIBICHUK,
Ph. D. (Economics), Associate Professor
Associate Professor of the Economic Cybernetics Department,
Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova st., 40007,
e-mail: v.koibichuk@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3540-7922

Valery GERASYMENKO,
Student, speciality “Economics”
Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova st., 40007,
e-mail: ek81.v_herasymenko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1772-8017

EFFECTIVENESS OF NATIONAL CYBER SECURITY: DEA ANALYTICS

Abstract

Introduction. *Cyber security is a crucial determinant of the digital age, which is extremely important for both individuals and companies, enterprises, banks, and large and small businesses. A high level of national cyber security and the effectiveness of cyber protection systems guarantee the stability of the state’s economy. Therefore, a relevant and urgent issue today is a comprehensive assessment of the quality of national cyber security systems, which would guarantee the support of the state’s financial activities.*

Purpose. *The purpose of the study is to determine the maximum, most effective value of the national cyber security index of the countries of the world, divided into 8 clusters, taking into account both the rating value of the national cyber security index, as well as the*

features of cyber protection organization systems and procedures, ease of doing business, and the level of digital development.

Research methods: *a bibliometric analysis of the application of DEA analysis tools using VOSviewer software, linear optimization using the Banker-Charnes-Cooper direct model and Frontier Analyst software, cluster analysis using Ward's method and Statgraphics software.*

Results. *The effectiveness of the national cyber security of 97 countries of the world in 2021 was determined, reference countries with a high-quality national cyber security system were identified, and potential reserves for increasing the targeted value of the national cyber security index were identified.*

Prospects. *Further research will be aimed at the development of multivariate adaptive regression splines, MARS models to strengthen the financial cyber security of the country, and the creation of a road map for the development of an innovative system for countering the legalization of criminal proceeds and financial cyber protection.*

Keywords: *national cyber security; digital development level; data envelopment analysis, multicriteria linear programming, efficiency analysis.*

Formulas: 6, fig.: 5, tab.: 6, bibl.: 12.

JEL classification: C13, C38, C65, G20, M20.

Постановка проблеми. Стан та рівень сучасного цифрового світу прямопропорційно залежить від несанкціанового доступу до інформації, впровадження шахрайських кіберзлочинних, кібершпигунських схем та ступеня захисту інформаційних систем. Для кожної держави надзвичайно важливим питанням є посилення систем кіберзахисту інформації, визначення ефективності національної системи кібербезпеки та поглиблення міжнародної співпраці у цій сфері. На міжнародному рівні національний індекс кібербезпеки визначається Академією електронного урядування (e-Governance Academy) як інтегральний показник, що охоплює складові політики кібербезпеки, аналітику кіберзагроз, захист цифрової інформації, електронної аутентифікації, ідентифікації даних та користувачів, швидкість реагування на кібератаки, програми кіберкризового управління, військові кібероперації. Рівень цифрового розвитку держави Академія електронного урядування визначає як середнє арифметичне значень індексів розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та мережевої готовності. Якщо різниця між оцінками національної кібербезпеки та цифровим розвитком позитивна, то розвиток кібербезпеки країни відповідає або випереджає її цифровий розвиток. Негативний результат показує, що цифрове суспільство країни більш розвинене, ніж національна сфера кібербезпеки. Тому виникає питання щодо можливості визначення найбільш ефективних країн за організацією якісної системи кіберзахисту інформації, організацією високого рівня кібербезпеки, виявленням «еталонних» країн та визначенням потенційних можливостей для кожної країни щодо посилення політики кібербезпеки, особливо в сфері фінансово-грошових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологію DEA-аналізу застосовують дуже широко в різних галузях для ґрунтовного дослідження середовища функціонування певного об'єкта та дослідження ефективності окремих процесів, що характеризують діяльність цього об'єкта. Бібліометричний аналіз лише 2000 наукових

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

публікацій зі знайдених 3729, що були проіндексовані наукометричною базою даних Скопус у період з 2018 по 2022 р., за допомогою програмного забезпечення VOSviewer 1.6.15 відображено у вигляді графа (рис. 1). Вузли графа – це кластери, що сформовані з 11167 ключових слів та містять 5 та більше ключових слів, що автори спільно використовували в своїх публікаціях про застосування DEA-аналізу, а ребра – взаємозв'язки документів. Кількість вузлів становить 700 одиниць, ребер – 22806, кластерів – 9.

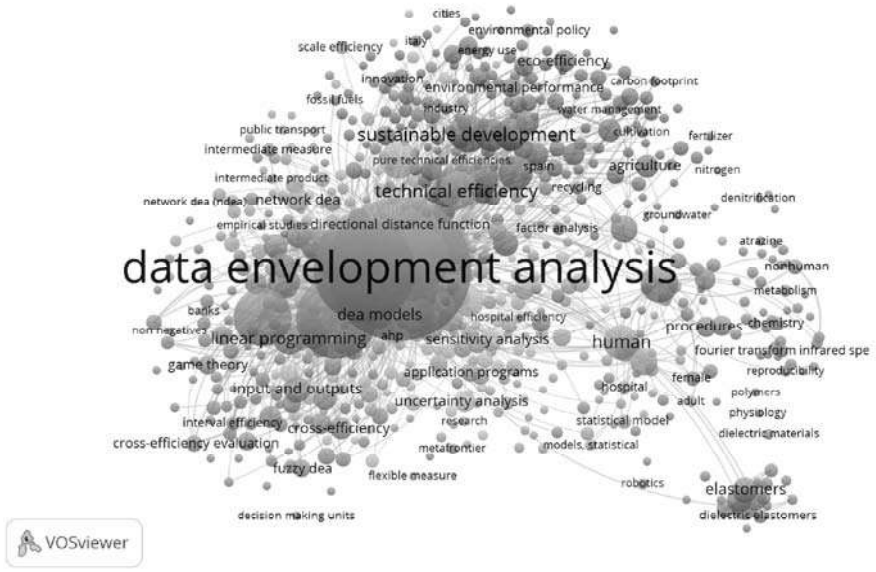

Рис. 1. Бібліографічний аналіз сфер застосовування та методології інструментарію охоплення даних методом DEA-аналізу

Джерело: розроблено авторами за результатами бази даних Скопус та програмного інструментарію VOSviewer 1.6.15.

Отже, граф (рис. 1) узагальнює перелік наукових публікацій, що присвячені найкращим практикам застосування DEA-аналізу в різних країнах світу в сфері енергетики, сільського господарства, автомобільної індустрії, підприємництва, банківської діяльності, фінансової аналітики із можливостями залучення відділів прийняття рішень та застосування як систем прийняття рішень, так і безпосередньо різноманітних моделей лінійного програмування, теорії ігор, нечіткої логіки, методів захисту інформації, дискримінантного аналізу, економічного аналізу, бенчмаркінгу для визначення ефективності банківської системи, екологічної, технічної, перехресної та відносної ефективності, стабільності розвитку об'єкта дослідження та загальної продуктивності.

Велику зацікавленість також викликає праця науковців [1], де автори для мінімізації випадків порушень кібербезпеки досліджують поведінку людей з використанням гібридної методології DEA-аналізу та MARS-аналізу, що становить метод непараметричної регресії та реалізується за допомогою сплайнів багатовимірної

адаптивної регресії (Multivariate Adaptive Regression Splines). У дослідженні наведено приклади відносин, які описують вплив внутрішніх змінних на ефективність відповідності вимогам безпеки.

Мета статті полягає у визначенні ефективності національної кібербезпеки країн світу за допомогою аналізу охоплення індексу цифрового розвитку, легкості ведення бізнесу, Базельського індексу протидії відмиванню коштів з використанням прямої оптимізаційної BCC-моделі лінійного програмування.

Виклад основного матеріалу. Вимірювання ефективності процедур фінансового моніторингу та посилення заходів щодо продуктивної кібербезпеки соціально-економічних бізнес-одиниць в умовах експоненціально зростаючої трансформації цифрового середовища вимагає застосування потужного аналітичного інструментарію. Для порівняння індексів та показників результативності досліджуваного об'єкта запропонуємо використати метод аналізу оболонки (охоплення) даних (Data Envelopment Analysis, DAE), що ґрунтується на методах багатокритеріального оптимізаційного моделювання [2]. DAE-аналіз дає змогу визначити відносну ефективність досліджуваних об'єктів на основі значень необхідних факторів та показників порівняно з еталонними показниками, що становлять найкращі практики, а також визначити рейтинг та граничне оптимальне значення для потенційного удосконалення кожного об'єкта дослідження. Так, наприклад, відносна ефективність підприємства (банка, фірми, фінансової установи) визначається як частка від зваженої суми всіх вихідних параметрів на зважену суму всіх вхідних параметрів [3]:

$$Ef = \frac{\sum_{r=1}^{s} u_r y_{jr}}{\sum_{i=1}^{n} v_i x_{ji}}, \quad (1)$$

де Ef – ефективність досліджуваного об'єкта, y_j – вихідні параметри, s – кількість вихідних параметрів, x_j – вхідні параметри, n – кількість вхідних параметрів, u_r, v_i – вагові коефіцієнти вихідних та вхідних параметрів відповідно, при цьому $\sum_{r=1}^{s} u_r = 1, u \geq 0$; $\sum_{i=1}^{n} v_i = 1, v \geq 0$.·

Основними припущеннями того, що підприємство 100% ефективне, є такі критерії: 1) жоден з вихідних параметрів (факторів) не може бути збільшений без підвищення одного або декількох вхідних параметрів, або ж зниження інших вихідних параметрів; 2) жоден з вхідних факторів не може бути зменшений без зниження одного чи більше вихідних параметрів, або ж підвищення інших вхідних факторів.

Базовими моделями DAE-аналізу є пряма та двоїста input-орієнтована CCR-модель (2) (модель Чарнеса-Купера-Родеса) [3, 4], пряма та двоїста input-орієнтована BCC-модель (3) (модель Банкера-Чарнеса-Купера) [5], двоїста сумарна VarMulti-модель (4) (табл. 1).

Таблиця 1

Базові моделі DAE-аналізу

Функціональне представлення моделі	№
$\sum_{j=1}^{s} u_j y_{j0} \rightarrow max$ при $\sum_{i=1}^{r} v_i x_i = 1$, $u_j, v_i \geq 0$	(2)

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 1

$\sum_{j=1}^{s} \quad u_j y_{j0} + a_0 \to max \quad$ при $\quad \sum_{i=1}^{r} \quad v_i x_i = 1, u_j, v_i \geq 0$	(3)
$\sum_{j=1}^{s} \quad u_j log(y_{j0}) - \sum_{i=1}^{r} \quad v_i log(x_{i0}) \to max \quad$ при $\quad \sum_{i=1}^{r} \quad v_i x_i = 1\ ,\ u_j, v_i \geq 0$	(4)

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 4; 5].

У формулах (2-4) – вхідні показники, загальна кількість яких r; y_j – вихідні показники, загальна кількість яких s; v_i, u_j – вагові коефіцієнти вхідних та вихідних показників відповідно, a_0 – константа (стала величина, без обмежень).

Пряма модель дає змогу визначити зміну вхідних показників лише щодо одного вихідного показника. Двоїста модель визначає зміну вхідних показників щодо будь-якого набору вихідних показників.

Формула (2) дає змогу визначити максимальний ефект за умови мінімізації зважених вхідних параметрів щодо будь-якого нормованого виходу. Двоїста input-орієнтована BBC DEA-модель (3) дозволяє визначити максимальний ефект за умови мінімізації зважених вхідних параметрів до будь-якого виходу ефекту масштабу a зміни вхідних параметрів x відносно вихідних y. Двоїста сумарна VarMulti-модель (4) застосовується для інтерпретації виробничих функцій.

Отже, запропоновану методологію DAE-аналізу використаємо для дослідження відносної ефективності вихідного параметра – національний індекс кібербезпеки (NCSI) для 97 країн дослідження [6]. Вхідними параметрами, що впливають на формування значення національного індексу кібербезпеки, використано такі показники, як: Базельський індекс AML [7], рівень цифрового розвитку [6], легкість ведення бізнесу [8].

Кожен із наведених показників є агрегованим за відповідною методологією інституцій, які офіційно визначають та публікують статистичну звітність щодо значень даних показників. Значення показників рівня цифрового розвитку (DDL) та національного індексу кібербезпеки (NCSI) визначаються згідно з методологією Академії електронного урядування (e-Governance Academy, EGA [4]), яка займається формуванням бази знань передового досвіду в галузі електронного врядування. Значення рівня цифрового розвитку (DDL) розраховуються як середнє арифметичне індексу розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій (IDI), що визначається Міжнародною спілкою електрозв'язку, та індексу мережевої готовності (NRI) [9]. Базельський індекс AML (Basel AML Index [7, 10]) визначає Базельський інститут управління за 10-бальною шкалою бо та описує ризики використання фінансових установ країн для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму: 0 – мінімальне значення ризику (найкраща позиція, ризики виникнення та розвитку корупції, легалізації кримінальних коштів відсутні), 10 – максимальне значення ризику (найгірше значення, країна належить до високоризикованих за залученням її до відмивання грошових коштів).

Детальний опис визначення та отримання бальних рейтингових значень агрегованих показників наведено в роботі [11].

Концептуальну схему визначення відносної ефективності значення національного індексу кібербезпеки наведено на рис. 2.

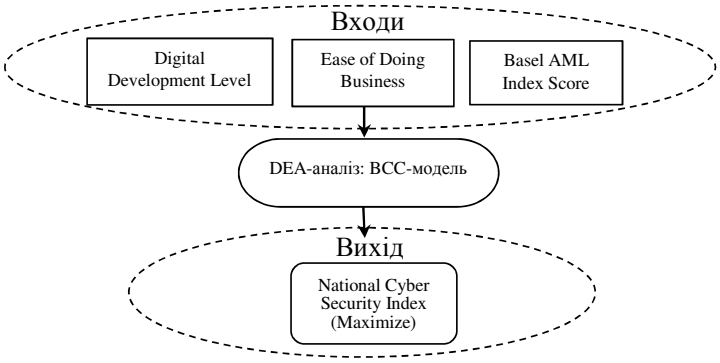

Рис. 2. Концептуальна схема визначення ефективності національної кібербезпеки країни

Джерело: розроблено авторами.

Визначення відносної ефективності проведено для 97 країн, згрупованих у 8 кластерів, що містять 12 країн за рейтинговим значенням національного індексу кібербезпеки [6]. Розподіл країн на 8 кластерів аргументовано застосуванням формули Стерджеса (5), та протоколом агломерації кластерного аналізу, що проведений у програмному забезпеченні Statgraphics 19 (рис. 3):

$$k=1+3{,}322(N), \tag{5}$$

де k – кількість кластерів, N – обсяг загальної кількості країн (дорівнює 97). За результатами обчислення k = 8, що визначає оптимальну кількість розподілу країн на кластери.

Відсутність різких розривів між точками графіка (рис. 3), що відображають кроки агломерації методом Уорда (формула (6)), за методологію якого в якості відстані між кластерами використовується приростання суми квадратів відстаней об'єктів до центра кластера, що отримуються в результаті їх об'єднання), дає можливість стверджувати, що обрана кількість кластерів для набору даних є правильною та аргументованою методами дисперсійного аналізу: чим менше буде значення внутрішньогрупової дисперсії та більше значення міжгрупової дисперсії, тим краще ознака характеризує приналежність країни до певного кластера і тим більш якісні будуть результати проведеної кластеризації [12].

$$V_I = \sum_i \sum_j (x_j - \bar{x}_J)^2, \tag{6}$$

де I – номер кластера, i – номер об'єкта (i = 1, 2, …, n_I), n_I – кількість об'єктів в I-му кластері, j – номер ознаки (j = 1, 2, …, k), k – кількість ознак, що характеризують кожний об'єкт.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

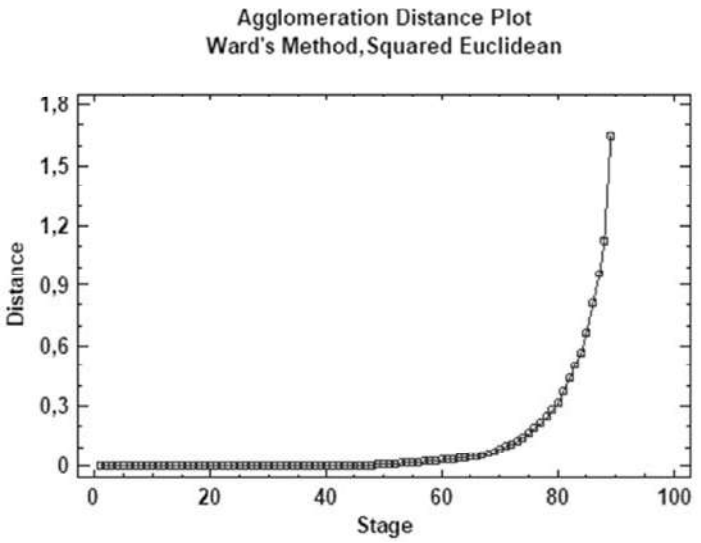

Рис. 3. Схема агломерації за методом Уорда

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Statgraphics 19.

Таким чином, серед країн 1-го кластера найбільш ефективними в розрізі організації національної кібербезпеки є Естонія та Греція (табл. 2). Визнання країни ефективною (еталонною) досягається за умови досягнення нею 100% значення цільового параметра, середній рівень ефективності мають країни, які отримали від 90 до 99,99 балів. В іншому випадку – неефективними.

Таблиця 2

Розподіл країн за рівнем ефективності національної кібербезпеки для кластера 1

Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %
Бельгія	97,3	Данія	88,9	Фінляндія	92,3	Німеччина	94,6
Чехія	96,0	Естонія	100,0	Франція	87,8	Греція	100,0
Литва	98,2	Польща	90,5	Португалія	93,2	Іспанія	92,3

Джерело: розроблено авторами.

Країни, які знаходяться на вертикальній або горизонтальній границі фронтір-графіка є «еталонними» за вихідним та вхідними параметрами дослідження (рис. 4)

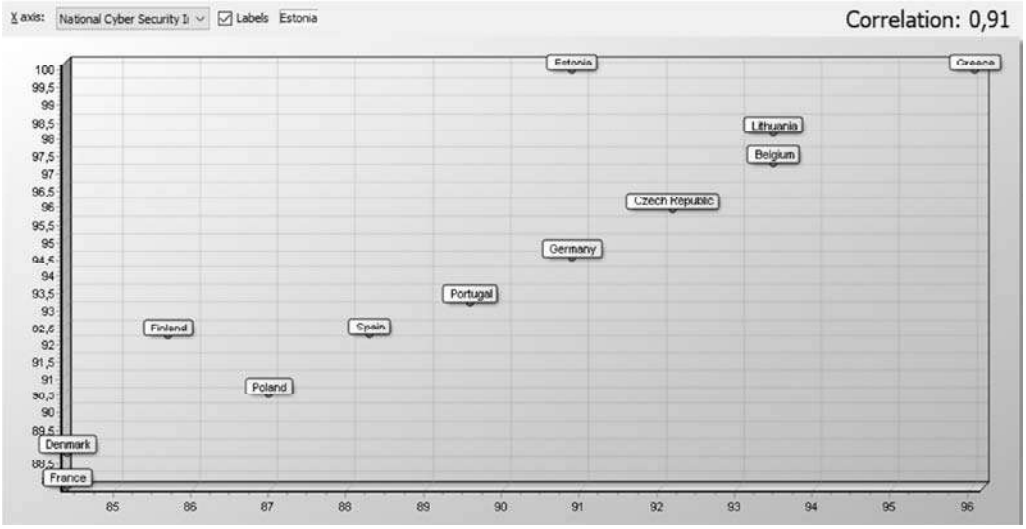

Рис. 4. Графік Ефективності країн за рівнем національної кібербезпеки

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Аналогічні розрахунки були проведені для всіх інших країн, розподілених за кластерами. Узагальнений розподіл ефективності рівня національної кібербезпеки наведено в табл. 3–4.

Таблиця 3

Розподіл країн за рівнем ефективності національної кібербезпеки для кластерів 2-4

Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %
Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
Хорватія	100	Австралія	89,5	Бенін	100,0
Італія	95,1	Австрія	93,0	Чилі	98,1
Латвія	90,3	Бангладеш	100,0	Єгипет	100,0
Малайзія	96,4	Болгарія	100,0	Індія	100,0
Нідерланди	97,8	Канада	89,5	Ірландія	100,0
Саудівська Аравія	100,0	Кіпр	89,5	Японія	100,0
Сербія	98,2	Угорщина	87,7	Люксембург	99,8
Словакія	99,8	Ізраїль	91,2	Нігерія	95,3
Швеція	100,0	Республіка Корея	93,0	Парагвай	94,6
Україна	100,0	Румунія	97,0	Філіппіни	100,0
Велика Британія	92,4	Сінгапур	96,5	Словенія	100,0
Сполучені штати	93,9	Тайланд	89,4	Замбія	100,0

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Таблиця 4

Розподіл країн за рівнем ефективності національної кібербезпеки для кластерів 5-8

Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %
Кластер 5		Кластер 6		Кластер 7		Кластер 8	
Албанія	88,8	Азербайджа	73,7	Вірменія	99,4	Бахрейн	100,0
Аргентина	100,0	Бразилія	100,0	Болівія	100,0	Ботсвана	100,0
Коста Ріка	100,0	Колумбія	100,0	Боснія і Герцеговина	80,8	Камбоджа	100,0
Домініканська Республіка	100,0	Індонезія	87,9	Китай	96,8	Ель-Сальвадор	72,3
Грузія	97,3	Казахстан	79,4	Еквадор	100,0	Гватемала	100,0
Кенія	90,5	Мексика	77,3	Гана	95,1	Киргизстан	90,5
Мальта	93,9	Пакистан	100,0	Йорданія	81,1	Лаоська НДР	100,0
Маврикій	88,1	Панама	97,7	Чорногорія	100,0	Малаві	100,0
Республіка Молдова	94,5	Перу	91,1	Нікарагуа	100,0	Малі	100,0
Нова Зеландія	95,2	Шрі-Ланка	94,4	Трінідад і Тобаго	100,0	Монголія	66,7
Туреччина	100,0	Об'єднані Арабські Емірати	67,9	Узбекистан	88,5	Таджикистан	52,4
Уганда	100,0	Уругвай	100,0	В'єтнам	100,0		

Джерело: побудовано авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Для порівняння ефективностей еталонного набору країн доцільно використати опцію «Reference set frequencies». Така процедура програмного забезпечення Frontier Analyst дає змогу виявити, скільки разів ефективна одиниця з'являється в еталонному наборі неефективної одиниці (табл. 5, 6).

Таблиця 5

Порівння значень ефективності еталонних країн за показником «національний індекс кібербезпеки»

Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору
Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
Греція	11	Саудівська Аравія	9	Болгарія	11	Філіппіни	6
Естонія	5	Швеція	7	Бангладеш	3	Бенін	3
		Хорватія	3			Словенія	3
		Україна	3			Ірландія	3

продовження таблиці 5

						Індія	2
						Замбія	1
						Єгипет	1

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Таблиця 6

Порівняння значень ефективності еталонних країн за показником «національний індекс кібербезпеки»

Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору
Кластер 5		Кластер 6		Кластер 7		Кластер 8	
Туреччина	7	Пакистан	9	Чорногорія	7	Малаві	5
Домініканська Республіка	6	Колумбія	7	В'єтнам	7	Бахрейн	2
Уганда	6	Уругвай	5	Нікарагуа	5	Камбоджа	1
Аргентина	1	Бразилія	3	Еквадор	4	Лаоська НДР	1
				Болівія	1	Малі	1
				Трінідад і Тобаго	1	Ботсвана	1
						Гватемала	1

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Отже, серед країн першого кластера найбільш високе значення ефективності NSCI серед «еталонних» країн має Греція, оскільки вона має найбільш високе значення частоти. Серед країн другого кластера найбільш високе значення ефективності має Саудівська Аравія. В третьому кластері найбільш ефективною країною за рівнем національної кібербезпеки є Болгарія, у четвертому – Філіппіни, у п'ятому – Туреччина, у шостому – Пакистан, у сьомому – Чорногорія, у восьмому – Малаві.

Для неефективних країн доцільно вжити заходи щодо підвищення їхніх значень індексу національної кібербезпеки та можливості його підвищення. Так, наприклад у першому кластері значення ефективності національної кібербезпеки для Франції становить 87,8%. Реальне значення індексу національної кібербезпеки у 2021 р. становило 84,42, а потенційне його значення (порівняно з «еталонною» країною Грецією) може бути покращеним до 96,10, тобто зростати на 13,84% (рис. 5).

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

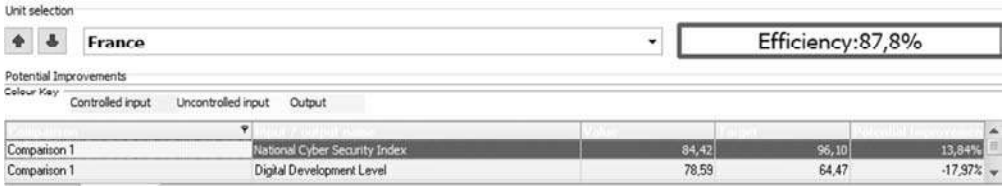

Рис. 5. Графік ефективності країн за рівнем національної кібербезпеки

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Висновки. Застосування багатокритеріального лінійного програмування з використанням методології охоплення даних, DEA-аналізу та програмного забезпечення Frontier Analyst, дали змогу виявити найбільш ефективні країни за організацією національної системи кіберзахисту. З метою врахування особливостей економік та соціально-політичного становища досліджуваних країн здійснено процедуру кластеризації, в результаті якої було отримано 7 кластерів, що охоплюють 12 країн та 1 кластер, що охоплює 11 країн. Процедуру розподілу саме на 8 кластерів підтверджено протоколом агломерації методом Уорда із застосуванням програмного забезпечення Statgraphics, застосування формули Стерджесса та рейтингових значень індексу національної кібербезпеки. Еталонними країнами у першому кластері є дві країни – Естонія та Греція, у другому кластері – Саудівська Аравія, Швеція, Хорватія, Україна, у третьому – Болгарія та Бангладеш, у четвертому – Філіппіни, Бенін, Словенія, Ірландія, Індія, Замбія, Єгипет, у п'ятому – Туреччина, Домініканська Республіка, Уганда, Аргентина, у шостому – Пакистан, Колумбія, Уругвай, Бразилія, у сьомому – Чорногорія, В'єтнам, Нікарагуа, Еквадор, Болівія, Трінідад і Тобаго, у восьмому – Малаві, Бахрейн, Камбоджа, Лаоська НДР, Малі, Ботсвана, Гватемала. Критерії щодо визначення країни відносно ефективною використано максимально жорсткі: країна вважається ефективною в разі досягнення нею 100% значення ефективності системи національної кібербезпеки за умови охоплення рівня цифрового розвитку, легкості ведення бізнесу та Базельського індексу протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Отримані результати можуть використати Ради національних безпек країн, які мають низький рівень національної кібербезпеки, відділи кіберполіції з метою вивчення передового досвіду еталонних країн та посилити власну стратегію кіберзахисту й глобальне значення цифрового розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення багатоваріантних адаптивних сплайнів регресії, MARS-моделей для посилення фінансової кібербезпеки країни та розроблення дорожньої карти розвитку інноваційної системи протидії легалізації кримінальних доходів та фінансового кіберзахисту.

Література

1. Donalds, Ch., Osei-Bryson, Kweku-Muata, Samoilenko, S. (2019). Exploring the impacts of intrinsic variables on security compliance efficiency using DEA and MARS. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 551. P. 751–762. http://doi.org/10.1007/978-3-030-18400-1_61

2. Emmerich, M., Deutz, A. (2015). Multicriteria Optimization and Decision Making: Principles, Algorithms and Case Studies. URL : https://liacs.leidenuniv.nl/~emmerichmtm/modapage/MCOReaderEmmeirchDeutz2017.pdf
3. CCR Model (DEA): Scholarly Community Encyclopedia. URL: https://encyclopedia.pub/entry/7787#:~:text=Efficiency%20Frontier%20under%20Constant%20Returns%20to%20Scale%20(CCR%20Model)
4. Charnes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2. P. 429–444. http://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8.
5. Banker, R., Charnes, A., and Cooper, W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis, Management Science, 30 (9). P. 1078–1092.
6. National Cyber Security Index: URL : https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/
7. Basel AML Index 2021: 10th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2021-09/Basel_AML_Index_2021_10th%20Edition.pdf
8. Doing Business: The World Bank. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data
9. Network Readiness Index 2021. Benchmarking the Future of the Network Economy. URL: https://networkreadinessindex.org/
10. Methodology What's behind the Basel AML Index? URL: https://index.baselgovernance.org/methodology
11. Койбічук В., Куровська Ю. Вплив інтегральних показників цифровізації суспільно-економічних трансформацій на рівень цифрового розвитку країни. Вісник економіки. 2022. № 1. С. 83–96. https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083
12. Бізнес-аналітика багатовимірних процесів : навч. посібник / Т. С. Клебанова, Л. С. Гур'янова, Л. О. Чаговець та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 272 с.

References

1. Donalds, Ch., Osei-Bryson, Kweku-Muata, Samoilenko, S. (2019). Exploring the impacts of intrinsic variables on security compliance efficiency using DEA and MARS. IFIP Advances in Information and Communication Technology, 551. P. 751-762. DOI: http://doi.org/10.1007/978-3-030-18400-1_61 [in English].
2. Emmerich, M., Deutz, A. (2015). Multicriteria Optimization and Decision Making: Principles, Algorithms and Case Studies. Retrieved from: https://liacs.leidenuniv.nl/~emmerichmtm/modapage/MCOReaderEmmeirchDeutz2017.pdf [in English].
3. CCR Model (DEA): Scholarly Community Encyclopedia. Retrieved from: https://encyclopedia.pub/entry/7787#:~:text=Efficiency%20Frontier%20under%20Constant%20Returns%20to%20Scale%20(CCR%20Model) [in English].
4. Charnes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444. DOI: http://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8. [in English].
5. Banker, R., Charnes, A., and Cooper, W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis, Management Science, 30 (9), 1078- 1092 [in English].

6. National Cyber Security Index. Retrieved from: https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/ [in English].
7. Basel AML Index 2021: 10th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. Retrieved from: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2021-09/Basel_AML_Index_2021_10th%20Edition.pdf [in English].
8. Doing Business: The World Bank. Retrieved from: https://www.doingbusiness.org/en/data [in English].
9. Network Readiness Index 2021. Benchmarking the Future of the Network Economy. Retrieved from: https://networkreadinessindex.org/ [in English].
10. Methodology What's behind the Basel AML Index? Retrieved from: https://index.baselgovernance.org/methodology [in English].
11. Kojbichuk, V., Kurovsjka, Ju. (2022). Vplyv integhraljnykh pokaznykiv cyfrovizaciji suspiljno-ekonomichnykh transformacij na rivenj cyfrovogho rozvytku krajiny. *Visnyk ekonomiky*, 1, 83-96. Retrieved from: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083 [in Ukrainian].
12. Biznes-analityka baghatovymirnykh procesiv: navch. posib; T. S. Klebanova, L. S. Ghur'janova, L. O. Chaghovecj ta in. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznecja, 2018. 272 p. [in Ukrainian].

Статтю отримано 16 липня 2022 р.
Article received July 16, 2022

UDC 351/354: 502/504

JEL classification: H41, H79, Q28

DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022

Наталія КРИВОКУЛЬСЬКА,
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: busines.nata@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6425-8762

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ: ВЕКТОРИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Кривокульська Н. Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері: вектори вдосконалення. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 22–37. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022

Kryvokulska, N. (2022). Informatsiino-komunikatyvnyi suprovid protsesu ekolohichnoho upravlinnia v publichnii sferi: vektory vdoskonalennia [Information and communication support of the environmental management process in the public sphere: vectors of improvement]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 22–37. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022

Анотація

Вступ. *Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері є важливим ресурсом для побудови демократичного, екологобезпечного суспільства. Тому сьогодні постала нагальна потреба дослідити сутність такого супроводу та визначити вектори його вдосконалення.*

Мета. *Дослідження значимості і проблем інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері, ідентифікація актуальних питань, які вимагають вирішення, визначення вектори для вдосконалення такого супроводу.*

Методи дослідження. *Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження: системного аналізу, узагальнення – для характеристики особливостей і функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері; інституційного аналізу – для визначення проблем і напрямів удосконалення такого супроводу з урахуванням впливу на нього інституту держави та інших стейкхолдерів.*

Основні результати дослідження. *Встановлено, що недосконалість інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління*

© Наталія Кривокульська, 2022.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

трансформувала його у першопричину екологічних проблем України. Проаналізовано функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері. Обґрунтовано, що основним суб'єктом виконання цих функцій має бути держава та акцентовано на необхідності підвищення довіри до інституту держави і забезпечення більшої відкритості діяльності її органів.

Запропоновано створити публічну онлайн-платформу спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами та визначено її цілі. Наведено структуру і функціональне навантаження модулів, котрі мають знаходитись на публічній онлайн-платформі. Акцентовано, що така структура модулів публічної онлайн-платформи набуває актуальності в сучасних умовах війни в Україні та в післявоєнний період. Ідентифіковано актуальні питання, які вимагають вирішення для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері та визначено переваги від вирішення цих питань.

***Висновки і перспективи подальших досліджень.** В умовах сталого розвитку перспективами подальших наукових розвідок є напрями вдосконалення інформаційно-комунікативних технологій процесу екологічного управління в публічній сфері.*

***Ключові слова:** публічна сфера, процес екологічного управління, інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління.*

Формули: 0, рис. 3, табл. 3, бібл.: 14.

Nataliia KRYVOKULSKA,
PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Public Administration and Personnel,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: busines.nata@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6425-8762

INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT OF THE PROCESS OF ECOLOGY MANAGEMENT IN THE PUBLIC SPHERE: VECTORS OF IMPROVEMENT

Abstract

***Introduction.** Information and communication support of the process of ecology management in the public sphere is an important resource to build a democratic, environmentally friendly society. Therefore, today there is an urgent need to explore the essence of such support and identify vectors for its improvement.*

***Purpose.** Research of the significance and problems of information and communication support of the process of ecology management in the public sphere, identification of current issues that need to be tackled, and are vectors to improve such support.*

***Methodology.** To achieve this goal, the following research methods were used: system analysis, generalization - to characterize the features and functions of information and communication support of the ecology management process in the public sphere;*

institutional analysis - to identify problems and areas to improve such support, taking into account the impact of the institution of the state and other stakeholders.

The main results of the study. *It is established that the imperfection of information and communication support of the ecology management process has transformed it into the root cause of environmental problems in Ukraine. The functions of information and communication support of the ecology management process in the public sphere are analyzed. It is substantiated that the main subject of these functions should be the state and the need to increase trust in the institution of the state and ensure greater openness of its bodies.*

It is proposed to create a public online platform for joint, collective work and communication in the process of ecology management between different stakeholders and its goals are defined. The structure and functional load of the modules that should be on the public online platform are outlined. It is emphasized that such a structure of modules of the public online platform becomes extremely relevant in the current conditions of war in Ukraine and in the postwar period. Relevant issues that need to be tackled in order to build proper information and communication support of the environmental management process in the public sphere and the benefits of tackling these issues have been identified.

Conclusions and prospects for further exploration. *In the conditions of movement along the way of sustainable development the prospects of the further scientific researches are directions of improvement of information and communication technologies of process of ecology management in public sphere.*

Keywords: *public sphere, process of ecology management, information and communication support of the process of ecology management.*

Formulas: 0, fig. 3, table. 3, bibl.: 14.

JEL classification: H41, H79, Q28

Постановка проблеми. Екологічна ціль розвитку вмонтована у публічну політику і реалізується через процес екологічного управління, що здійснюється різними його суб'єктами на різних рівнях. Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері є важливим ресурсом для побудови демократичного, екологобезпечного суспільства, а також інструментом екологічного управління і регулювання. Однак у сучасних умовах інформаційно-комунікативна складова процесу екологічного управління є недосконалою і вважається однією із першопричин екологічних проблем України. Тому сьогодні виникла нагальна потреба дослідити сутність та проблеми інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері та визначити вектори його вдосконалення.

Короткий огляд літератури. Дослідженню питань екологічного управління присвячені наукові праці М. Хилька, С. Чумаченка та інших авторів. Інструментарій екологічного регулювання, в тому числі, інформаційно-комунікаційного характеру, є об'єктом досліджень таких науковців і практиків, як В. Жуковський, Р. Савіна, О. Савицька, А. Сидор, Г. Шпак, С. Шатний та інших. Сучасні умови зумовили потребу проведення досліджень особливостей використання інструментів регулювання природоохоронної діяльності в умовах війни і післявоєнної відбудови, що відображено у працях В. Маслея, О. Пирікова, С. Чумаченка, Є. Яковлєва та інших авторів. Однак

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

сьогодні питання інформаційного супроводу і комунікацій в процесі екологічного управління набуває особливого значення в контексті необхідності забезпечення сталого розвитку, результативного вирішення різномасштабних і різнорівневих екологічних питань в умовах війни і післявоєнної відбудови. Все це вимагає додаткових досліджень питання інформаційно-комунікаційного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері та його вдосконалення.

Метою дослідження є обґрунтування значимості інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері, ідентифікація актуальних питань, які вимагають вирішення, і є векторами для вдосконалення такого супроводу.

Методологія. Застосовано: методи системного аналізу, узагальнення – для характеристики особливостей і функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері; інституційного аналізу – для ідентифікації проблем і визначення напрямів удосконалення такого супроводу з урахуванням впливу на нього інституту держави та інших стейкхолдерів.

Основні результати дослідження. Екологічне управління – це важлива складова (підсистема, компонент) сфери публічного управління. Це підтверджує теза літературного джерела [1] такого змісту: «Оновлений проект Стратегії до 2030 року, розроблений Міністерством екології та природних ресурсів України, та національний план дій, спрямований на її реалізацію, доповнює попередній варіант Стратегії впровадженням Цілі 1 (формування в суспільстві екологічних цінностей та засад сталого споживання і виробництва). Заходи на досягнення цієї цілі спрямовані на розвиток в Україні інструментів сталого споживання та виробництва, систем екологічного управління, екологічної сертифікації продукції згідно з вимогами міжнародних стандартів та пропагування екологічного маркування серед споживачів».

Україна є учасником сучасних цивілізаційних процесів (розвивається шляхом забезпечення сталого розвитку; відшуковує способи ліквідації ресурсовитратності виробництва; здійснює захист населення від надзвичайних ситуацій та запобігає їх настанню тощо).

Змістове навантаження дефініції «сталий розвиток» сформулював Л. Браун у доповіді Брутландської комісії, як «розвиток, що задовольняє сучасні потреби людства, водночас не руйнуючи можливості задовольняти свої потреби для майбутніх поколінь» [2].

Питання сталого розвитку актуальне для країни загалом, її регіонів та територіальних громад. Причому «екологічна система регіону є базовою для забезпечення сталого розвитку інших систем – економічної та соціальної» [3].

Сталий розвиток територій – це гармонійний, соціальний, економічний і екологічний розвиток міських та сільських поселень, спрямований на створення умов проживання нинішніх і наступних поколінь на основі збалансованого використання ресурсів [4].

Проте цілі сталого розвитку не були належно відображені у законах, а відтак не стали дороговказом для здійснення реформ [5].

Крім цього, «наголос на соціально-економічні реформи в країні призвів до послаблення екологічної політики та інституцій, дієвості контролю за дотриманням екологічних вимог, сповільнення необхідних змін у законодавстві. Ці фактори

обумовили суттєве зниження ефективності системи управління в сфері реалізації екологічної політики на державному та регіональному рівнях. Інституційна неузгодженість у розподілі повноважень і відповідальності, дублювання окремих функцій ускладнили координацію й погодженість дій у сфері охорони довкілля та, відповідно, не забезпечили необхідний рівень інтеграції управління економікою з екологічним управлінням на окремій території» [6].

Екологічне управління в Україні, яке регламентується чинним законодавством, часто розглядається як діяльність державних органів різних рівнів і економічних суб'єктів, яка передбачає дотримання обов'язкових вимог щодо охорони довкілля.

Таке бачення екологічного управління трансформувало його (поряд із іншими) у першопричину екологічних проблем України. Так, у джерелі [1] вказується на такі першопричини екологічних проблем України: «підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконаліть системи екологічної освіти та просвіти».

Переважна більшість першопричин екологічних проблем України вказує на порушення і недосконаліть інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління (в системах «державні органи різних рівнів», «держава-суспільство», «держава-громадяни», «держава-суб'єкти господарювання», «орган місцевого самоврядування-населення територіальної громади»).

Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління є важливою функцією такого управління. Він дає змогу формувати, об'єднувати і синхронізувати цілі усіх суб'єктів публічного управління, що уможливлює прийняття спільних, взаємоузгоджених і взаємоприйнятних екологічно орієнтованих управлінських рішень. Значення інформаційної і комунікативної компонент для публічної сфери розкривається і посилюється прийнятими Законами України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації». Крім того, сучасне інформаційне суспільство і використання інформаційних технологій створюють умови для підвищення активності громадськості у різних сферах, в тому числі екологічній, а також формують нові варіанти імплементації (залучення) населення у забезпечення екологічного та інших видів розвитку.

Належний інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління посилює організаційно-функціональне навантаження суб'єктів публічного управління. Причому переконані, що первинною є функціональна діяльність, оскільки створення суб'єкта управління (державного органу, організації підприємницького чи некомерційного сектору економіки, громадського утворення) здійснюється з метою покладення на нього певних функцій. Вже потім «під виконання» цього функціонального навантаження формується організаційна структура, розподіляються завдання між виконавцями, будуються внутрішні й зовнішні комунікаційні зв'язки, тобто здійснюється організаційна діяльність.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Основні функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері спрямовані на створення інформаційних каналів і зв'язків для забезпечення результативного обміну інформацією між державними органами різних рівнів, підприємницькими організаціями, працівниками, громадськістю та населенням як суб'єктами публічного управління. Незважаючи на те, що ці функції реалізуються державою через відповідні державні органи різних рівнів, підприємницькими і некомерційними організаціями, громадськими утвореннями, – основним суб'єктом виконання цих функцій і закладення їх в основу суспільного розвитку у різних напрямах має бути держава.

Основні функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері подані у табл. 1.

Таблиця 1

Основні функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері

Назва функції	Її зміст
1	2
координаційна	розкривається через узгодження цілей і завдань діяльності суб'єктів екологічного управління на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях, координація їх дій;
фокусування	полягає в тому, що інформація не просто передається (транслюється) її отримувачу, а й формується у єдиний інформаційний тематичний масив (інформація щодо сплати екологічного збору, витрат підприємств на здійснення природоохоронних заходів), що є значимим для підготовки і прийняття управлінських рішень за різними напрямами екологічної діяльності. Наприклад, для ефективного управління відходами як на національному, так і на регіональному рівнях має бути побудована інформаційна система із зручним доступом до даних щодо ліцензій, дозвільних документів, до інформації про забруднювачів атмосферного повітря та водних об'єктів тощо;
керуюча	її зміст розкривається у тому, що через процеси інформування і комунікації можна здійснювати керівні впливи з метою покращення поведінки населення і діяльності суб'єктів публічного управління (наприклад, через інформування громадськості, формування переліку об'єктів перевірок органами екологічного управління);
регулююча	охоплює регулювання інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері на різних рівнях;
стабілізуюча	спрямована на забезпечення стабільного функціонування як екологічної системи (приміром, завдяки належному поводженню з відходами), так і соціально-економічної (наприклад, належне поводження з відходами зумовлює зменшення забруднення довкілля, формуючи цим умови для нормальної життєдіяльності населення (соціальна компонента), а виділення з відходів ресурсоцінних компонентів – дозволяє отримати додатковий економічний ефект у процесі виробничої діяльності (економічна компонента));
мобілізаційна	цілеорієнтована на мобілізацію зусиль усіх стейкхолдерів у питаннях прийняття управлінських рішень екологічного характеру і реалізації природоохоронної діяльності;

продовження таблиці 1

інтегруюча	пов'язана з формуванням і реалізацією державної екологічної політики, котра б враховувала інтереси держави, суб'єктів господарювання, громадян і реалізувалась у практичній площині через вироблення і прийняття узгоджених управлінських рішень екологічного спрямування.
функція соціалізації	розкривається через: засвоєння у ході інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері екологічних цінностей; підвищення рівня професійної і побутової екологічної компетентності;
духовна	спрямована на формування і утвердження високої екологічної культури суспільства, сприйняття і оперування духовними цінностями у ставленні до природи.

Джерело: розроблено автором.

У період розвитку ринкових відносин виняткової актуальності набуває питання забезпечення сталого економічно-екологічного розвитку країни та її регіонів, де потрібен диференційований підхід до вирішення проблем охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. Для їх результативного вирішення необхідно вдосконалити державне управління, яке опирається на дієвий інструментарій регулювання природоохорони.

У системі інструментів природоохоронного регулювання важливе місце потрібно відвести інформаційним і комунікативним інструментам екологічного управління в публічній сфері, які дають змогу формувати достовірну інформацію для ухвалення ефективних управлінських рішень.

Наприклад, у результаті отриманих автором літературного джерела [7, с. 84] результатів оцінювання за методом ієрархії виявлено, що «найбільший потенціал запровадження органічного землекористування у Західному регіоні України, зокрема у Львівській, Хмельницькій та Тернопільській областях. Тобто на території цих областей найбільша площа сільськогосподарських земель, які потенційно придатні для ведення органічного виробництва за еколого-токсикологічними та агрохімічними показниками. Перевага Західного регіону пов'язана насамперед з низькою концентрацією промислового виробництва, натомість Волинська, Рівненська та Житомирська області втратили позиції в рейтингу через забруднення ґрунтів радіонуклідами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС» (табл. 2).

Таблиця 2

Глобальні пріоритети розвитку органічного землекористування в Західному регіоні України

№ з/п	Область	Глобальні пріоритети
1	2	3
1	Львівська	0,121
2	Хмельницька	0,121
3	Тернопільська	0,118
4	Житомирська	0,114
5	Івано-Франківська	0,113

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 2

6	Волинська	0,108
7	Рівненська	0,105
8	Чернівецька	0,102
9	Закарпатська	0,096

Джерело: [7, с. 83].

Для того, щоб держава була основним суб'єктом виконання функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері, необхідно посилити довіру суспільства до цього соціального інституту. Така довіра, за інформацією Центру Разумкова [8], вкрай низька (табл. 3).

Таблиця 3

Баланс довіри до соціальних інститутів (осінь 2020–весна 2021 року)

№ з/п	Соціальний інститут	Рівень довіри (+) (недовіри (-))[1]
1	2	3
1	Верховна Рада України	- 56,5
2	Уряд України	- 50,9
3	Державний апарат (чиновники)	- 63,0
4	Державна служба з надзвичайних ситуацій	+19,7
5	Засоби масової інформації	+7,4
6	Громадські організації	+10,7

Джерело: [8].

[1]Різниця між часткою тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє.

Щоби підвищити довіру до інституту держави, діяльність державних органів різних рівнів та органів місцевого самоврядування має бути відкритою для суспільства, на загальнодержавному і міждержавному рівнях необхідно використовувати інноваційні інформаційні й комунікаційні інструменти. Так, наприклад, «мобільні технології 5G в майбутньому можуть зумовити масове впровадження нових комунікативних й інструментальних засобів у дипломатії, серед яких: віртуальні посольства; додаткова реальність у публічній дипломатії; штучний інтелект у консульських службах; автоматизація баз даних щодо можливостей екоінтеграції країн і входження бізнес-суб'єктів в екологічні сегменти світового ринку та ін.» [9, с. 128].

Аргументуючи питання закладення функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в основу суспільного розвитку на місцевому рівні, вкажемо на доцільність створення публічної онлайн-платформи спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами (органами місцевого самоврядування, громадським сектором економіки, населенням територіальних громад та органами їх самоорганізації).

До цілей такої платформи належать:

– побудова віртуального середовища колективної діяльності стейкхолдерів;

– визначення множини повноважень учасників екологічного управління і регулювання та своєчасне розміщення повної та достовірної інформації щодо цього;

– формування кола учасників процесу екологічного управління на місцевому рівні;

– забезпечення на місцевому рівні дієвої комунікації в питаннях екологічного управління між державними органами, органами місцевого самоврядування та інститутом громадянського суспільства.

До модулів, котрі мають бути на публічній онлайн-платформі синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами, віднесемо: «модуль синхронної, колективної роботи», «модуль змістового наповнення», «модуль обговорення та взаємодії», «модуль обміну даними», «модуль інформаційно-аналітичного супроводу», «модуль пошуку», «модуль адміністрування». Їх функціональне навантаження щодо інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері відображено на рис. 1.

Рис. 1. Модулі публічної онлайн-платформи синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами

Джерело: розроблено автором.

Така структура модулів публічної онлайн-платформи синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами набуває виняткової актуальності в сучасних умовах війни в Україні. Аргументом на

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

користь цього є теза літературного джерела такого змісту: «… впродовж останніх 60 років до 40% збройних конфліктів були пов'язані із навколишнім середовищем або спровоковані природними ресурсами як рушієм протистоянь; протягом останніх двох десятиліть кожен конфлікт мав відношення до еколого-ресурсних та соціально-економічних параметрів навколишнього середовища та природних ресурсів; питання природних ресурсів та навколишнього середовища зрідка є єдиною причиною конфлікту, але, оскільки вони невирішені, то завжди є перешкодою для встановлення миру. Неналежне управління природними ресурсами може стрімко знизити здатність країни протистояти новому витку ескалації конфлікту. Експерти ділять весь спектр на дві великі групи впливу: прямий та непрямий (опосередкований). Важливим різновидом непрямого впливу є інституційна криза. Війна може спровокувати екологічну катастрофу, але не обов'язково. Водночас війна неодмінно призводить до колапсу захисних механізмів: екологічного моніторингу навколишнього середовища, систем реагування на надзвичайні ситуації, систем захисту критичної інфраструктури та ін.» [10, с. 9].

Відповідно, публічна онлайн-платформа синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами, має бути узгоджена (синхронізована) з реєстрами і базами даних Державної служби України з надзвичайних ситуацій, якою в березні 2022 р. розроблено «Алгоритм дій з відновлення життєдіяльності звільнених від російської окупації населених пунктів» (рис. 2).

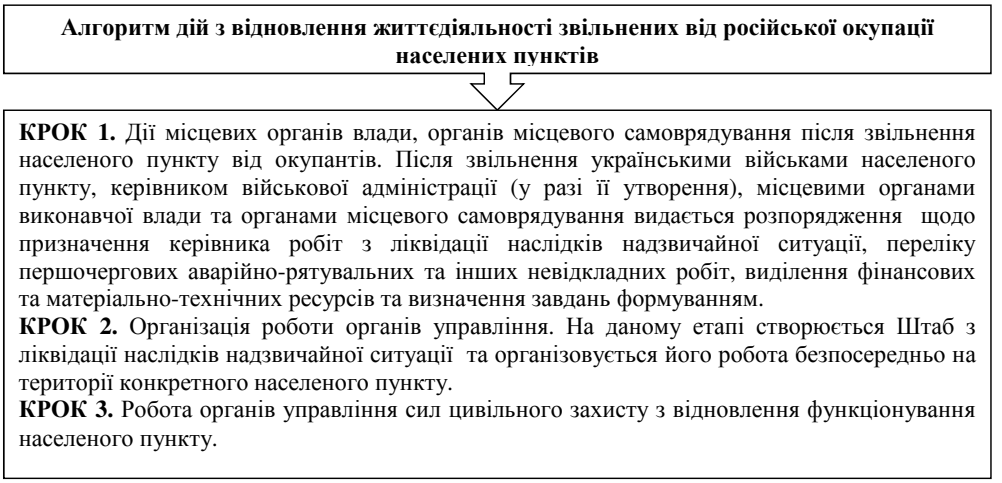

Рис. 2. Алгоритм дій з відновлення життєдіяльності звільнених від російської окупації населених пунктів України

Джерело: розроблено на основі [11, с. 143].

Завдяки модулю «обмін даними» (рис. 1) буде можливо інформувати стейкхолдерів щодо стану вирішення багатьох проблем, у тому числі, екологічного характеру. Так, у рамках кроку 3 (рис. 2) діяльність органів управління сил цивільного захисту з відновлення функціонування населеного пункту охоплює: проведення розвідки та

очищення території від вибухонебезпечних предметів; утворення спеціальних груп з пошуку, транспортування, утилізації або знищення загиблих тварин тощо. Така робота має екологічне забарвлення, оскільки знижує ризик забруднення довкілля.

У літературному джерелі [12] вказується, що «наразі відомо чотири інструменти, що дозволяють збирати свідчення і документувати злочини проти довкілля: телеграм-бот "ЕкоШкода"; saveEcoBot у Вайбер; сторінка Українського еколого-інформаційного штабу з аналітичної обробки та ліквідації наслідків бойових дій; анкета для збору інформації про заподіяння збитків довкіллю внаслідок вторгнення Російської Федерації на територію України».

Завдяки створенню публічної онлайн-платформи спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами інформаційні дані щодо злочинів проти довкілля можуть бути розміщені на цій платформі і бути доступними для широкого загалу. Крім того, після припинення активної фази бойових дій така інформація може бути покладена в основу ухвалення управлінських рішень щодо підтримки територіальних громад у ліквідації екологічних наслідків бойових дій (щодо забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земельних ресурсів) за державні і грантові кошти.

У контексті створення публічної онлайн-платформи спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами важливо вказати на те, що в сучасних умовах постпандемії формуються і утверджуватимуться нові підходи до інформаційно-комунікаційного забезпечення в усіх сферах життєдіяльності суспільства і управління ним, у т. ч. екологічного управління. Ці підходи пронизуватимуть як матеріальну, так і духовну сфери суспільства, а онлайн-контакт утвердиться як важлива форма міжособової взаємодії, оскільки «він є адекватним сучасному етапу життя, виходячи із соціальних і природних можливостей сьогоднішнього дня» [13].

Отже, для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері необхідно вирішити низку актуальних питань, відображених на рис. 3.

Вирішення актуальних питань, зазначених на рис. 3, уможливить більш повне виконання функцій публічної сфери і сприятиме: більш ґрунтовному захисту публічних екологічних інтересів, вдосконаленню екологічного управління і екологічному розвитку суспільства; більш масштабній імплементації публічних інтересів у державну екологічну політику на різних рівнях.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

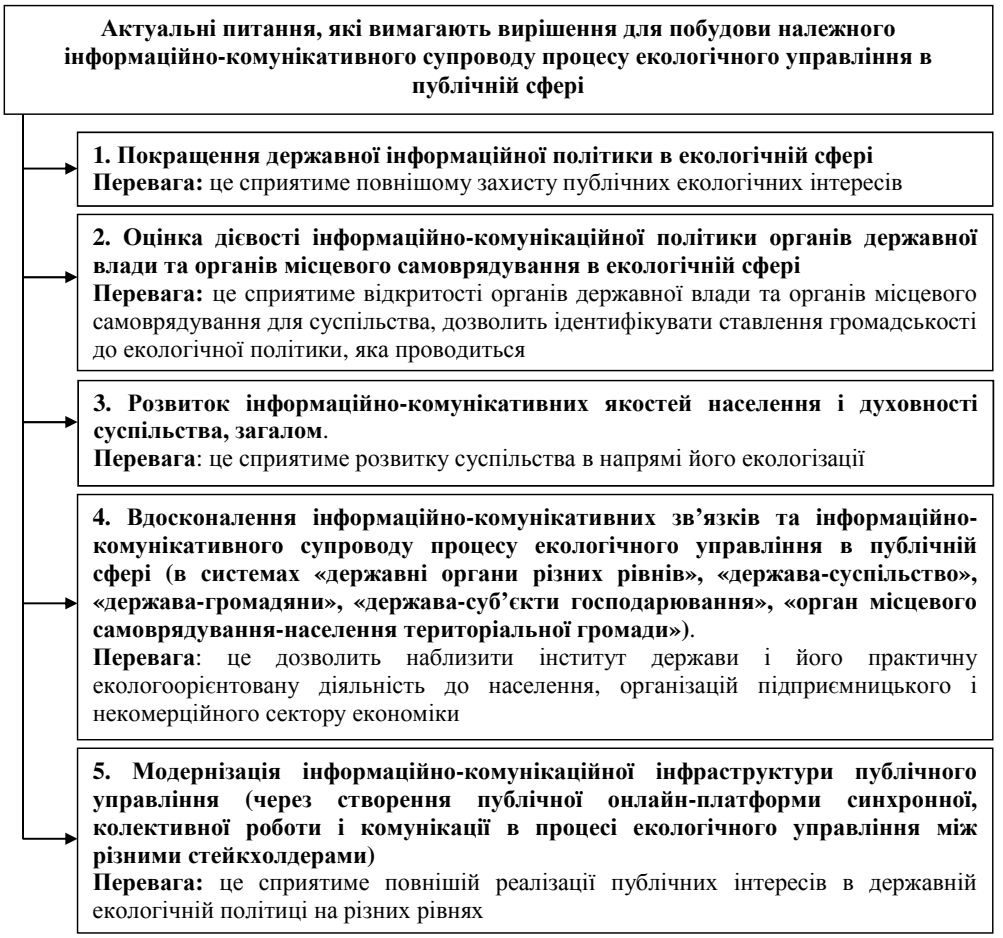

Рис. 3. Актуальні питання, які вимагають вирішення для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері

Джерело: розроблено автором.

Перелік цих питань (рис. 3) в рамках побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері корелює з тезою літературного джерела [14] такого змісту: «Україна може стати світовим IT-лідером, якщо державою буде забезпечено чотири ключових складових, завдяки яким відбувається швидке зростання сектору, зокрема: державні інвестиції в IT-освіту, збереження комфортного податкового законодавства, підтримка розвитку продуктових компаній та стартапів, а також створення комфортного та безпечного зовнішнього середовища і дотримання захисту прав людини».

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами досліджень встановлено, що недосконалість інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління трансформувала його у першопричину екологічних

проблем України. Це вимагає покращення діяльності держави як головного суб'єкта екологічного управління, передусім, через підвищення довіри до неї і забезпечення більшої відкритості діяльності її органів. У контексті цього необхідно створити і чітко цілеорієнтувати публічну онлайн-платформу спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами. Також потрібно структурно і функціонально навантажити модулі цієї публічної онлайн-платформи, адаптувавши їх до роботи в сучасних умовах війни в Україні та в післявоєнний період. Паралельно важливо вирішити інші питання, які вимагають вирішення для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері і отримання переваг від цього. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на вдосконаленні адміністративних інструментів впливу на процес екологічного управління в публічній сфері, які також вимагають інформаційно-комунікативного супроводу.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?lang=ru
2. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. World Commission on Environment and Development, 1987. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf
3. Павлов В. І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації): моногр. Луцьк : Настир'я, 2000. 580 с.
4. Методичні вказівки для самостійного вивчення навчальної дисципліни «Стратегія сталого розвитку» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня усіх освітньо-професійних програм спеціальностей НУВГП денної і заочної форм навчання / Клименко М. О., Клименко Л. В., Буднік З. М. Рівне : НУВГП, 2020. 37 с.
5. Воронцов С. Б., Бурбела Т. М. Сучасний стан та проблеми формування підходів до забезпечення сталого розвитку України. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezbechennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf
6. Батій О. О., Ревуцька А. О. Екобезпечний розвиток як інструмент реалізації державної екологічної політики : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Перспективи розвитку територій: теорія і практика». Харків, 22–23 листопада 2019 року. URL: https://eprints.kname.edu.ua/view/subjects/d=5Fkonfpersrozvterr2019.html
7. Жуковський, В., Сидор, А., Шпак, Г., & Шатний, С. (2022). Застосування методу аналізу ієрархій для оцінки Західного регіону України з метою розвитку органічного землекористування. Екологічна безпека та природокористування, 41(1), 69–88. URL: http://es-journal.in.ua/article/view/255268
8. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020р.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

9. Bjola C. (2017). Trends and counter-trends in digital diplomacy. A Global Ranking of Soft Power 2017. Portland: USCC Center on Public Diplomacy. P. 126–129.
10. Пиріков, О., Чумаченко, С., & Яковлєв, Є. (2022). Геоінформаційний системний підхід до аналізу впливу збройних конфліктів на екологічний стан навколишнього природного середовища. Екологічна безпека та природокористування, *41*(1), 5–17. URL: https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.1.5-17
11. Маслей В. Публічне управління системою цивільного захисту в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України». 31.05.2022. С. 142–145. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44954 (дата звернення 7.07.2022)
12. Як війна впливає на довкілля і як можна допомогти його відновлювати. URL: https://suspilne.media/231917-ak-vijna-vplivae-na-dovkilla-i-ak-mozna-dopomogti-jogo-vidnovluvati-rozpovidae-ekologina/
13. Досвід переживання пандемії covid-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка : матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 р. «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії covid-19 і карантину»; за наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. А. Найдьонової, О. Л. Вознесенської. Київ : ІСПП НАПН України, 2020. 121 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf
14. Україна 2022: як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: https://drive.google.com/file/d/1bVEYJ4Zgj3f8XPHh1C2h99TvfLOh2snh/view

References

1. Pro osnovni zasady (strategiu) derzhavnoi ecologichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku (2019) [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?lang=ru [in Ukrainian].
2. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development (1987). World Commission on Environment and Development. Retrieved from: http://www.worldinbalance.net/agreements/1987-brundtland.php [in English].
3. Pavlov, V. I. (2000). Polityka regionalnogo rozvytku v umovach rynkovoi transformatsii (teoretyko-metodologichni aspekty te mechanizmy realizatsii): monogr. [Policy of regional development in conditions of market transformation (theoretical and methodological aspects and implementation mechanisms): monogr.]. Lutsk: Nadstyrya. 580 p. [in Ukrainian].
4. Metodychni vkazivky dlya samostiynogo vyvchennya navchalnoi dystsiplyny “Strategia stalogo rozvytku” dlya zdobuvachiv vyschoi osvity drugogo (magisterskogo) rivnya usich osvitnyo-profesiynych program spetsialnostey NUVGP dennoi I zaochnoi form navchannya (2020) [Methodological guidelines for independent study of the academic discipline “Strategy of sustainable development” for students of higher education of the second (master’s) level of all educational

and professional programs of specialties of NUVHP full-time and part-time forms of study; Klymenko M. O., Klymenko L. V., Budnik Z. M. Rivne: NUVHP. 37 p. [in Ukrainian].

5. Vorontsov, S. B, Burbela, T. M. (2020). Suchasnyi stan ta problemy formuvannya pidhodiv do zabezpechennya stalogo rozvytku Ukrainy [The current state and problems of forming approaches to ensuring the sustainable development of Ukraine]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezbechennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf [in Ukrainian].
6. Batii, O. O., Revutska, A. O. (2019). Ekobezpechnyi rozvytok yak instrument realizatsii derzhavnoi ekologichnoi polityky [Eco-safe development as a tool for implementing state environmental policy]. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii zdobuvachiv vyschoi ocvity I molodyh vchenyh «Perspektyvy rozvytku terytorii: teoria i praktyka». Charkiv, 22–23 November 2019 year. Retrieved from: https://eprints.kname.edu.ua/view/subjects/d=5Fkonfpersrozvterr2019.html [in Ukrainian].
7. Zhukovskii, V., Sydor, A., Shpak, G., & Shtatnii, S. (2022). Zastosuvannya metodu analizu ierarchii dlya otsinky Zachidnogo regionu Ukrainy z metou rozvytku organichnogo zemlekorystuvannya. [Application of the method of analysis of hierarchies for the assessment of the Western region of Ukraine in order to develop organic land use]. *Ecologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannya – Ecological safety and nature management*, 41 (1), 69–88. Retrieved from: https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.1.69-88 [in Ukrainian].
8. Pochatok novogo politychnogo roku: dovira do sotsialnych instytutiv (2020) [The beginning of a new political year: trust in social institutions]. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r [in Ukrainian]. (Accessed 7 July 2022).
9. Bjola C. (2017). Trends and counter-trends in digital diplomacy. A Global Ranking of Soft Power 2017. Portland : USCC Center on Public Diplomacy. P. 126–129 [in English].
10. Pyricov O., Chumachenko S., & Yakovlev E. (2022). Geoinformatsiinyi systemnyi pidchid do analizu vplyvu zbroinych konfliktiv na ecologichnii stan navkolyshnyogo prirodnogo seredovyshcha [Geoinformation systematic approach to the analysis of the impact of armed conflicts on the ecological state of the environment]. *Ecologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannya* – Екологічна безпека та природокористування, *41* (1), 5–17. Retrieved from: https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.1.5-17 [in Ukrainian].
11. Masley V. (2022). Publichne upravlinnya systemou tsivilnogo zahystu v umovach voennogo stanu ta pislyavoennoi vidbudovy: vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiya z mizhnarodnoyu uchastyu «Aktualni problemy menedzhmentu ta publichnogo upravlinnya v umovach viiny ta pislyavoennoi vidbudovy» [Public management of the civil defense system in the conditions of martial law and post-war reconstruction: all-Ukrainian scientific-practical conference with international participation “Actual problems of management and public administration in the

conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine"]. 31.05.2022. P. 142-145. Retrieved from: http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44954 [in Ukrainian].
12. Yak viina vplyvaye na dovkillya I yak mozhna dopomogty yogo vidnovlyuvaty (2022) [How war affects the environment and how it can be helped to recover]. Retrieved from: https://suspilne.media/231917-ak-vijna-vplivae-na-dovkilla-i-ak-mozna-dopomogti-jogo-vidnovluvati-rozpovidae-ekologina/ [in Ukrainian].
13. Dosvid perezhyvannya pandemii covid-19: dystantsiyni psyhologichni doslidzhennya, dystantsyina psyhologichna pidtrymka (2020): meterialy onlain-seminariv 23 april 2020 year "Dosvid karantynu: dystantsiyna psyhologochna dopomoga i pidtrymka" ta 15 may 2020 year "Dystantsiyni psyhologichni doslidzhennya v umovah pandemii covid-19 i karantynu" (2020) [The experience of living through the covid-19 pandemic: remote psychological research, remote psychological support: materials of the online seminars on April 23, 2020 "Experience of quarantine: remote psychological help and support" and on May 15, 2020 "Remote psychological research in the conditions of the covid-19 pandemic and quarantine"; za nauk. red. M. M. Sluysarevskogo, L. A. Naydionovoi, O. L. Voznesenskoi. K.: ISPP NAONUkrainy. 121 p. Retrieved from: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf
14. Ukraina 2022: yak ne vtraryty svii schans staty sylnoyu derzhavou (2022). [Ukraine 2022: how not to lose your chance to become a strong state]. Retrieved from: https://drive.google.com/file/d/1bVEYJ4Zgj3f8XPHh1C2h99TvfLOh2snh/view [in Ukrainian].

Статтю отримано 14 червня 2022 р.
Article received June 14, 2022

UDC 336.57

JEL Classification: H1, H4, H5, H6, H7, I18, I3

DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та економічної теорії,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: dlugopolsky77@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2040-8762

Андрій КОЗАР,
магістр, ОНП «Аналітична економіка»,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: andrsikozar@gmail.com

АНАЛІЗ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ: ВИКЛИКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Длугопольський О., Козар А. Аналіз бюджетних витрат на соціальний захист населення: виклики пандемії COVID-19. *Вісник економіки.* 2022. Вип. 3. С. 38–64. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038

Dluhopolskyi, O., Kozar, A. (2022). Analiz biudzhetnykh vytrat na sotsialnyi zahist naselennya: vyklyky pandemii COVID-19 [Analysis of budget spending on social protection: challenges of the COVID-19 pandemic]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 38–64. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038

Анотація

Вступ. *Непослідовність публічної політики соціально-економічного розвитку України впродовж останніх років в поєднанні з новітніми кризовими явищами (епідемія коронавірусу, російська агресія проти України) посилили негативні тенденції у різних сферах суспільного життя. Консервація низького рівня життя населення, значні масштаби прихованого безробіття, поглиблення демографічної кризи, соціальна незахищеність основної маси громадян стали реальними загрозами національній безпеці країни у різних площинах: соціально-економічній, політичній та екологічній. Зв'язок цих деструктивних процесів з непродуманістю, непослідовністю й половинчастістю суспільно-політичних та економічних реформ в Україні став очевидним явищем, що спричиняло зниження рівня довіри вітчизняного суспільства до влади. У зв'язку з цим значна частина населення втратила віру в*

© Олександр Длугопольський, Андрій Козар, 2022.

те, що в Україні загалом можна побудувати цивілізовану, соціально відповідальну державу, яка може забезпечити гідний рівень життя для своїх громадян. Внаслідок цього відбулася трудова міграція та масова еміграція найбільш активної частини суспільства. Окреслені проблеми ще більше поглибились після повномасштабної війни РФ проти України у 2022 р., що призвело до катастрофічного зниження рівня життя значної частини населення, безпрецедентних масштабів переміщення людей, руйнації житлового фонду, інфраструкутри та інших явищ, з якими держава не зіштовхувалась впродовж усього періоду незалежності. З огляду на ці проблеми насамперед необхідно кардинально переглянути підходи і принципи регулювання соціальної сфери та вибору інструментарію вирішення проблем соціальної політики.

Мета. *Розкрити теоретичні засади і здійснити аналіз бюджетних витрат на соціальний захист населення.*

Методи. *Проведене дослідження базується на діалектичному й системному підходах до пізнання економічних явищ і процесів. Використано наукові методи дослідження: узагальнення, систематизація, групування – для розкриття теоретичних засад соціальної політики, джерел, форм і напрямів бюджетних витрат на її реалізацію; методи економічного аналізу, порівняння, індукції та дедукції – для оцінювання практики здійснення бюджетних витрат на соціальний захист; аналізу й синтезу, порівняння – у процесі розробки напрямів удосконалення бюджетних витрат на соціальний захист в контексті підвищення їхньої ефективності.*

Результати. *Одна з характерних ознак соціального захисту населення в Україні – це надмірно «роздута» система соціальних трансфертів за рахунок бюджетних коштів. Незважаючи на значні обсяги фінансування, розпорошення ресурсів між великою кількістю бюджетних програм із низькою адресністю виплат призводить до марнотратства. Отже, важливим питанням видатків бюджету на соціальну політику є вибір дієвого інструментарію їх здійснення з метою забезпечення ефективного використання коштів.*

Динаміка видатків бюджетів усіх рівнів на соціальний захист населення за останні роки характеризується сталим зростанням. У 2021 р. на ці потреби було виділено 367,35 млрд грн бюджетних коштів, що на 20,63 млрд грн більше за показник 2020 р. Загалом за 2018–2021 рр. обсяги бюджетного фінансування програм соціального захисту зросли в 1,2 разу. У результаті оцінювання структури бюджетних видатків на соціальний захист населення відповідно до підрозділів функціональної класифікації виявлено, що вони суттєво змінилися протягом 2020–2021 рр. внаслідок зміни підходів до фінансування соціальних програм. Суттєво зменшилось фінансування щодо видатків на соціальний захист на випадок непрацездатності (у 4,6 разу), соціальний захист сімей, дітей та молоді (у 20,0 разів), проте видатки на соціальний захист інших категорій населення збільшилися у 7,3 разу. Це зумовлено тим, що бюджетні програми соціального захисту було переведено із фінансування з місцевих бюджетів на пряме фінансування з державного бюджету.

В Україні переважна більшість соціальних трансфертів призначається за категоріальним підходом через відсутність дієвих методів адресації та перевірки реального рівня нужденності. Через це контингент реципієнтів соціальних виплат

надміру широкий, що в умовах обмеженості бюджетного ресурсу змушує уряд мінімізувати обсяги соціальних виплат. У нашій країні надалі домінує політика соціального популізму, коли держава намагається охопити заходами соціального захисту максимально можливий контингент населення, обмеживши обсяг самих трансфертів. Відтак, дієвість таких соціальних програм сумнівна.

Перспективи. *В рамках пом'якшення негативних наслідків коронакризи за рахунок коштів бюджету в Україні запроваджено такі новації соціального захисту населення: спрощення умов участі у програмі житлових субсидій; лібералізація умов отримання виплат безробітним; посилення соціального захисту сімей з дітьми; додатковий соціальний захист пенсіонерів; посилення соціального захисту осіб, які надають соціальні послуги. Проте обсяги фінансування бюджетних програм соціального захисту населення, безпосередньо спричинених заходами протидії епідемії коронавірусу, виявились незначними і мали слабкий вплив на загальні обсяги видатків бюджету на соціальний захист населення.*

Ключові слова: *соціальний захист, бюджетні витрати, бюджет, пандемія COVID-19.*

Формули: 0, рис.: 2, табл.: 7, бібл.: 37.

JEL Classification: H1, H4, H5, H6, H7, I18, I3

Oleksandr DLUHOPOLSKYI,
D. Sc. (Economics), Professor,
Professor of the Economics Department,
West Ukrainian National University
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: dlugopolsky77@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2040-8762

Andrii KOZAR,
Master, Education and Science Program «Analytical Economy»,
West Ukrainian National University
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: andrsikozar@gmail.com

ANALYSIS OF BUDGET SPENDING ON SOCIAL PROTECTION: CHALLENGES OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

Introduction. *The inconsistency of the public policy of socio-economic development of Ukraine in recent years, in combination with the latest crisis phenomena, such as the coronavirus epidemic, Russian aggression against Ukraine, have intensified negative trends in various spheres of public life. The preservation of the low standard of living of the population, the significant scale of hidden unemployment, the deepening of the demographic crisis, the social insecurity of the main mass of citizens have become real threats to the national security of the country in various spheres: socio-economic, political, and ecological. The connection of these destructive processes with the lack of thought,*

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

inconsistency and half-heartedness of socio-political and economic reforms in Ukraine became an obvious phenomenon, which caused a decrease in the level of trust of the domestic society in the authorities. This caused a significant part of the population to lose faith in the fact that it is generally possible to build a civilized, socially responsible state in Ukraine, which will be able to provide a decent standard of living for its citizens. The consequence of this was labor migration and mass emigration of the most active part of society. The outlined problems deepened even more with the beginning of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine in 2022, which led to a catastrophic drop in the standard of living of a large part of the population, unprecedented scale of displacement of people, destruction of the housing stock, infrastructure and other phenomena that the state did not face during the entire period independence These problems bring to the fore the need for a radical revision of the approaches and principles of regulation of the social sphere and the selection of tools for solving social policy problems.

Purpose. *To reveal the theoretical foundations and carry out an analysis of budget expenditures for social protection.*

Methods. *The conducted research is based on a dialectical and systemic approach to the knowledge of economic phenomena and processes. Numerous scientific methods of research were used: generalization, systematization, grouping – when revealing the theoretical foundations of social policy, sources, forms and directions of budget expenditures for its implementation; methods of economic analysis, comparison, induction and deduction – when assessing the practice of budget expenditures for social policy and their effectiveness; analysis and synthesis, comparison – when developing directions for improving budget expenditures for social policy in the context of increasing their efficiency.*

Results. *One of the characteristic features of social protection of the population in Ukraine is an excessively "inflated" system of social transfers at the expense of budget funds. Despite significant amounts of funding, the dispersion of resources among many budget programs with low targeting of payments leads to waste. Therefore, an important issue of budget expenditures for social policy is the choice of effective tools for their implementation to ensure the effective use of funds.*

The dynamics of budget expenditures of all levels for social protection of the population in recent years is characterized by steady growth. In 2021, UAH 367.35 billion of budget funds were allocated for these needs, which is UAH 20.63 billion more than in 2020. In general, for 2018-2021, the amount of budget financing of social protection programs increased 1.2 times. The assessment of the structure of budget expenditures for social protection of the population according to the units of functional classification shows their significant change in 2020-2021, which is a consequence of the change in approaches to the financing of a number of social programs. A significant decrease in funding took place with regard to expenditures on social protection in case of incapacity for work (by 4.6 times), social protection of families, children and youth (by 20.0 times), while expenditures on social protection of other categories of the population increased by 7.3 times. Such significant changes in the structure of expenditures on social protection of the population were provoked by the fact that a number of budgetary social protection programs were transferred from financing from local budgets to direct financing from the state budget.

In Ukraine, the vast majority of social transfers are assigned according to a categorical approach due to the lack of effective methods of addressing and checking the real level of need. Because of this, the contingent of recipients of social benefits is too wide, which, in the conditions of limited budgetary resources, forces the government to minimize the amount of social benefits. In our country, the policy of social populism continues to dominate, when the state tries to cover the largest possible contingent of the population with social protection measures, while limiting the size of the transfers themselves. Therefore, the effectiveness of such social programs is doubtful.

Discussion. *As part of mitigating the negative consequences of the corona crisis at the expense of budget funds, the following social protection innovations have been introduced in Ukraine: simplification of the conditions for participation in the housing subsidy program; liberalization of conditions for receiving unemployment benefits; strengthening of social protection of families with children; additional social protection of pensioners; strengthening of social protection of persons who provide social services. However, the amount of funding of budget programs for social protection of the population, directly caused by measures to combat the coronavirus epidemic, turned out to be insignificant and had a weak impact on the total amount of budget expenditures for social protection of the population.*

Keywords: *social protection, public spending, budget, COVID-19 pandemic.*
Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 7, bibl.: 37.
JEL Classification: H1, H4, H5, H6, H7, I18, I3.

Постановка проблеми. Належне фінансування соціальної політики – це одне з важливих завдань Уряду і пріоритетний напрямок наукових досліджень. У зв'язку з утвердженням концепції інклюзивного розвитку, імплементацією принципів антропоцентризму в різних сферах суспільного життя актуальності набувають питання пошуку нових підходів та інструментарію фінансування суспільних благ, подолання майнової нерівності і вирішення інших соціальних проблем, що неможливо здійснити без залучення значного обсягу фінансових ресурсів.

Незважаючи на те, що фінансове забезпечення соціальної політики здійснюється за рахунок коштів різних економічних агентів, в Україні серед них безумовна першість належить державі. Ресурси, зосереджені у державному та місцевих бюджетах, – це не лише джерело формування доходів значної частини населення, зайнятого у бюджетній сфері, а й фінансове підґрунтя для реалізації бюджетних програм, спрямованих на забезпечення соціального захисту населення і підтримку його доходів, фінансування найважливіших суспільних послуг, які визначають якість життя. Втім, через суспільно-політичні та економічні проблеми, спричинені глобальною пандемією, тривалу й перманентну агресію РФ проти України, зростання обсягів бюджетних ресурсів, які держава спрямовує на соціальну політику, стає проблематичним, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних науковців визначають соціальну політику як сукупність певних дій або цілеспрямовану діяльність у соціальній сфері життя суспільства. На думку Р. Баркера [1, с. 74], соціальна політика – це діяльність, за допомогою якої суспільство втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними закладами. Дж. Стюарт пропонує

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

визначення соціальної політики як сфери державної діяльності, відповідальної за створення та надання соціального захисту, що охоплює соціальні послуги та виплати [2; 3]. Соціальна політика – це система заходів, які реалізуються у різних сферах життєдіяльності суспільства (виробничій, соціальній, політичній, духовній тощо), та регулюють відносини між суспільством, колективом, громадою, особою в кожній з цих сфер і зонах їх взаємодії [4].

Окремі науковці, формулюючи визначення соціальної політики, вказують на її безпековий аспект для окремих груп. Так, В. Гілко, Л. Кормич, Е. Гансова тлумачать соціальну політику як «діяльність держави, орієнтовану на соціальні низи – декласовані елементи, маргінальні групи тощо, для того, щоб відгородити забезпечені класи від їхніх домагань шляхом розвитку державної допомоги та суспільної добродійності» [5, с. 85].

У багатьох наукових працях наголошується на полісуб'єктності соціальної політики, яку реалізує не лише держава. А. Крупнік визначає соціальну політику як «комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад» [6, с. 9]. На думку О. Сергієнко, соціальна політика є «діяльністю державних і цивільних інститутів, суспільних груп і окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти за невід'ємного дотримання її цивільних прав і бажань» [7; 8].

Підсумовуючи розглянуті наукові підходи, можна констатувати, що соціальна політика – це діяльність з управління соціальною сферою суспільства, забезпечення матеріальних, освітніх і духовно-культурних потреб його членів, регулювання процесів соціальної диференціації різних верств суспільства, зокрема у сфері доходів економічно активного населення і непрацездатних громадян, їх доступу до суспільних благ. Найважливішим інструментом соціальної політики в ринкових умовах все ще є соціальний захист населення, який об'єднує: 1) соціальне страхування громадян, що працюють, та членів їхніх сімей за реалізації класичних ризиків, які спричиняють непрацездатність (хвороба, безробіття, каліцтво тощо); 2) соціальне забезпечення (соціальні виплати малозабезпеченим, багатодітним, жертвам стихійного лиха, біженцям та мігрантам тощо); 3) заохочувальні та допоміжні заходи особам, що налаштовані на самостійне вирішення власних проблем щодо будівництва та придбання житла, здобуття додаткової освіти, відпочинку тощо.

Для реформування бюджетних видатків на соціальну політику необхідно насамперед визначити їхні теоретичні основи. Питання тлумачення сутності поняття видатків бюджету – це один із найбільш розроблених напрямів економічної науки. Залежно від контексту розкриття можна виокремити такі підходи до розуміння сутності цього поняття:

– інституціональний, відповідно до якого видатки бюджету розглядають як норми та напрями використання бюджетних коштів. У Бюджетному кодексі України зазначено, що видатки бюджету – це «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом» [9];

– функціональний, який передбачає трактування видатків бюджету як інструмента, яким держава розпоряджається і використовує його для досягнення певних завдань [10; 11].

Об'ємно-структурні параметри видатків бюджету на соціальну політику визначаються під впливом багатьох чинників: рівня розвитку економіки, обсягу концентрації ресурсів у бюджетній системі, історичних традицій тощо. Вихідним положенням розбудови моделі бюджетного фінансування соціальної політики у нинішній Україні є ключовий принцип Загальної декларації прав людини ООН, а саме: що «кожна людина має право на такий життєвий рівень… необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто і її сім'ї, і право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості чи інших випадків втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин» [12]. Відповідно, призначення видатків бюджету на реалізацію соціальної політики має полягати у створенні умов, коли кожен індивід відчуватиме можливість задовольнити свої первинні фізіологічні, а також духовно-культурні потреби на рівні, який відповідатиме ухваленим у такому суспільстві стандартам.

Однією з характерних ознак соціального захисту населення в Україні тривалий час вважали надмірно «роздуту» систему соціальних трансфертів за рахунок бюджетних коштів, що в різні роки охоплювала навіть до половини населення країни. Незважаючи на значні обсяги фінансування, розпорошення ресурсів між великою кількістю бюджетних програм із низькою адресністю виплат призводило до марнотратства, оскільки суттєвих результатів для вирішення проблеми подолання бідності чи підвищення рівня життя населення вони, на жаль, не забезпечували. Відповідно, важливим питанням видатків бюджету на соціальну політику є вибір дієвого інструментарію їх здійснення з метою забезпечення ефективного використання коштів.

Новітні виклики національній безпеці, пов'язані з епідемією коронавірусу [13; 14; 15] (а в сучасних умовах – із повномасштабною війною РФ проти України) актуалізують питання щодо запровадження нових форм соціальної підтримки населення, особливо військових та внутрішньо переміщених осіб. Однією із таких новацій вважають безумовний базовий дохід. Експерименти щодо введення цієї форми соціальних трансфертів за останні роки проведено у багатьох країнах Європи. Згідно з критичним аналізом наукових теорій щодо перспектив запровадження безумовного базового доходу, в Україні ще немає підстав для використання такої форми соціального захисту [16, с. 42]. Науковці вважають, що це пов'язано зі слабкістю економіки та державних інституцій і визначають, що внаслідок такого кроку, можливо, відбудеться «зростання безробіття, попиту на алкоголь і тютюн, втрату мотивації до продуктивної праці». В. Горин та В. Булавинець, розглядаючи перспективи заснування в Україні Національного фонду добробуту, вказують, що одним із напрямів використання коштів цієї структури є реалізація програми безумовного базового доходу [17, с. 113]. Вчені аргументують доречність використання цієї форми соціальної підтримки умовами «надзвичайних обставин непереборної сили, на кшталт епідемії COVID-19, аварій та стихійних лих техногенного чи природного походження, що катастрофічно впливають на добробут значної частини населення». Для того, щоб використання такої форми

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

соціальних трансфертів не культивувало утриманства, вони пропонують визначити розмір тимчасового безумовного базового доходу на рівні фізіологічного мінімуму, а саму допомогу надавати тільки на період дії форс-мажорних обставин (тривалості карантину, подолання наслідків аварій чи стихійних лих тощо). Актуальність запровадження цієї форми соціальних трансфертів зростає в період військових дій в Україні, коли внутрішньо переміщені громадяни, які залишили зону бойових дій, фактично втрачають засоби для існування. Протягом періоду адаптації на території евакуації держава може підтримувати таких громадян саме через виплату безумовного базового доходу.

Іншим вектором реформування бюджетних видатків на соціальну політику є диверсифікація методів фінансування та демократизація процесу надання суспільних послуг. На думку Б. Малиняка та М. Онуфрик [18], «соціальні послуги можуть забезпечити індивідуальний та адресний підхід до людини, а виплати та пільги надаються не згідно потреби, а відповідно до певного статусу». В Україні провідну роль у наданні соціальних послуг відіграють комунальні установи соціального обслуговування (територіальні центри, соціальні служби для дітей та молоді тощо). Альтернативою комунальним закладам надання соціальних послуг є механізм аутсорсингу із залученням недержавних структур, які відповідають профілю цієї діяльності. У наукових колах визнають, що така модель використання бюджетних коштів на надання соціальних послуг має певні переваги, а саме: «у можливості залучати додаткові ресурси недержавні структури є більш гнучкими у питанні підготовки фахівців та оплати праці, більш рішучими щодо запровадження соціальних інновацій та залучення волонтерів» [18, с. 90; 19; 20; 21; 22; 23; 24].

Однак за умов війни 2022 р. широке впровадження механізму залучення недержавних структур до надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів ускладнюють такі чинники: 1) відсутність чіткого правового формулювання змісту соціальної послуги; 2) надмірно ускладнена процедура внесення надавача соціальних послуг до спеціального реєстру; 3) надмірність вимог до оцінювання якості наданих соціальних послуг; 4) дефіцит ресурсів за умов їх пріоритетного спрямування на потреби захисту України.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних засад і практики здійснення бюджетних витрат на соціальний захист населення; виявленні проблемних аспектів використання бюджетних коштів на виконання бюджетних соціальних програм; розробці практичних пропозицій щодо вдосконалення бюджетних витрат на соціальну політику в контексті підвищення ефективності використання ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних напрямів соціальної політики сучасної держави з ринковою економікою вважають політику доходів. Вона об'єднує основні напрямки: 1) вплив на процес формування первинних грошових доходів населення на основі регулювання заробітної плати; 2) формування умов найму робочої сили, регулювання прав та обов'язків працівників і працедавців, встановлення нижньої та верхньої меж заробітної плати; 3) перерозподіл доходів завдяки диференційованому оподаткуванню різних груп та категорій одержувачів доходу, а також здійснення трансфертних платежів.

В економічному, а також соціальному й безпековому аспектах важливе значення має підтримка найбідніших верств населення через систему соціальних трансфертів; захист грошових доходів від інфляції, подолання її впливу на різні групи населення. Для вирішення цих проблем проводиться індексація, тобто збільшуються номінальні доходи залежно від темпу зростання цін.

Видатки зведеного бюджету на соціальний захист населення в Україні мають довгострокову тенденцію до зростання. Така динаміка зумовлена високим рівнем соціальних зобов'язань держави та підтримкою населенням політики державного патерналізму. Незважаючи на стійке нарощування обсягів бюджетних видатків на фінансування соціальної політики на усіх рівнях бюджетної системи, воно слабко кореспондується з індикаторами рівня життя населення і соціального неблагополуччя (ступенем майнового розшарування населення, часткою населення, що перебуває за межею бідності, депривaціями за індивідуальними та колективними благами). Актуальними проблемами вважають низьку дієвість соціальних трансфертів, надмірну поляризацію населення за рівнем доходів та ін.

Динаміка видатків бюджетів усіх рівнів на соціальний захист населення за останні роки характеризується сталим зростанням (табл. 1). У 2021 р. на ці потреби було виділено 367,35 млрд грн бюджетних коштів, що на 20,63 млрд грн більше за показник попереднього року. Загалом протягом 2018–2021 рр. обсяги бюджетного фінансування програм соціального захисту зросли в 1,2 разу. Якщо оцінити управлінську ефективність цих видатків, тобто рівень виконання запланованих показників, то виявиться, що впродовж окресленого періоду відбувалось щорічне недофінансування програм соціального захисту, яке не було критичне.

Таблиця 1

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист населення у 2018–2021 рр., за напрямами, млрд грн

Показник	2018		2019		2020		2021	
	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт
Обсяг видатків бюджетів на соціальний захист населення, в т. ч.:	312,52	309,36	333,90	321,79	355,94	346,72	370,27	367,35
Соціальний захист на випадок непрацездатності	16,34	16,11	20,02	18,71	4,45	4,05	7,62	7,37
Соціальний захист пенсіонерів	158,23	157,94	191,52	191,23	212,71	212,33	212,30	211,95
Соціальний захист ветеранів війни та праці	10,45	10,23	10,15	9,88	2,31	2,24	2,39	2,33
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	42,56	41,88	50,15	44,09	2,46	2,18	3,08	2,90
Соціальний захист безробітних	0,17	0,15	0,21	0,19	7,10	6,74	1,90	1,89
Допомога у вирішенні житлового питання	70,47	69,23	45,20	41,89	39,63	39,41	51,61	51,37
Соціальний захист інших категорій населення	9,32	9,25	10,35	10,19	80,27	73,50	83,27	81,85
Інша діяльність у сфері соціального захисту	4,98	4,57	6,30	5,61	7,01	6,27	8,10	7,69

Джерело: розроблено на основі [25].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

У результаті оцінювання структури бюджетних видатків на соціальний захист населення відповідно до підрозділів функціональної класифікації видатків виявлено, що вони суттєво змінились у 2020–2021 рр. внаслідок застосування інших підходів до фінансування соціальних програм. Зокрема, суттєво зменшилось фінансування, мало видатків на соціальний захист на випадок непрацездатності (у 4,6 разу), соціальний захист сімей, дітей та молоді (у 20,0 разів), а видатки на соціальний захист інших категорій населення збільшено у 7,3 разу. Такі значні зміни структури видатків на соціальний захист населення спровоковані тим, що деякі бюджетні програми соціального захисту (виплата соціальних допомог малозабезпеченим, сім'ям з дітьми, одиноким матерям) було переведено із фінансування з місцевих бюджетів (для цього місцеві бюджети отримували цільові субвенції) на пряме фінансування з державного бюджету.

В Україні найбільшим за обсягом видатків напрямом бюджетного фінансування соціального захисту населення все ще є соціальний захист пенсіонерів. На ці потреби у 2021 р. було виділено майже 212,0 млрд грн, що відповідає показнику попереднього року. Однак порівняно з 2018 р. видатки за цим напрямком зросли на третину. Ці кошти спрямовуються на виконання бюджетної програми щодо забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до основного розміру пенсій, які призначені за особливими умовами, а також покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України (201,2 млрд грн), та також інші видатки, пов'язані із соціальним захистом пенсіонерів (табл. 2).

Таблиця 2

Видатки зведеного бюджету України на виконання окремих бюджетних програм у сфері соціального захисту населення у 2019–2021 рр., млрд грн

Показник	2019		2020		2021	
	план	факт	план	факт	план	факт
Обсяг видатків бюджетів на соціальний захист населення, в т. ч.:	333,90	321,79	355,94	346,72	370,27	367,35
Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг	-	-	58,99	58,82	62,05	61,01
Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	2,34	2,33	2,17	2,14	2,57	2,37
Виплата пільг і житлових субсидій громадянам у грошовій формі	25,29	23,27	36,41	36,36	47,26	47,21
Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання	3,01	2,99	3,02	3,01	3,05	3,04
Фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду	182,27	182,27	202,28	202,28	201,16	201,16
Інші бюджетні програми	120,99	110,93	53,07	44,11	54,18	52,56

Джерело: розроблено на основі [25].

Ефективність бюджетного фінансування соціального захисту пенсіонерів можна оцінити через показники пенсійного забезпечення в Україні. Незважаючи на стійке

зростання фонду оплати праці в країні, вітчизняна пенсійна система неспроможна належним чином виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення матеріального добробуту непрацездатних. Мінімальна пенсія в Україні вдвічі нижча за реальний розмір прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. Формально середній розмір пенсії в нашій державі вдвічі перевищує офіційний показник прожиткового мінімуму для непрацездатних, проте такий висновок необ'єктивний, адже не враховує параметрів розподілу пенсійних виплат у розрізі реципієнтів. За оцінками фахівців, сьогодні понад 2/3 пенсіонерів отримують виплати на рівні нижче середнього розміру. За розрахунками В. Горина [26, с. 315], «на початку 2020 р. 80,0 тис. осіб, або 0,7% пенсіонерів отримували пенсії у розмірі до 1,5 тис. грн/місяць, або 91,6% від офіційного та близько 47% від рівня фактичного розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних; основна маса пенсіонерів отримує пенсії в діапазоні від 1,5 до 3,0 тис. грн/місяць, вище 3,0 тис. грн/місяць пенсійні виплати призначені 30,3% пенсіонерів». Нижче фактичного розміру прожиткового мінімуму у 2020 р. отримували пенсії майже 3/4 усього контингенту пенсіонерів в Україні (табл. 3).

Таблиця 3

Показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. порівняно з 2019 р. за віком у регіонах світу

Розмір пенсії, грн/місяць	2016		2017		2018		2019		2020	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
до 1000 грн	531,8	4,3	–	–	–	–	–	–	–	–
до 1400 грн	10768,5	87,5	3751,5	31,4	894,2	7,6	83,5	0,7	–	–
1401-1500 грн			2410,0	20,2	1792,0	15,3	2097,6	18,3	80,0	0,7
1501-2000 грн			3243,6	27,1	3945,1	33,7	3788,1	33,0	3949,5	34,8
2001-3000 грн			1477,0	12,4	2630,8	22,5	2781,4	24,3	3872,8	34,2
3001-4000 грн	826,1	6,7	637,8	5,3	1162,6	9,9	1203,0	10,5	1407,3	12,4
4001-5000 грн			231,7	1,9	513,2	4,4	574,1	5,0	713,1	6,3
5001-10000 грн	186,0	1,5	185,6	1,6	655,0	5,6	802,9	7,0	1052,5	9,3
більше 10000 грн			19,1	0,2	118,4	1,0	139,7	1,2	259,5	2,3
ПМоф, грн	1074,0		1247,0		1373,0		1497,0		1638,0	
ПМфакт, грн	2093,0		2318,0		2637,0		2910,0		3208,0	
Розрахункова питома вага пенсіонерів, пенсія яких нижча ПМфакт, %										
	64,07		82,64		70,93		74,11		72,28	

Джерело: розроблено на основі [26].

Суперечлива динаміка видатків також характерна для іншого напряму фінансування соціального захисту населення – допомоги щодо вирішення житлових питань. Якщо у 2018 р. на ці потреби було виділено 69,2 млрд грн, то в 2019 р. – всього 41,9 млрд грн, у 2020 р. – 39,4 млрд грн. За цим напрямком видатків відображається фінансування програми житлових субсидій для населення на оплату комунальних послуг. Різке зниження видатків на її виконання у 2019 р. обумовлене: 1) збільшенням номінальних

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

доходів населення через підвищення пенсій та зростання заробітної плати в економіці й, відповідно, втратою частиною населення права на отримання субсидій; 2) запровадженням жорстких умов призначення житлових субсидій та проведення верифікації реципієнтів. Проте, якщо оцінити динаміку бюджетних програм, за якими здійснюється фінансування житлових субсидій, то можна помітити зростання видатків на програму надання допомоги у грошовій формі. На її виконання у 2021 р. було виділено 47,2 млрд грн, що майже вдвічі більше, ніж у 2019 р. Причини цього полягають у проведенні часткової монетизації житлових субсидій для стимулювання реципієнтів до ощадливого використання субсидованих комунальних благ.

Оцінити ефективність бюджетних видатків на соціальний захист населення дуже складно. Недоречно очікувати, що пряме збільшення фінансування бюджетних програм соціального захисту населення приведе до пропорційних змін показників, які визначають рівень соціального неблагополуччя (рівня бідності, майнового розшарування, недоступність базових благ); зникнуть такі деструктивні соціальні явища, як соціальне сирітство, бездоглядність дітей, сімейне насильство. Вирішити ці соціальні проблеми за допомогою нарощування бюджетних видатків неможливо, оскільки вони потребують ґрунтовної роботи впродовж тривалого часу. У сфері соціальної політики чітко виявляється дія чинника часового лагу, коли ефект від реалізованих заходів можна простежити значно пізніше, ніж завершення самої дії. Проте оцінити ефективність використання бюджетних коштів на соціальні програми можна через відстеження дієвості соціальних трансфертів у питанні приведення доходу реципієнта до рівня прожиткового мінімуму, самооцінювання населенням рівня свого соціального життя тощо.

В Україні переважна більшість соціальних трансфертів призначається за категоріальним підходом через відсутність дієвих методів адресації та перевірки реального рівня нужденності. Відповідно, контингент реципієнтів соціальних виплат надміру широкий, що в умовах обмеженості бюджетного ресурсу змушує уряд мінімізувати обсяги соціальних виплат. На думку Т. Кізими, «розміри соціальних виплат вимушено залишаються низькими та не створюють відчутного впливу на доходи населення» [27, с. 220]. Водночас органи державної влади не наважуються порушувати питання щодо відмови від декларування фінансово незабезпечених соціальних програм, оскільки ризикують втратити політичну підтримку у високо поляризованому українському суспільстві. В Україні надалі домінує політика соціального популізму, коли держава намагається охопити заходами соціального захисту максимально можливий контингент населення, обмеживши обсяги самих трансфертів. Відтак, дієвість таких соціальних програм сумнівна. Наприклад, дотепер в Україні в рамках програм соціального захисту населення призначають такі соціальні виплати, які не відповідають навіть необ'єктивному офіційному показнику прожиткового мінімуму [28, с. 91–100]:

– цільова грошова допомога непрацездатним громадянам з мінімальними доходами, яку в Україні на початок 2021 р. отримували 319,5 тис. осіб, середній розмір виплати – 43,5 грн/місяць, або 2,4% від прожиткового мінімуму (прогнозовані видатки на надання – 166,8 млн грн. на рік);

– компенсація непрацюючим особам, які надають соціальні послуги. Виплату отримували 45,1 тис. осіб, середній розмір компенсації на початок 2021 р. – 292,1 грн/місяць, або 16,5% прожиткового мінімуму (орієнтовні видатки на надання – 158,1 млн грн на рік);

– щомісячна допомога при народженні дитини, яку в 2021 р. призначено для 317,1 тис. осіб, середній розмір виплати – 887,6 грн/місяць, або 46,2% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– допомога на дітей одиноким особам, яку отримували 247,3 тис. осіб, середній розмір виплати – 1461,5 грн/місяць, або 76,0% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– щомісячна допомога при усиновленні дитини. Цей вид виплат у 2021 р. призначено 4,7 тис. осіб, середній розмір виплати – 973,1 грн/місяць, або 50,7% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей.

Отже, бюджетні видатки на надання соціального захисту населенню в Україні розпорошуються на великий перелік нерідко дріб'язкових соціальних виплат, які неспроможні реально виконати своє призначення – знизити гостроту бідності та підтримати їхніх реципієнтів у складних життєвих обставинах. За аналітичними оцінками, в Україні зберігається високий рівень майнової нерівності, розрив між рівнем доходів найбідніших і найбагатших прошарків вітчизняного суспільства сягає десятків разів [29]. Періодичні соціологічні дослідження засвідчують, що незважаючи на постійне номінальне зростання доходів населення, від 60 до 80% населення країни ідентифікують себе як бідні [30, с. 5]. Необ'єктивність розмірів соціальних трансфертів не тільки не вирішує, а й консервує складні соціальні проблеми. Наприклад, слабкість фінансової підтримки процесів усиновлення дітей в Україні, на наш погляд, є причиною стійкого зменшення кількості випадків усиновлення дітей. Так, якщо у 2000 р. було усиновлено 7,69 тис. дітей, то у 2015 р. – всього 3,21 тис. дітей, а в 2020 р. – 1,96 тис. [31]. Звісно, матеріальний чинник не є провідним у цьому контексті, проте значна частина потенційних батьків не наважується усиновлювати дітей саме через ризик погіршення матеріального становища за умов слабкості фінансової підтримки з боку держави.

Функціонування системи охорони здоров'я спрямоване на забезпечення однієї із провідних соціальних потреб – медичного обслуговування. У сучасному цивілізованому суспільстві кожна людина, незалежно від рівня доходів чи інших характеристик, має право на отримання медичної допомоги, а завдання держави – через надані їй повноваження забезпечити реалізацію цього права. Турбота про здоров'я населення – це один із виявів реалізації соціальної функції держави і складовою соціальної політики. Вона реалізується через виконання завдань охорони здоров'я: профілактику втрати здоров'я людини за рахунок проведення протиепідемічних та профілактичних заходів для недопущення епідемій і профілактики захворювань; надання медичних послуг у рамках лікування захворювань; санаторно-курортне обслуговування населення в поєднанні із відпочинком. Водночас забезпечення належного функціонування галузі охорони здоров'я має значний економічний ефект, адже сприяє зменшенню втрат робочого часу, підвищенню продуктивності праці.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

З огляду на історичний досвід в Україні функціонує державна модель фінансування охорони здоров'я, оскільки провідним джерелом фінансових ресурсів для медичних закладів є бюджетні кошти. Проте, за даними сателітних рахунків галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги, значним джерелом фінансування галузі є власні кошти населення, які у 2019 р. становили 144,2 млрд грн, або 49,1% сукупних ресурсів, спрямованих на охорону здоров'я з усіх джерел. Вагому частину цих витрат населення становлять кошти, спрямовані на придбання медикаментів та проведення оперативних втручань. Щодо внеску держави, то з бюджетів усіх рівнів у 2019 р. на потреби охорони здоров'я було виділено 136,1 млрд грн, що становить 46,4% від сукупних ресурсів галузі [32].

У рамках бюджетного фінансування охорони здоров'я кошти на її потреби надходять через кілька каналів: шляхом прямого покриття витрат державних та комунальних закладів охорони здоров'я з державного та місцевих бюджетів; через програму державних медичних гарантій, яку реалізує Національна служба здоров'я України (НСЗУ). У 2021 р. на потреби охорони здоров'я з бюджетів усіх рівнів було заплановано спрямувати 200,5 млрд грн, або в 1,14 разу більше обсягів попереднього року. Проте показовим є те, що тільки за 2020–2021 рр. бюджетне фінансування охорони здоров'я збільшилось на 72,1 млрд грн, або в 1,6 разу, а загалом за період 2018–2021 рр. – в 1,7 разу. Стрімке зростання видатків бюджету на охорону здоров'я безпосередньо відбулось внаслідок пандемії COVID-19, яка найбільше охопила Україну саме у 2020–2021 рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Видатки зведеного бюджету України на надання послуг охорони здоров'я (за видами послуг та рівнями бюджетів) у 2018–2021 рр., млрд грн

Показники млрд грн		2018		2019		2020		2021 (план)	
		%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	
Видатки на послуги охорони здоров'я, всього, в т. ч.:	всього	115,9	100,0	128,4	100,0	175,8	100,0	200,5	100,0
	держ. бюдж.	22,6	19,5	38,6	30,1	124,9	71,0	170,0	84,8
	місц. бюдж.	93,2	80,4	89,8	69,9	50,9	29,0	30,5	15,2
послуги поліклінічної, амбулаторної, швидкої та невідкладної допомоги, в т.ч.:	всього	22,5	100,0	15,9	100,0	8,1	100,0	5,6	100,0
	держ. бюдж.	0,1	0,4	0,2	1,3	0,1	1,2	0,2	3,6
	місц. бюдж.	22,3	99,1	15,7	98,7	8,0	98,8	5,4	96,4
послуги первинної медико-санітарної допомоги	всього	9,7	100,0	2,3	100,0	2,4	100,0	2,7	100,0
	держ. бюдж.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	місц. бюдж.	9,7	100,0	2,3	100,0	2,4	100,0	2,7	100,0
послуги загального профілю та санаторно-курортні послуги	всього	68,3	100,0	72,2	100,0	38,6	100,0	26,9	100,0
	держ. бюдж.	7,3	10,7	8,2	11,4	7,8	20,2	14,4	53,5
	місц. бюдж.	61,0	89,3	64,0	88,6	30,8	79,8	12,5	46,5
санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи	всього	1,6	100,0	1,9	100,0	4,4	100,0	5,5	100,0
	держ. бюдж.	1,6	100,0	1,7	89,5	4,2	95,5	5,3	96,4
	місц. бюдж.	0,0	0,0	0,2	10,5	0,2	4,5	0,2	3,6

продовження таблиці 4

інші послуги	всього	23,5	100,0	38,4	100,0	124,7	100,0	162,5	100,0
	держ. бюдж.	13,6	57,9	28,5	74,2	112,8	90,5	150,1	92,4
	місц. бюдж.	9,9	42,1	9,9	25,8	11,9	9,5	12,4	7,6

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Проведення медичної реформи, а також необхідність реагування держави на загрози, спричинені пандемією COVID-19 в Україні, призвели до радикальних змін у структурі бюджетного фінансування охорони здоров'я. Перехід до програми державних медичних гарантій, видатки на яку покриває НСЗУ, призвів до посилення ролі державного бюджету як джерела фінансування охорони здоров'я поряд із втратою значення місцевих бюджетів. За період 2018–2021 рр. частка державного бюджету в структурі бюджетного фінансування охорони здоров'я зросла з 19,5% до 85% сукупного обсягу, що перетворило його на головний канал надходжень бюджетних коштів для потреб медицини. Водночас загрози, зумовлені поширенням в Україні пандемії коронавірусу, були рушієм для форсованого нарощування бюджетних видатків на санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи – у 2021 р. порівняно з 2018 р. вони зросли вчетверо (з 1,6 млрд грн до 5,5 млрд грн). Тільки в 2020 р. збільшення фінансування профілактики та протиепідемічних заходів становило 2,5 разу, у 2021 р. на ці потреби було виділено ще додатково 1,1 млрд грн.

Основні структурні зміни видатків бюджету на охорону здоров'я відбулись у результаті проведення системної медичної реформи, яка має докорінно змінити модель фінансування галузі. Планом проведення медичної реформи було передбачено поетапне впровадження Програми державних медичних гарантій. Оплата медичних послуг та медикаментів для населення з державного бюджету в межах розроблених стандартів надання медичних послуг. Розпорядником бюджетних коштів, які спрямовуються з бюджету на фінансування Програми державних медичних гарантій, визначено Національну службу здоров'я України. У 2021 р. за Програмою державних медичних гарантій було передбачено надання 35 пакетів медичних послуг, зокрема пакет вакцинації проти COVID-19. Порівняно з 2020 р. було введено додатково 8 пакетів медичних послуг, у т. ч. шляхом розділення наявних пакетів медичної допомоги [33].

У 2020 р. на Програму медичних гарантій з державного бюджету було спрямовано 89,5 млрд грн, або 2,1% від ВВП (рис. 1). Крім старту Програми медичних гарантій, на структуру бюджетного фінансування охорони здоров'я у 2020–2021 рр. суттєво вплинула реалізація заходів для протидії наслідкам поширення пандемії COVID-19. Для цього в складі Державного бюджету України було утворено Фонд боротьби з хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2. За рахунок коштів цього цільового бюджетного фонду було започатковано бюджетні програми, які передбачали зміцнення матеріальної бази медичних закладів, фінансову підтримку лікарів та медичного персоналу, залучених до проведення заходів зі стримування епідемії та лікування хворих на COVID-19 (табл. 5).

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

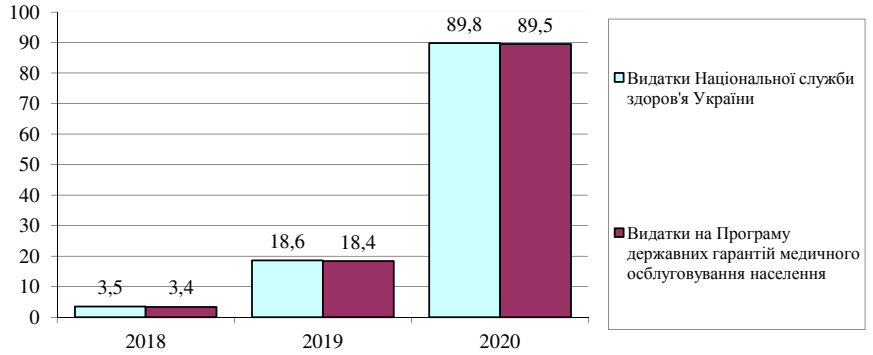

Рис. 1. Обсяг бюджетних видатків на Національну службу здоров'я України та Програму медичних гарантій у 2018–2020 рр., млрд грн

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Таблиця 5

Видатки Державного бюджету України на окремі бюджетні програми у галузі охорони здоров'я у 2018–2020 рр., млрд грн

Показники	2018		2019		2020	
	план	факт	план	факт	план	факт
Громадське здоров'я та заходи боротьби з епідеміями	1,6	1,6	1,8	1,7	4,6	4,2
Спеціалізована та високоспеціалізована медична допомога, що надається загальнодержавними закладами охорони здоров'я	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3
Діагностика і лікування захворювань із впровадженням експериментальних та нових медичних технологій	1,6	1,6	1,7	1,7	2,1	2,0
Забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру	5,9	5,9	6,6	6,5	8,1	7,0
Розвиток системи екстреної медичної допомоги	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,7
Лікування громадян України за кордоном	0,6	0,6	0,9	0,9	1,1	1,1
Поліпшення охорони здоров`я на службі	0,2	0,0	0,10	0,1	0,9	0,7
Будівництво сучасного лікувально-діагностичного комплексу Національної дитячої спеціалізованої лікарні «Охматдит»	0,9	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Видатки з Фонду боротьби з хворобою COVID-19, що спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, в т.ч.:						
Придбання обладнання для приймальних відділень опорних закладів охорони здоров'я	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	2,3
Здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я	0,0	0,0	0,0	0,0	5,5	5,3
Забезпечення готовності та реагування системи громадського здоров'я на спалахи гострої респіраторної хвороби COVID-19	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	3,3

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Незважаючи на те, що головним мотивом створення Фонду боротьби з хворобою COVID-19 було фінансування цільових програм медичного спрямування, понад третину фактичного обсягу видатків цього фонду було спрямовано на напрямки, які не мають жодного стосунку до боротьби з пандемією. Загальний обсяг коштів Фонду на 2020 р. був визначений на рівні 80,9 млрд грн, з яких фактично було використано 66,5 млрд грн. З цієї суми 25,7 млрд грн, або майже 40% витрачено на програму будівництва, реконструкції та ремонту доріг державного значення, а на фінансову підтримку тих, хто безпосередньо був задіяний у подоланні наслідків коронакризи (медики, військові, працівники поліції) – сумарно 10,0 млрд грн (рис. 2), а видатки на придбання вакцин від хвороби взагалі не були профінансовані.

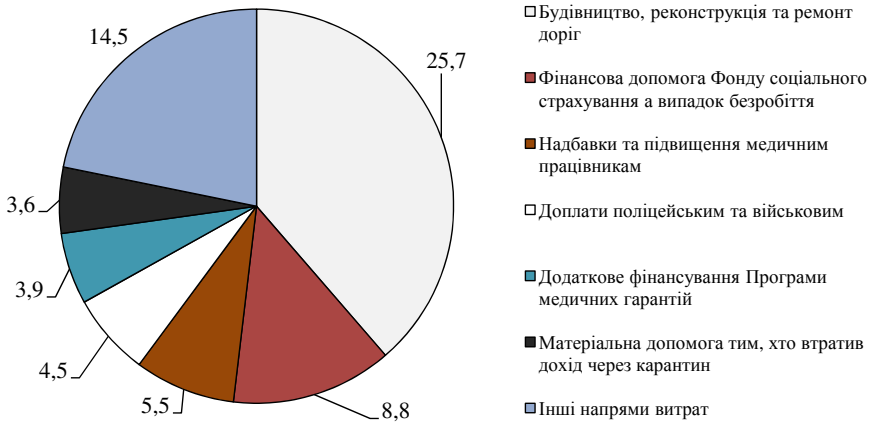

Рис. 2. Структура видатків Фонду боротьби з хворобою COVID-19 в Україні у 2020 р., %

Джерело: розроблено на основі [34].

Медична реформа та заходи з протидії епідемії COVID-19 суттєво вплинули на міжбюджетні відносини щодо фінансування охорони здоров'я. Перехід до фінансованої з державного бюджету Програми медичних гарантій спричинив різке зменшення обсягів медичної субвенції місцевим бюджетам – якщо у 2018 р. її обсяг становив 61,7 млрд грн, то у 2020 р. – всього 14,6 млрд грн, що в 4,2 разу менше. Для протидії поширенню захворювання на COVID-19 органи місцевого самоврядування отримали додаткові субвенції на придбання необхідного медичного устаткування і забезпечення ліжкового фонду закладів охорони здоров'я апаратами ШВЛ. Загальний обсяг таких трансфертів у 2020 р. становив понад 2,4 млрд грн (табл. 6).

Таблиця 6

Субвенції з державного бюджету України місцевим бюджетам на потреби охорони здоров'я у 2018–2020 рр., млрд грн

Показники	2018		2019		2020	
	план	факт	план	факт	план	факт
Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на потреби охорони здоров'я, в т.ч.:	64,78	63,82	58,62	58,12	22,47	21,84

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

продовження таблиці 6

Медична субвенція	61,65	61,65	56,11	56,11	14,58	14,55
Субвенція на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	3,61	3,55
Субвенція на реформування регіональних систем охорони здоров'я в рамках проекту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	1,7	0,8	1,05	0,67	1,0	0,8
Субвенція на відшкодування вартості лікарських засобів для лікування окремих захворювань	1,1	1,0	–	–	–	–
Субвенції з Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, в т.ч.:						
Субвенція на забезпечення подачею кисню ліжкового фонду закладів охорони здоров'я, які надають стаціонарну медичну допомогу	–	–	–	–	1,5	1,4
Субвенція для забезпечення опорних закладів охорони здоров'я у госпітальних округах медичним обладнанням	–	–	–	–	1,0	1,0

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Незважаючи на те, що глобальна пандемія захворюваності на COVID-19 найбільше вплинула на бюджетне фінансування охорони здоров'я, вона також призвела до коригування параметрів фінансування соціального захисту населення. Це було реакцією на негативні наслідки впливу пандемії на добробут населення. Відповідно до дослідження ЄБРР, внаслідок коронакризи погіршився добробут понад 2/3 вітчизняних домогосподарств, а понад чверть із них змушені були економити на продуктах харчування. Економічні проблеми, спровоковані пандемією, поставили за межу бідності 6 млн громадян [35]. У рамках реалізації заходів, спрямованих на пом'якшення негативних наслідків коронакризи, було запроваджено такі новації соціального захисту населення [36]:

– спрощення умов участі у програмі житлових субсидій. Зокрема, частині громадян, яким призначено житлові субсидії, було автоматично продовжено їх нарахування на період дії карантинних обмежень. Реципієнти виплат додатково отримали компенсації на оплату комунальних послуг (у середньому по 300 грн). Також у зв'язку із збільшенням термінів вимушеного перебування вдома було підвищено норми споживання побутових зручностей (води, газу, електрики), а також призупинено нарахування штрафних санкцій за заборгованість з оплати послуг житлово-комунального господарства;

– лібералізація умов отримання виплат у зв'язку з безробіттям, підвищення рівня соціального захисту безробітних. Зокрема, було спрощено умови подання заяв та інших документів на отримання допомоги з безробіття (в т. ч. передбачено можливість її подання онлайн) та підвищено на період дії карантину мінімальний розмір виплати з 650 грн до 1,0 тис грн. Додатково до цього, було впроваджено новий вид соціальної підтримки – допомогу з часткового безробіття для ФОП та найманих працівників, які втратили частину доходу від карантинних обмежень;

– посилення соціального захисту сімей з дітьми. Зокрема, на період дії карантинних обмежень було введено новий вид щомісячної соціальної допомоги на дітей для

безробітних осіб та ФОП I-II групи, які постраждали від карантину. Розміри цієї допомоги становили від 1,8 до 3,0 тис. грн на дитину залежно від її віку;

– додатковий соціальний захист пенсіонерів. Зокрема, для пенсіонерів з розміром пенсії нижче 5,0 тис. грн, реципієнтів державної соціальної допомоги у зв'язку з інвалідністю та соціальних пенсій (переважна більшість контингенту) було виплачено одноразову допомогу у розмірі 1,0 тис грн. Пенсіонерам віком понад 80 років та пенсією до 9,2 тис. грн було встановлено надбавку до пенсії на рівні 0,5 тис. грн. Крім цього, було проведено індексацію пенсій на 11%, а для пенсіонерів з тривалим страховим стажем мінімальний розмір пенсії визначено на рівні 2,1 тис. грн;

– посилення соціального захисту осіб, які надають соціальні послуги. Для працівників центрів соціального обслуговування, які піддаються ризику у зв'язку з виконанням професійних обов'язків з надання соціальних послуг, було введено доплату в розмірі 100% заробітної плати. Проте зобов'язання з фінансування цієї доплати було покладено на місцеві бюджети. Переважно через нестачу коштів такі виплати не проводились.

Заходи, впроваджені як реагування на коронакризу, переважно, були пов'язані з наданням різних форм соціальної підтримки окремих категорій населення у грошовій формі. Відтак, вони призвели до збільшення фінансування соціальних бюджетних програм та започаткування нових. З огляду на те, що виокремити вплив «коронавірусних» заходів на зміну фінансування наявних бюджетних програм соціального захисту населення складно, то звернемо увагу на додаткові бюджетні програми у зв'язку з протидією пандемії COVID-19. У рамках фінансування соціального захисту населення було започатковано кілька бюджетних програм, на виконання яких у 2020 р. виділено з бюджетів усіх рівнів 4,9 млрд грн, а в 2021 р. – всього 3,0 млрд грн. У процесі планування показників бюджету на 2020 р. відповідні видатки у сфері соціального захисту на подолання наслідків епідемії були визначені обсягом майже 9,9 млрд грн. Таким чином, хоча Україна у 2020–2021 рр. була серед світових лідерів за темпами поширення захворювання та його негативними наслідками, це не суттєво вплинуло на показники видатків бюджету на соціальний захист населення (табл. 7).

Таблиця 7

Видатки на бюджетні програми соціального захисту населення в рамках протидії епідемії коронавірусу в Україні у 2020–2021 рр., млрд грн.

Показник	2020		2021	
	план	факт	план	факт
Обсяг видатків бюджетів на соціальний захист, в т. ч.:	355,94	346,72	370,27	367,35
Фінансова допомога Фонду соціального страхування України, для страхових виплат медичним працівникам державних і комунальних закладів охорони здоров`я та членам їх сімей внаслідок захворювання коронавірусною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками	0,23	0,06	0,36	0,29

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

продовження таблиці 7

Надання Пенсійним фондом України допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторною хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2	8,28	3,61	2,80	2,71
Виплата допомоги на дітей ФОП (I-II група), за рахунок коштів, які виділені із фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками	1,37	1,27	-	-

Джерело: складено на основі [25].

Щодо впливу пандемії COVID-19 на параметри фінансування соціальної політики з місцевих бюджетів, то він виявився недостатньо вагомим. За оцінками фахівців, з місцевих бюджетів безпосередньо на заходи протидії епідемії у 2020 р. було витрачено всього 10,3 млрд грн, або 2,1% від сукупних видатків. Органи місцевого самоврядування практично не затверджували нових бюджетних програм, спрямованих на фінансування протидії COVID-19. Щодо видатків на закупівлю медичних препаратів (засобів захисту та засобів дезінфекції, медикаментів тощо), заклади охорони здоров'я забезпечувались обладнанням у межах передбачених обсягів фінансування наявних бюджетних програм. З метою ефективного реагування на пандемію здійснювались організаційні заходи щодо переформатування ліжкового фонду та медичного персоналу (збільшення ліжкового фонду та персоналу в інфекційних та спеціальних «короновірусних» відділеннях та їх скорочення в інших підрозділах медичних закладів). Завдяки цьому не було значних змін у загальних обсягах фінансування як охорони здоров'я, так і соціального захисту населення на рівні бюджетів територіальних громад у 2020–2021 рр.

В останнє десятиліття виникли нові загрози національній безпеці, пов'язані з іноземною агресією проти України, що розвинулась у повномасштабну війну на початку 2022 р., а також продовженням поширення епідемії коронавірусу. Руйнація економіки окупованих територій, мільйони внутрішньо переміщених осіб, масова зовнішня міграція актуалізують питання щодо реформування практики бюджетного фінансування соціальної політики в умовах жорстких бюджетних обмежень. Визначальними напрямками такого реформування мають бути такі:

– вдосконалення планування та прогнозування бюджетних видатків на соціальну політику, основою цього має бути нова методологічна основа. Політика «поверхневого» планування видатків на підставі власних міркувань представників влади про першочергові напрями спрямування коштів бюджету з широким використанням методу екстраполяції в процесі їх планування має бути змінена на цілеорієнтоване середньострокове планування бюджету, що передбачає його тісний зв'язок із стратегічними пріоритетами розвитку відповідних адміністративно-територіальних формувань. Такий перехід дасть змогу підвищити об'єктивність визначення потреби у бюджетних коштах на фінансування соціальної політики, що винятково важливо за умов їх дефіциту;

– інноватизація інструментарію бюджетного фінансування соціальної політики, що передбачатиме впровадження альтернативних методів та каналів спрямування бюджетних коштів на надання соціальної допомоги та соціальних послуг, демократизація цих відносин із залученням недержавних структур. Важливою умовою успішності цього напряму реформування видатків бюджету на соціальну політику є посилення кореляції між їх обсягами та отриманими результатами у формі наданих бюджетних благ. Пряме бюджетне фінансування суспільних благ варто поєднувати з активним впровадженням непрямих методів фінансування, що формують передумови для диверсифікації джерел коштів на соціальну політику та підвищення якості послуг.

Соціальна політика у сфері регулювання доходів населення має також передбачати підвищення ефективності програм соціальних трансфертів, адже чинна система соціальної допомоги має певні недоліки: недостатній обсяг допомоги для суттєвого покращення добробуту громадян; слабка методологічна розробленість процедур призначення допомоги (відсутність системи оцінювання дієвості соціальної допомоги; несформованість інформаційної бази про потенційних реципієнтів; відсутність дієвих механізмів забезпечення адресності форм соціальної підтримки); недостатній контроль за призначенням допомог, зміщення акцентів не на допомогу соціально вразливим чи неблагополучним родинам та виявлення їх реальних потреб у такій допомозі, а на виконання контрольних та дозвільних функцій.

З огляду на ці проблемні аспекти реформування системи соціальних трансферів має передбачати такі кроки:

– захист бідних шляхом посилення адресності програм соціальної допомоги, ліквідація фінансово незабезпечених програм соціального захисту, концентрація бюджетних коштів на найбільш важливих напрямках соціальної політики;

– переведення у грошову форму соціальних пільг, зокрема житлових дотацій і пільг з транспортного обслуговування. Це дасть змогу громадянам самим вибирати, скільки вони хочуть витрачати на житло чи траспортні послуги, а також приведе до поліпшення фінансового становища надавачів цих послуг, створення передумов для демократизації процесу надання суспільних послуг. Необхідно перейти до такої моделі надання соціальних пільг, яка не передбачатиме виявів дискримінації громадян за територіальним підходом, а також мінімізує етичний дискомфорт (ефект стигматизації) для реципієнтів;

– впорядкування державної соціальної допомоги, здійснення заходів щодо посилення адресності соціальної підтримки окремих груп населення з урахуванням матеріального стану й умов проживання сім'ї (запровадження економічно обґрунтованих критеріїв визначення права на отримання державної соціальної допомоги; заохочення громадян до активної життєвої позиції та прагнення покращити рівень життя своєї сім'ї власними зусиллями; підвищення розмірів усіх видів державної соціальної допомоги до рівня прожиткового мінімуму відповідних соціальних груп населення);

– спрощення процедур призначення всіх видів державної соціальної допомоги через застосування: мережі консультаційних служб для широкого інформування громадян про їхні права й обов'язки у сфері надання державної соціальної допомоги; сучасних інформаційних технологій для дистанційного консультування громадян, визначення права особи на державну соціальну допомогу та призначення такої допомоги.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

Важливою проблемою, яка негативно позначається на ефективності системи соціальних трансфертів, є низька адресність допомоги у негрошовій формі. Зазвичай, натуральні трансферти призначають за категоріальним принципом без перевірки нужденності, що підвищує помилку включення. Проте варто звернути увагу на інший аспект таких трансфертів – моральне приниження, яке можуть відчувати реципієнти у процесі користування субсидованими послугами (показовим є право на безкоштовний проїзд у громадському транспорті для учасників бойових дій чи пенсіонерів). Проблему конфліктності соціальних трансфертів у натуральній формі можна вирішити через переведення їх у грошову форму із частковим впровадженням (для окремих видів трансфертів) перевірки нужденності реципієнта.

У зарубіжних країнах вироблено кілька методик оцінювання нужденності реципієнтів соціальних виплат: пряме оцінювання з відвідуванням заявника; бальний метод; залучення до громадських робіт та інші. В Україні останній метод адресування соціальних виплат практично не застосовується, хоча довів свою ефективність у США та інших країнах (необхідність виконання певного обсягу громадських робіт для отримання соціальної допомоги «відсіває» з кола реципієнтів більш заможних громадян). Щодо методу прямого оцінювання, то він в Україні обмежено застосовується для призначення соціальних виплат малозабезпеченим громадянам, а також у місцевих програмах соціальної допомоги за зверненням до органу місцевого самоврядування.

Незважаючи на переваги методу прямого оцінювання, доцільність його застосування визначає дія двох чинників: по-перше, розміри соціальної виплати (оскільки значний розмір соціальної допомоги є підставою для пошуку способів його отримання без реальних підстав); по-друге, обсяг бюджетних витрат на цільову програму соціальної допомоги (чим вищі витрати на надання виплат, тим більш доречно впроваджувати метод прямого оцінювання нужденності) [37, с. 4–6]. На відміну від інших методів адресування соціальних виплат, пряма перевірка нужденності пов'язана із значними трансакційними витратами, що знижують ефект від її використання у процесі призначення соціальних трансфертів. Тому доцільно передбачити два варіанти прямого оцінювання нужденності – документальний (коли перевірці підлягають документи, які підтверджують рівень доходів чи майновий статус заявника) та очний (перевірка не тільки документації, а й місця проживання реципієнта). Останній варіант варто застосовувати у тому разі, якщо розміри соціального трансферту значні та є вагомі підстави вважати, що фактичний рівень добробуту заявника не відповідає декларованому у поданих документах.

Загалом проведення реформи надання суспільних послуг потребує вирішення багатьох організаційних та методологічних питань. Насамперед необхідна чітка та об'єктивна методика калькулювання вартості послуг соціальної сфери для того, щоби перейти до механізму їх замовлення на умовах конкурсу. Приватні структури матимуть інтерес до участі у таких конкурсах тільки у разі, якщо будуть мати уявлення про фінансові аспекти надання послуг за бюджетний кошт (потенційні надходження, витрати тощо). Щодо мережі комунальних закладів соціальної сфери, то в рамках проведення реформи вона має бути оптимізована за рахунок закриття чи приватизації тих закладів, які показують низькі результати діяльності. Кошти, вивільнені на їх

утримання, можуть бути спрямовані на зміцнення матеріальної бази інших закладів соціальної сфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Бюджетне фінансування соціального захисту населення в Україні характеризується зростанням обсягів за збереження недостатнього рівня ефективності форм соціальної підтримки. Відповідно, стратегічними напрямками реформування бюджетних видатків на соціальний захист населення мають бути посилення адресності соціальної допомоги з одночасним значним підвищенням рівня виплат, поступовий перехід до грошової форми надання соціальних трансфертів, перманентний моніторинг ефективності соціального захисту для оперативного коригування бюджетних програм. На жаль, в політиці соціальних трансфертів України бюджетні видатки на надання соціального захисту населенню розпорошуються на великий перелік дріб'язкових соціальних виплат, які не спроможні реально виконати своє призначення – зменшити гостроту бідності і підтримати реципієнта у складних життєвих обставинах.

У рамках пом'якшення негативних наслідків коронакризи за рахунок коштів бюджету було впроваджено такі новації соціального захисту населення: спрощення умов участі у програмі житлових субсидій; лібералізація умов отримання виплат з безробіття; посилення соціального захисту сімей з дітьми; додатковий соціальний захист пенсіонерів; посилення соціального захисту осіб, які надають соціальні послуги. Проте обсяги фінансування бюджетних програм соціального захисту населення, що пов'язані безпосередньо із заходами протидії епідемії коронавірусу, виявились незначними і мали слабкий вплив на загальні обсяги видатків бюджету із соціального захисту населення.

Література

1. Barker R.L. The Social Work Dictionary. 5th Edition. NASW Press, 2003. 493 p.
2. The Blackwell Encyclopedia of Social Work / Ed. by M. Davies. URL: http:cenbooks.infobrufile.php?id=0631214518
3. Медяник В. А. Поняття державної соціальної політики: адміністративно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 528–531.
4. Крюков О. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. Актуальні проблеми державного управління. 2010. № 1. С. 31–37.
5. Гілко В., Кормич Л., Гансова Е. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку Одеського регіону: моногр. Одеса : ОРІДУ, 2005. 376 с.
6. Крупнік А. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства : моногр. Одеса, 2002. 169 с.
7. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. Україна: аспекти праці, 2002, № 1. С. 31–37.
8. Оберван О. Р. Економічна сутність соціальної політики в умовах формування інноваційної економіки в Україні. Ефективна економіка, 2012, № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1143. (дата звернення 26.07.2022).
9. Бюджетний кодекс : Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main. cgi?nreg=2456-17
10. Монаєнко А. Організація, форми і методи фінансування видатків бюджету. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ,

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

2009, № 1. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/01_2009/09maofvb.pdf
11. Польшинська К. Поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів. Молодий вчений, 2016, № 2 (29), С. 209–213.
12. Загальна декларація прав людини ООН, № 995-015 від 10.12.1948 р. URL: http://zakon1.rada.gov. ua/cgi-bin/laws/main.cgi
13. Kozlovskyi S., Bilenko D., Dluhopolskyi O., Vitvitskyi S., Bondarenko O., Korniichuk O. Determinants of COVID-19 death rate in Europe: empirical analysis. *Problemy Ekorozwoju - Problems of Sustainable Development*, 2021, Vol. 16 (1), 17–28.
14. Simakhova A., Dluhopolskyi O., Kozlovskyi S., Butenko V., Saienko V. Healthcare sector in European countries: assessment of capacity under COVID-19 pandemic. *Problems and Perspectives in Management*, 2022, Vol. 20 (1), 22–32.
15. Polianovskyi H., Zatonatska T., Dluhopolskyi O., Liutyi I. Digital and technological support of distance learning at universities under COVID-19 (case of Ukraine). *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2021, Vol. 13 (4), 595–613.
16. Длугопольський О., Длугопольська Т. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. Економіка: реалії часу. 2017. № 2 (30). С. 32–46.
17. Горин В., Булавинець В. Перспективи заснування суверенного фонду добробуту в Україні у контексті реагування на новітні виклики суспільному добробуту. Економічний дискурс. 2020. Вип. 2. С. 109–116.
18. Малиняк Б., Онуфрик М. Придбання соціальних послуг органами місцевого самоврядування у приватних суб'єктів: проблеми адміністрування та фінансування. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2020. Вип. 3. С. 86–101.
19. Малиняк Б., Горин В., Письменний В. #Аналізуємобюджет: доступно про головне : посіб.; за ред. Б. Малиняка. Тернопіль : Zazaprint, 2017. 78 с.
20. Schick A, Keith R., Davis E. Manual on the Federal Budget Process. *CRS Report 91-902 GOV*, December 24, 1991. 218 p.
21. Adizes I. On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions, 2020. URL: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html
22. Ефективність державного управління / За ред. І. Розпутенка. Київ : К.І.С., 2002. 420 с.
23. Про результативні показники бюджетної програми: Наказ Міністерства фінансів України № 1536 від 20.12.2010 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1353-10
24. Інструкція з підготовки бюджетних запитів головними розпорядниками бюджетних коштів до проєкту бюджету громади на 2022 р. URL: https://mkocubynska-gromada.gov.ua/news/1633433121
25. Видатки зведеного бюджету України. URL: https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=program&view=table
26. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонуванн : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 516 с.

27. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : моногр. Київ : Знання, 2010. 431 с.
28. Соціальний захист населення України у 2020 р.: Статистичний збірник. Відп. за вип. І. Сеник. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 122 с.
29. Насібова О. В. Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 10. С. 48–54.
30. Міжнародні співставлення та позиціонування України за показниками бідності. [Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір] : Матеріали круглого столу «Реалії та перспективи подолання бідності в Україні». Київ : ТОВ «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. 35 с.
31. Іщук Л. Роль бюджетів у фінансуванні соціальної сфери: теоретичні та практичні аспекти. Економічний форум. 2020. № 3. С. 110–117.
32. Сателітний рахунок охорони здоров'я в Україні у 2019 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua
33. Програма медичних гарантій: впровадження в Україні. Міністерство охорони здоров'я. URL: https://moz.gov.ua/uploads/0/3798-programa_medicnih_garantijvprovadzenna_v_ukraini.pdf
34. Венцель В., Пилипів В., Слободян Р. Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. Аналітичний звіт. Київ : U-LEAD з Європою, 2021. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf
35. Pandemic hits EBRD regions harder than advanced Europe – survey. URL: https://www.ebrd.com/news/2020/pandemic-hits-ebrd-regions-harder-than-advanced-europe-survey.html
36. Ломоносова Н., Боброва А. Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою, 2020. URL: https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu
37. Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з'ясування ступеню нужденності заявників: огляд літератури. Київ : CASE-Україна, 2011. 46 с.

References

1. Barker, R. L. (2003). The Social Work Dictionary. 5th Edition. NASW Press, 493 p. [in English].
2. The Blackwell Encyclopedia of Social Work; ed. by M. Davies. Retrieved from: http:cenbooks.infobrufile.php?id=0631214518 [in English].
3. Medyanyk, V. A. (2020). Concept of state social policy: administrative and legal aspect. *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 3, 528-531 [in Ukrainian].
4. Kryukov, O. (2010). Social policy as a necessary condition for the functioning of the welfare state. *Actual Problems of Public Administration*, No. 1, 31-37 [in Ukrainian].
5. Gilko, V., Kormych, L., Hansova, E. (2005). Social guidelines of state policy. Diagnostics of the social development of the Odesa region: monogr. Odesa. 376 p. [in Ukrainian].
6. Krupnik, A. (2002). Social protection orientation of state social policy in the conditions of transformation of Ukrainian society: monogr. Odesa. 169 p. [in Ukrainian]
7. Sergienko, O. (2002). Social policy in the modern world and in Ukraine. *Ukraine: Aspects of Work*, No. 1, 31-37 [in Ukrainian].

8. Obervan, O. R. (2012). The economic essence of social policy in the conditions of the formation of an innovative economy in Ukraine. *Effective Economy*, No. 5. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1143 [in Ukrainian].
9. Budget Code: Law of Ukraine dated July 8, 2010 №2456-VI. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main. cgi?nreg=2456-17 [in Ukrainian].
10. Monayenko, A. (2009). Organization, forms and methods of financing budget expenditures. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, No. 1. Retrieved from: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/01_2009/09maofvb.pdf [in Ukrainian].
11. Polsynska, K. (2016). Concept and essence of legal regulation of local budget expenditures. *Young Scientist*, No. 2 (29), 209-213 [in Ukrainian].
12. UN General Declaration of Human Rights, No. 995-015 dated 10.12.1948. Retrieved from: http://zakon1.rada.gov. ua/cgi-bin/laws/main.cgi [in Ukrainian].
13. Kozlovskyi S., Bilenko D., Dluhopolskyi O., Vitvitskyi S., Bondarenko O., Korniichuk O. (2021). Determinants of COVID-19 death rate in Europe: empirical analysis. *Problemy Ekorozwoju - Problems of Sustainable Development*, Vol. 16 (1), 17-28 [in English].
14. Simakhova, A., Dluhopolskyi, O., Kozlovskyi, S., Butenko, V., Saienko, V. (2022). Healthcare sector in European countries: assessment of capacity under COVID-19 pandemic. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 20 (1), 22-32 [in English].
15. Polianovskyi, H., Zatonatska, T., Dluhopolskyi, O., Liutyi, I. (2021). Digital and technological support of distance learning at universities under COVID-19 (case of Ukraine). *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, Vol. 13 (4), 595-613. [in English].
16. Dluhopolskyi, O., Dluhopolska, T. (2017). The concept of unconditional basic income as an alternative to the Bismarckian model of the welfare state: from theoretical studies to experimental practices. *Economics: Realities of Time*, No. 2 (30), 32-46. [in Ukrainian].
17. Horyn, V., Bulavynets, V. (2020). Prospects for establishing a sovereign welfare fund in Ukraine in the context of responding to the latest challenges to public welfare. *Economic Discourse*, Vol. 2, 109-116 [in Ukrainian].
18. Malynyak, B., Onufrik, M. (2020). Acquisition of social services by local self-government bodies from private entities: problems of administration and financing. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, Vol. 3, 86-101. [in Ukrainian].
19. Malynyak, B., Horyn, V., Pysmenny, V. (2017). #Analyze the budget: the main information is available: Guide; ed. B. Malinyak. Ternopil: Zazaprint. 78 p. [in Ukrainian].
20. Schick, A, Keith, R., Davis, E. (1991). Manual on the Federal Budget Process. *CRS Report 91-902 GOV*, December 24. 218 p. [in English].
21. Adizes, I. (2020). On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions. Retrieved from: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html. (access 26.07.2022). [in English].
22. Effectiveness of state administration; ed. by Rozputenko, I. K.: K.I.S., 2002. 420 p. [in Ukrainian].

23. On the performance indicators of the budget program: Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 1536 dated 12.20.2010. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1353-10 [in Ukrainian].
24. Instructions for the preparation of budget requests by the main managers of budget funds for the community budget project for 2022. Retrieved from: https://mkocubynska-gromada.gov.ua/news/1633433121 [in Ukrainian].
25. Expenditures of the consolidated budget of Ukraine. Retrieved from: https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=program&view=table [in Ukrainian].
26. Horyn, V. P. (2020). The financial mechanism of ensuring public welfare: theoretical conceptualization and problems of functioning: monogr. Ternopil: TNEU. 516 p. [in Ukrainian].
27. Kizima, T. O. (2010). Household Finances: Modern Paradigm and Dominants of Development: monogr. K.: Knowledge. 431 p. [in Ukrainian].
28. Social protection of the population of Ukraine in 2020: Statistical collection; ed. by Senyk, I. K., 2021. 122 p. [in Ukrainian].
29. Nasibova, O.V. (2021). The financial mechanism of social protection as a tool for regulating the standard of living of the population. *Investments: Practice and Experience*, No. 10, 48-54 [in Ukrainian].
30. International comparisons and positioning of Ukraine according to poverty indicators. [Poverty in Ukraine: international and regional dimension]: Materials of the round table “Realities and prospects of overcoming poverty in Ukraine”. K., 2010. 35 p. [in Ukrainian].
31. Ishchuk, L. (2020). The role of budgets in financing the social sphere: theoretical and practical aspects. *Economic Forum*, No. 3, 110-117 [in Ukrainian].
32. Satellite health care account in Ukraine in 2019. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian].
33. Program of medical guarantees: implementation in Ukraine. Ministry of Health. Retrieved from: https://moz.gov.ua/uploads/0/3798-programa_medicnih_garantijvprovadzenna_v_ukraini.pdf [in Ukrainian].
34. Wenzel, V., Pylypiv, V., Slobodian, R. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on local finances. Analytical report. Kyiv: U-LEAD with Europe. Retrieved from: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf [in Ukrainian].
35. Pandemic hits EBRD regions harder than advanced Europe – survey. Retrieved from: https://www.ebrd.com/news/2020/pandemic-hits-ebrd-regions-harder-than-advanced-europe-survey.html [in Ukrainian].
36. Lomonosova, N., Bobrova, A. (2020). The coronavirus and social protection: between reform and crisis. Retrieved from: https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu [in Ukrainian].
37. Sinitsyna, I. (2011). Ensuring the targeting of social assistance using the scoring method of determining the degree of need of applicants: a review of the literature. K.: CASE-Ukraine. 46 p. [in Ukrainian].

Статтю отримано 26 липня 2022 р.
Article received July 26, 2022

UDC 6571

JEL classification: M41

DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.065

Володимир ОКРЕНЕЦЬ,
аспірант кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: vovanix1996@gmail.com
ORDIC ID: https://orcid.org/0000-0002-8383-8049

ТРАКТУВАННЯ ПРИБУТКУ В ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПІДПРИЄМСТВ

Окренець В. Трактування прибутку в обліково-інформаційному забезпеченні підприємств. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 65–77. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.065

Okrenets, V. (2022). Traktuvannia prybutku voblikovo-informatsiinomu zabezpechenni pidpryiemstv [Profit interpretation in the accounting and information support of enterprises]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 65–77. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.065

Анотація

Вступ. *У науковій економічній літературі та у вітчизняній законодавчо-нормативній базі використовуються різні підходи до визначення поняття «прибуток». Це створює певні труднощі для управлінського персоналу у розумінні цього терміна та його застосування в обліково-інформаційній практиці для прийняття ефективних управлінських рішень щодо формування та розподілу фінансових результатів.*

Метою дослідження *є аналіз відомих визначень поняття «прибуток» та узгодженого його використання у нормативно-правових положеннях бухгалтерського обліку та в процесі розкриття звітної інформації.*

Методи. *Для досягнення згаданої вище мети використано такі методи, як аналогія, порівняння, конкретизація та абстрагування, аналіз та синтез, класифікація та групування, структурно-логічний та табличний методи. Інформаційну базу дослідження становлять праці українських та зарубіжних науковців, вітчизняне законодавство, а також власний досвід та спостереження.*

Результати. *Проаналізовано основні теорії прибутку та надано власне бачення його особливостей. Зіставлено визначення поняття «прибуток» вітчизняних науковців щодо охоплення характерних для нього властивостей: джерел формування, напрямів використання, формул розрахунку. Надано власне визначення*

© Володимир Окренець, 2022.

поняттю «прибуток». Запропоновано розширити інформацію щодо прибутку у звітності підприємства, а замість терміна «чистий прибуток» використовувати «прибуток до розподілу».

Перспективи. *Подальші дослідження мають бути спрямовані на узгодження термінології щодо фінансових результатів з урахуванням класичних економічних теорій, сучасних наукових розробок та практики визначення прибутку за даними бухгалтерського обліку і звітності з метою найбільш повного задоволення інформаційних потреб різних користувачів.*

Ключові слова: *прибуток, теорія прибутку, формування та напрями використання прибутку, облік, облікова інформація.*

Формули: 0 , рис.: 0, табл.: 3, бібл.: 18.

Volodymyr OKRENETS,
graduate student of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
St. Lvivska, 11a, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: vovanix1996@gmail.com
ORDIC ID: https://orcid.org/0000-0002-8383-8049

PROFIT INTERPRETATION IN THE ACCOUNTING AND INFORMATION SUPPORT OF ENTERPRISES

Abstract

Introduction. *Both the national legislative and regulatory framework and the scientific economic literature employ different definitions of "profit". That's causes some problems for management in understanding this term and looking for ways to use it in accounting and information practice for making effective management decisions regarding the formation and distribution of financial results.*

The analysis of the concept "profit" in existing definitions by scientists and its agreed upon usage with accounting regulators for compiling reports information is the target of the research in the article.

Methods. *The methods of analogy, comparison, concretization and abstraction, analysis and synthesis, classification and grouping, structural-logical and tabular were used here.*

The work of Ukrainian and foreign scientists, domestic legislation, as well as our own experience and observations are used as an information base for research.

The results. *The main theories of profit are analyzed, and a personal view of their features is provided. The definition of the concept of "profit" by domestic scientists is compared in terms of its characteristic properties: sources of formation, directions of usage, and calculation formulas. I gave my own definition of the concept of "profit". Also, I propose to expand the term "net profit" to include "profit for distribution".*

Prospects. *Further research should be aimed at harmonizing the terminology regarding financial results, taking into account classical economic theories, modern scientific developments, and the current practice of determining profit based on accounting and reporting data in order to most fully satisfy the information needs of various users.*

Keywords: *profit, theory of profit, profit's formation and directions of use, accounting, accounting information.*

Formulas: 0, fig.: 0, table: 3, bibl.: 18.

JEL classification: M41.

Актуальність теми. Отримання прибутку – це основна ціль діяльності будь-якого підприємства. Безумовно, важливі й інші функціональні завдання та спроможності фірми: створення необхідних для суспільства благ, надання можливостей для розвитку та роботи працівників, формування бренда, здійснення благодійної діяльності тощо. Однак сам факт неотримання суб'єктом господарювання позитивного кінцевого результату діяльності, а отже, й недостатності фінансових ресурсів для вирішення тактичних та стратегічних завдань діяльності ставить під питання доцільність його функціонування в ринкових умовах загалом з огляду на затрачені у минулому та потенційно доступні у майбутньому матеріальні, часові та інші ресурси власника.

Для своєчасного реагування на пов'язані з цим зовнішні та внутрішні виклики потрібна своєчасна, точна та релевантна інформація щодо формування та використання прибутку. Основними джерелами таких даних є управлінський та бухгалтерський облік. Перший важливий для внутрішніх користувачів, що займаються пошуком оптимальних шляхів отримання максимального прибутку та подальшого його ефективного розподілу. Натомість бухгалтерський облік більшою мірою служить джерелом інформації для зовнішніх користувачів, що також зацікавлені розмірами доходів та витрат підприємства. Насамперед це державні податкові органи, інвестори та кредитори. Хоча зазначені види обліку вирішують різні завдання, однак у частині управління прибутком та результатами діяльності загалом вони так чи інакше є носіями інформації для прийняття рішень внутрішніми і зовнішніми користувачами.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Дослідженнями питань формування та використання прибутку займались такі відомі вчені, як В. Петті, А. Маршал, Й. Шумпетер, Ф. Найт, К. Макконел, К. Монро, Н. Сеніор та ін. Також вагомий внесок здійснили українські науковці: В. Г. Андрійчук, І. О. Бланк, Н. В. Герасимчук, Г. Г. Кірейцев, О. О. Гетьман, В. М. Шаповал, О. Р. Кривицька, І. Ю. Матюшенко, С. В. Мочерний, О. В. Павелко та ін.

Мета дослідження – проаналізувати відмінності визначення поняття «прибуток» у нормативних документах, їх узгодження з підходами до формування та використання прибутку у працях вітчизняних та іноземних вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прибуток як одна з найбільш основних економічних категорій, важливий об'єкт облікової науки виконує певні функції.

Через облікову інформацію щодо прибутку виявляється така його якість, як мірило ефективності діяльності підприємства. Такі показники, як рентабельність активів, реалізованої продукції, власного та інвестованого капіталу, рентабельність операційної, звичайної та інвестиційної діяльності зіставляються з аналогічними даними конкурентів, галузей та ринків для оцінювання раціональності використання ресурсів та конкурентоспроможності.

Згідно з розподільчою функцією прибуток є економічним інструментом перерозподілу ресурсів між різними суб'єктами господарювання, галузями, національними та надціональними економіками. У такому разі не варто обмежуватись тільки матеріальними благами. Наприклад, стійке фінансове становище підприємства дає йому змогу стабільно виплачувати заробітну плату, утримувати наявних та приваблювати потенційних працівників. Варто зазначити, що прибуток – це джерело формування бюджетів підприємств та держави загалом.

Функція стимулювання прибутку проявляється у двох аспектах. Власники підприємства частину прибутку використовують для власних потреб, відповідно зацікавлені в максимізації величини грошового потоку, що досягається за рахунок задоволення потреб якомога більшої кількості споживачів або створення продукту високої якості. Працівники підприємства, у разі наявності у них стійкої прив'язаності до фірми, високої корпоративної культури та інколи навіть участі у розподілі прибутку, зацікавлені у продовженні та розвитку фірми для отримання цих та інших вигод.

Для суспільства загалом важлива соціальна функція прибутку. Якщо управлінський персонал приймає рішення використовувати частину прибутку на соціальні заходи, то ставить на чільне місце певні моральні принципи, а не суто бажання заробити або хоча би повернути вкладені у підприємство кошти у майбутньому.

У рамках компенсаційної теорії прибуток розглядається більшою мірою як наслідок діяльності підприємця, натомість функціональна охоплює питання взаємодії із зовнішнім ринком, а психологічна – внутрішньої роботи підприємця із самим собою. Якщо в трудовій теорії акцентується увага на праці як факторі отримання прибутку, то факторіальна охоплює й інші чинники, що впливають на виробництво.

Загалом від того, як трактується прибуток підприємства, залежить стратегія суб'єктів господарювання щодо подальшої економічної діяльності. Відсутність чіткого визначення прибутку в сучасній літературі та наявність альтернативних варіантів зумовлює виникнення проблем під час прийняття управлінських та інвестиційних рішень. Багато з них ще не вирішені й потребують всебічного визначення, узагальнення, розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх вирішення.

Єдиного підходу до трактування поняття прибутку немає як у наукових працях вітчизняних, так й в іноземних вчених. Це, зокрема, чітко простежується в основних теоріях прибутку, що систематизовані у табл. 1. Такі підходи не суперечать один іншому, а скоріше доповнюють та дають ширше розуміння сутності терміну.

Таблиця 1

Основні підходи до трактування прибутку за різними теоріями

Теорія	Прихильники	Стисла характеристика	Особливість
Компенсаційна	Ф. Найт [1]	Прибуток – плата підприємцю за ризик, інвестований капітал, здійснення організаційно-економічних функцій	Підприємець вибирає серед численних варіантів діяльності напрям роботи, вкладає свої ресурси заради можливості отримання прибутку

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

продовження таблиці 1

Функціональна	Й. Шумпетер [2], Р. Кемпбелл К. Макконел	Прибуток – результат недосконалості ринку, слабкості конкуренції і можливості підприємств отримувати монопольні переваги, зокрема за рахунок впровадження інновацій	Монопольні переваги підприємницької діяльності в сучасних умовах можуть отримуватись не тільки за рахунок інновацій, а й прямого або опосередкованого впливу великих підприємців на політичне керівництво країни
Факторна	В. С. Джевонс [3], К. Менгер Ф. Візер.	Прибуток – результат взаємодії одного (капіталу або підприємництва), кількох (капіталу, праці, землі) або усіх виробничих факторів	Охоплює суто виробничі фактори, однак не враховує впливу таких зовнішніх як ціна, попит, катаклізми, конкуренція тощо
Трудова	К. Маркс [4], Ф. Енгельс	Прибуток – перетворена форма додаткової вартості, що створюється шляхом вирахування з продукту праці робітників на користь підприємця (неоплачена праця найманих працівників)	Концентрується увага виключно на праці робітників як джерелі отримання прибутку, однак не враховує інші внутрішні та зовнішні фактори
Психологічна	Н. Сеніор [5]	Підприємці заради прибутку утримуються від повсякденного використання коштів на особисте споживання	Одного лише рішення вести бізнес без практичних навичок може бути не достатньо для отримання прибутку

У праці «Ризик, невизначеність та прибуток» Ф. Найт розглядає прибуток як винагороду за «тягар невизначеності» діяльності підприємця. Вчений поділяє ризик на два види: обчислювальний (такий ризик розраховується та від нього можна застрахуватись) та непередбачуваний (необчислювальний, підприємець самостійно ухвалює управлінські рішення та ризикує). Прибутки або збитки за Найтом – це перемоги чи поразки в грі, результат якої важко передбачити; винагороди або втрати за роботу з ризиками в умовах невизначеності [1].

Й. Шумпетер у праці «Теорія економічного розвитку» визначає прибуток як дохід від нововведень, які є особливим постійним фактором виробництва, оскільки завдяки більш раціональним підходам до використання ресурсів відбувається мінімізація витрат на виготовлення продукції. Науковець наголошує, що прибуток – це «вартісний вираз того, що створює або впроваджує підприємець, подібно до того, як заробітна плата – вартісне вираження того, що створює робітник». Натомість прибуток власника бізнесу – це надлишок над всіма зобов'язаннями підприємства » [2].

Надалі згадані вище класичні теорії, а також ринкова ситуація та власний досвід науковців стали основою формування й інших підходів до трактування поняття «прибуток». Зокрема, у працях П. Самуельсона прибуток розглядається, як:

– відсоток, заробітна плата та рента, тобто дохід від виробничих факторів;

– плата за діяльність в умовах невизначеності;
– наслідок монополістичного становища на ринку;
– нестабільний та тимчасовий дохід, що є наслідком технічних інновацій;
– надмірно отриманий дохід, який розраховується та оподатковується;
– винагорода за підприємницьку діяльність.

Джерелом прибутку, згідно з Самуельсоном, є дохід від факторів виробництва. Науковець виступав прибічником психологічної теорії прибутку і вважав, що прибуток є винагородою власнику за утримання та ведення бізнесу, очікування вигоди та можливі ризики [6].

Кожен із наведених вище підходів охоплює певні сторони, що характеризують прибуток як економічну категорію, більш повно розкривають його сутність та функції.

Певний вклад у дослідження цього терміна внесли й українські науковці. У табл. 2 зібрано поширені визначення поняття «прибуток», що сформували вітчизняні науковці. З метою аналізу та порівняння, кожне із трактувань автором проаналізовано відповідно до наявності у терміні таких складових: джерела формування, порядок здійснення розрахунку та напрямків використання.

Таблиця 2

Аналіз найвідоміших трактувань поняття «прибуток» українськими науковцями

Науковець	Трактування сутності поняття «прибуток»	Джерела Форму-вання	Формула розра-хунку	Напрямки викорис-тання
1	2	3	4	5
Андрійчук В. Г. [7]	Прибуток у загальному економічному розумінні – це додана вартість, що створюється в процесі виробництва, або іншими словами – вартість, створена в процесі підприємницької діяльності понад вартість виробничо спожитих ресурсів і робочої сили	+	+	-
Бойчик І. М. [8]	Прибуток є виробничою категорією, що характеризує відносини, які складаються в процесі суспільного виробництва	-	-	-
Бланк І. О. [9]	Прибуток є вираженим у грошовій формі чистим доходом підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, і становить різницю між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності	+	+	-
Гетьман О. О., Шаповал В. М. [10]	Прибуток становить різницю між ціною реалізації та собівартістю продукції (товарів, робіт, послуг), між обсягом отриманої виручки та сумою витрат на виробництво та реалізацію продукції	+	+	-

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
Данилюк М.О. [11]	Прибуток – частина вартості додаткового продукту, виражена в грошах; частина чистого доходу; грошовий вираз вартості реалізованого чистого доходу, основна форма грошових накопичень	+	-	-
Кривицька О. Р. [12]	Прибуток – кінцевий результат, який створює підприємству фінансові ресурси, що необхідні для розширення його діяльності, необхідні для формування його сталості і конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг	-	-	+
Морщенок Т. С., Задорожня В. О. [13]	Прибуток – це кінцевий результат діяльності підприємства, виражений у грошовій формі, що визначається як різниця між чистим доходом підприємства та його витратами та характеризує винагороду підприємця за ризик здійснення підприємницької діяльності	-	+	-
Мочерний С. В. [14]	Прибуток – це перетворена форма додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками щодо його створення і привласнення	+	-	+
Огійчук М. Ф., Бєлєнкова М. І. [15]	Прибуток – основний економічний показник, що всебічно характеризує фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, і є джерелом поповнення оборотних активів, капітальних інвестицій та збільшення власного капіталу	-	-	+
Олійник І. О. [16]	Прибуток є не лише результатом успішної діяльності, в контексті підприємництва він виступає як фактор організації виробництва	-	-	+
Поддєрьогін А. М. [17]	Прибуток – це частина заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу	+	-	+
Шафорост Я. П. [18]	Прибуток – головна мета підприємницької діяльності, основний механізм захисту підприємства від загрози банкрутства, база економічного розвитку держави та основне джерело задоволення соціальних потреб суспільства	+	-	-

Згідно з табл. 2, вітчизняні автори застосовують різні визначення прибутку як економічної категорії. Одні пов'язують його з джерелами утворення, інші наголошують про напрями використання, ще інші у визначенні надають формулу розрахунку прибутку. Окремі науковці пов'язують прибуток з відносинами в процесі здійснення виробничої діяльності, з фактором мінімізації ризиків, розширення виробничих потужностей, недопущення банкрутства. Проте немає жодного трактування поняття, яке би охоплювало усі ці фактори. Це вказує на те, що кожен науковець виокремлює ті аспекти терміна, які, на його думку, першочергово важливі, нехтуючи натомість

іншими. З огляду на це, є потреба запропонувати власне визначення, яке найповніше охоплювало би зазначені вище складові.

На нашу думку, прибуток з позиції облікової науки – це результат діяльності підприємства як позитивна різниця між доходами та витратами, може бути виражений у формі грошових коштів, запасів, інших нематеріальних та матеріальних засобів, інших джерел, що із реалістичною ймовірністю у майбутньому принесуть економічні вигоди, використовується після оподаткування власниками як для задоволення особистих потреб, так і для вирішення оперативних, тактичних та стратегічних завдань фірми, вибір яких здійснюється на основі облікової інформації.

Як і в наукових колах, так і в законодавстві немає єдиного визначення поняття «прибуток». Нормативні документи надають різні його трактування відповідно до регульованих цими документами питань: господарська діяльність, бухгалтерський облік, оподаткування чи інше.

Основні регламентовані визначення прибутку зібрані у табл. 3.

Господарський кодекс України трактує прибуток як різницю між валовими доходами і валовими витратами разом з амортизацією, що більше пов'язане зі старою системою оподаткування прибутку, яка була чинна до ухвалення Податкового кодексу України.

Таблиця 3

Визначення прибутку у законодавчих і нормативних актах України

Джерело	Визначення
Господарський кодекс	Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань [19]
Податковий кодекс України	Прибуток, отриманий як на території України, так і в результаті діяльності на іноземних ринках. При цьому для обрахування показника враховуються не лише вимоги НП(С)БО чи М(С)БО, а й прописані у даному кодексі податкові різниці.
НП(С)БО 1	Прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.
МСБО 1	Прибуток – зміна у власному капіталі впродовж періоду в результаті операцій та інших подій, за винятком операцій із власниками, якщо останні діють відповідно до прав та обов'язків власників. Прибуток або збиток – загальний дохід за вирахуванням витрат, за винятком компонентів іншого сукупного прибутку (переоцінка основних засобів та нематеріальних активів, актуарні прибутки та збитки, прибутки та збитки від перетворення фін. звітності іноземних підприємств, переоцінка вкладень у власний капітал підприємства, прибуток та збиток від хеджування, результати переоцінки особливих зобов'язань).
НП(С)БО 17	Обліковий прибуток – вартісне вираження фінансового результату до оподаткування відповідно до даних бухгалтерського обліку, яке подається у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід) за звітній період. Податковий прибуток – фінансовий результат діяльності підприємства відповідно до вимог податкового законодавства (Податкового кодексу України).

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

продовження таблиці 3

Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності	Валовий прибуток – різниця між чистим доходом від реалізації і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Прибуток від операційної діяльності – показник, який отримують як суму фінансового результату від реалізації та доходу від іншої операційної діяльності за мінусом інших операційних витрат. Прибуток від впливу інфляції на монетарні статті – сума прибутку від впливу інфляції на монетарні статті, що визначається відповідно до НП(С)БО 22 «Вплив інфляції». Прибуток до оподаткування – позитивний підсумок різниці між доходами та витратами від операційної, фінансової та іншої діяльності. Прибуток від припиненої діяльності після оподаткування – прибуток від припиненої діяльності після оподаткування та /або прибуток від переоцінки необоротних активів та груп вибуття, що утворюють припинену діяльність і оцінюються за чистою вартістю реалізації. Чистий прибуток – позитивний фінансовий результат діяльності підприємства за вирахуванням податку на прибуток.

Визначення податкового прибутку у НП(С)БО 17 «Податок на прибуток» фактично є прямим посиланням на норми Податкового кодексу України (ПКУ), у якому детально розписано більшість можливих каналів отримання підприємством прибутку.

Найбільш лаконічне і просте визначення дається у НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Натомість для МСБО 1 «Подання фінансової звітності» характерним є практичніший підхід із розрахунковими прикладами, визначенням потенційних джерел походження чи формування прибутку.

Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності визначають декілька різновидів прибутку, перш за все для облікових потреб, натомість ПКУ визначає прибуток через базу оподаткування для потреб поповнення бюджету. Аналогічно до цього документа формується звітна інформація щодо прибутків у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід). У ньому подається інформація щодо прибутку такого змісту:

– чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – доходи від реалізації, зменшені на суму непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного податку), інших вирахувань з доходу;

– валовий прибуток (збитки) – чистий дохід від реалізації за мінусом собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

– фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток або збитки) – валовий прибуток, збільшений на суму інших операційних доходів і зменшений на величину адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат;

– фінансовий результат до оподаткування (прибуток або збитки) – результат від операційної діяльності, збільшений на величину доходу від участі в капіталі, інших фінансових доходів та інших доходів і зменшений на суму фінансових витрат, втрат від участі в капіталі, інших витрат;

– чистий фінансовий результат (прибуток або збитки) – це фінансовий результат до оподаткування, зменшений на величину податку на прибуток, обчисленого за правилами НП(С)БО 17, а також скоригований на прибуток (збитки) від припинення

діяльності після оподаткування за НП(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність».

У цьому звіті подається хронологія формування прибутку підприємства: від очищеного (без непрямих податків) доходу від реалізації і аж до остаточної величини прибутку (збитків), що залишається у розпорядженні власників фірми. Оцінивши цю хронологію, можна зауважити, що у ній недостатньо повно представлені результати інших видів діяльності: фінансової та інвестиційної. Статті доходів і витрат не мають кінцевого узагальнення, а замість результатів інвестиційної діяльності даються статті «Інші доходи» та «Інші витрати».

На наш погляд, з огляду на важливість показника прибутку результати діяльності за відомою формулою (доходи – витрати = результат) мають у звітності подаватися за кожним видом діяльності та загалом за підприємством. Вважаємо, що не зовсім коректним є поняття чистого прибутку. Термін «чистий прибуток» має більш ретроспективний характер, оскільки для його отримання від усіх доходів підприємства віднімаються всі витрати, у т. ч. податки. Хоча з облікової точки зору він логічний, однак з точки зору управління, насамперед для власників та інвесторів, важливіша саме остаточна сума прибутку у їхньому розпорядженні, її розподіл та подальше використання прибутку. Тому згідно з перспективним підходом, більш раціонально замість «чистого фінансового результату: прибутку, збитків» надавати кінцеві показники як «чистий фінансовий результат: прибуток до розподілу, збитки до списання».

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на проведене дослідження, у наукових колах та законодавстві немає єдиного та універсального підходу до трактування терміна «прибуток». Тому у статті надано визначення, що охоплює джерела формування, розрахункову частину та напрями розподілу. Також запропоновано замінити термін «чистий прибуток» на «прибуток до розподілу» у Методичних рекомендаціях щодо заповнення форм фінансової звітності.

Результати досліджень можуть бути використані для:

– уніфікації поняття «прибуток» та змін до методики обліку в нормативно-правових документах;

– однозначного розуміння та використання у практичній діяльності та інформаційного забезпечення обліковим та управлінським персоналом;

– вдосконалення у подальших наукових дослідженнях з огляду на динамічний розвиток світової економіки, глобалізаційних процесів, інших сприятливих та несприятливих факторів ведення бізнесу.

З облікової точки зору, потрібно чітко та точно формувати інформацію про доходи, витрати, прибуток як головну мету створення та діяльності підприємства. Відповідно, перспективами подальших досліджень будуть надання пропозицій щодо удосконалення понятійного апарату для підвищення ефективності обліку, більш повного розкриття інформації про фінансові результати за запитами різних користувачів.

Література

1. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. Москва : Дело, 2003. 359 с.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of National Economics № 3, 2022

2. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу ; пер. з англ. В. Старка. Київ : Вид. дім «Києво-Могил. акад.», 2011. 242 с.
3. Jevons, W. S. The Theory of Political Economy. London. Micmillan. 416 p., 1879.
4. Marx, K. Das Kapital. Berlin/DDR. Dietz Verlag. 802, 1962.
5. Мешко І. М. Історія економічних вчень: Основні течії західноєвропейской та американської економічної думки : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1994. 175 с.
6. Samuelson, P. A. Economics. 11th ed. New York. McGraw Hill Inc. 921, 1980.
7. Андрійчук В. Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній. Економіка АПК. 2014. №. 2. С. 5–21.
8. Бойчик І. М. Економіка підприємства : [навч. посібн. для вищ. навч. заклад.]. Київ : Атіка, 2004. 344 с.
9. Бланк И. А. Управление прибылью. Київ : Ника-Центр, Эльга, 2007. 752 с.
10. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 488 с.
11. Планування і контроль на підприємстві : навч. посіб. ; за ред. М. О. Данилюка. Львів : Магнолія 2006, 2017. 328 с.
12. Кривицька, О. Р. Формування прибутку підприємства у ринкових умовах. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 3. С. 18–32.
13. Морщенок Т. С., Задорожня В. О. Економічна сутність прибутку підприємства та його роль в умовах ринкової економіки. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2013. Т. 18. Вип. 4 (2). С. 172–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_4(2)__45
14. Мочерний С. В. Економічний довідник ; за ред. Мочерного С. В. Ктїв : Феміда, 1995. 368 с.
15. Огійчук М. Ф., Бєлєнкова М. І. Суть прибутку та підходи до методики його визначення. Економіка АПК. 1998. № 6. С. 31–45.
16. Олійник І. Методичні підходи до визначення беззбиткового обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2008. № 2. С. 61–64.
17. Поддєрьогін А. М., Вівсяна І. В. Фінансовий менеджмент капіталу. Зб. наук. праць Ун-ту державної фіскальної служби України. 2018. № 1. С. 136–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2018_1_12
18. Шафорост Я. П. Сутність прибутку як економічної категорії: історичний аспект. Наукові праці НДФІ. 2011. Вип. 1. С. 155–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2011_1_17

References

1. Knight, F. H. (2003). Risk, uncertainty and profit. M.: Delo. 359 p. [in English].
2. Shumpeter, Y. A. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyklu; per. s angl. V. Starka. [The Theory of Economic Development by Joseph Alois Schumpeter; translated from English by V. Stark]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohyl. akad.» – View. house “Kyiv-Mohyl. Acad.”. 242 p. [in Ukrainian].

3. Jevons, W. S. (1879). The Theory of Political Economy. London: Macmillan. 416 p. [in English].
4. Marx, K. (1962). Das Kapital. Berlin/DDR. Dietz Verlag. 802 p. [in German].
5. Meshko, I. M. (1994). Istoriia ekonomichnykh vchen: Osnovni techii zakhidnoievropeiskoi ta amerykanskoi ekonomichnoi dumky [History of Economic Theory: The Main Currents of Western European and American Economic Thought]. navch. posib. - education manual. Kyiv: Vyshcha shk. 175 p. [in Ukrainian].
6. Samuelson, P. A. (1980). Economics. 11th ed. New York. McGraw Hill Inc. 921 p. [in English].
7. Andriichuk, V. H. (2014). Problemni aspekty rehuliuvannia funktsionuvannia ahropromyslovykh kompanii [Problematic aspects of the regulation of the functioning of agroindustrial companies]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 2, 5-21 [in Ukrainian].
8. Boichyk, I. M. (2004). Ekonomika pidpryiemstva [Enterprise Economics]: navch. posibn. dlia vyshch. navch. zaklad. – education manual for scientists education institution. Kyiv: Atika. 344 p. [in Ukrainian].
9. Blank, I. A. (2007). Upravlinnia prybutkom [Profit management]. Kyiv. Nyka-Tsentr, Elha. 752 p. [in Russian].
10. Hetman, O. O., Shapoval V. M. (2010). Ekonomika pidpryiemstva [Enterprise Economics]: navch. posibn. – education manual. 2-nd edition. Kyiv. Tsentr uchbovoi literatury. 488 p. [in Ukrainian].
11. Danyliuk, M. O. (2017). Planuvannia i kontrol na pidpryiemstvi [The planning and control of business processes in the company]: navch. posib. – education manual. Lviv. «Mahnoliia 2006». 328 p. [in Ukrainian].
12. Kryvytska, O. R. (2010). Formuvannia prybutku pidpryiemstva u rynkovykh umovakh. [Formation of enterprise profits in market conditions]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 3, 18-32 [in Ukrainian].
13. Morshchenok, T. S., Zadorozhnia, V. O. (2013). Ekonomichna sutnist prybutku pidpryiemstva ta yoho rol v umovakh rynkovoi ekonomiky [The economic essence of corporate profit and its role in a market economy]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky – Odessa National University Herald. Series: Economic Sciences*. T. 18. № 4 (2), 172-175 Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_4(2)__45 [in Ukrainian].
14. Mochernyi, S. V. (1995). Ekonomichnyi dovidnyk [Economic Handbook]. Kyiv: Femida. 368 p. [in Ukrainian].
15. Ohiichuk, M. F., Bielienkova M. I. (1998). Sut prybutku ta pidkhody do metodyky yoho vyznachennia [The essence of profit and approaches to the methodology of its determination]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 6, 31-45 [in Ukrainian].
16. Oliinyk, I. (2008). Metodychni pidkhody do vyznachennia bezzbytkovoho obsiahu vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii [Methodological approaches to determining the breakeven volume of agricultural production]. *Ekonomika APK - Economy of the agroindustrial complex*, 2, 61–64 [in Ukrainian].

17. Poddierohin, A. M., Vivsiana, I. A. (2018). Finansovyi menedzhment kapitalu [Financial management of the capital]. *Zb. nauk. prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the university of the state fiscal service of Ukraine,* 1, 136-149. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2018_1_12 [in Ukrainian].
18. Shaforost, Ya. P. (2011). Sutnist prybutku yak ekonomichnoi katehorii: istorychnyi aspekt [The essence of profit as an economic category: the historical aspect]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of the FIRI,* 1, 155-163. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2011_1_17 [in Ukrainian].

Статтю отримано 11 серпня 2022 р.
Article received August 11, 2022.

UDC 336.711.2: 336.717.1: 336.741.236.2: 336.747.1

JEL classification: E 41, E 50, E 52, E 58, G 21

DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.078

Олександр ДЗЮБЛЮК,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри банківського бізнесу,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
e-mail: alex5203@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4967-823X

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ У КОНТЕКСТІ РОЛІ ГОТІВКОВИХ ПЛАТЕЖІВ

Дзюблюк О. Оптимізація структури сучасного грошового обігу у контексті ролі готівкових платежів. *Вісник економіки.* 2022. Вип. 3. С. 78–100. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.078

Dziubliuk, O. (2022). Optymizatsiya struktury suchasnogo groshovogo obigu u konteksti roli gotivkovykh platezhiv [Optimization of the structure of modern money circulation in the context of the role of cash payments]. *Visnyk economiky – Herald of Economics*, 3, 78-100. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.078

Анотація

Вступ. *Динаміка економічного розвитку будь-якої країни значною мірою залежить від стану й ефективності грошового обігу, функціонування якого не могли оминути сучасні тенденції віртуалізації економічного простору та діджиталізації взаємодії між суб'єктами ринку. За таких обставин визначення ролі й місця готівкових платежів у загальній системі грошових відносин, розвиток яких зазнає значного впливу цифрових технологій, є актуальним завданням з точки зору підтримання стабільності грошового обігу як одного із важливих завдань регуляторної політики держави.*

Мета *– з'ясувати умови організації і забезпечення стабільності сучасного грошового обігу з урахуванням ролі й місця у ньому готівкових грошових коштів; довести, що в сучасних умовах неможливо повністю замінити готівку безготівковими платежами.*

Методи. *Використано загальнонаукові й емпіричні прийоми та інструменти економічної науки, методи аналізу й синтезу, порівняння, зведення та групування.*

Результати. *Незважаючи на розвиток сучасних банківських технологій та поширення безготівкових платежів, вести мову про повне заміщення готівки електронними грошима передчасно, а безготівкова і готівкова форма грошового*

© Олександр Дзюблюк, 2022.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

обігу будуть співіснувати ще тривалий період. З огляду на недоліки електронних платежів готівка все ще є важливим інструментом розрахунків. Можливості втілення на практиці концепції «безготівкового суспільства» на сьогодні недосяжні, а готівка все ще має переваги перед іншими платіжними інструментами. Тому належне забезпечення руху готівкових коштів в економіці – це необхідна умова фінансової стабільності та ефективності організації грошового обігу загалом.

Перспективи. *На основі врахування досвіду банківських систем розвинутих країн вивчення можливі напрямків удосконалення організації готівкового грошового обігу шляхом поліпшення технічних умов діяльності банків, мінімізації витрат на касове обслуговування та створення оптимальних можливостей для вільного вибору усіма економічними агентами форм і способів використання грошей як платіжного засобу.*

Ключові слова: *гроші, грошовий обіг, готівка, платіж, банківська система, безготівкові розрахунки, центральний банк, трансакція, банківський рахунок, грошова маса, безготівкове суспільство.*

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 3, бібл.: 30.

Oleksandr DZIUBLIUK,
D. Sc. (Economics), Professor,
Department of Banking,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: alex5203@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4967-823X

OPTIMIZATION OF THE STRUCTURE OF MODERN MONEY CIRCULATION IN THE CONTEXT OF THE ROLE OF CASH PAYMENTS

Abstract

Introduction. *The dynamics of the economic development of any country largely depends on the state and efficiency of money circulation, the functioning of which could not be untouched by modern trends of virtualization of the economic environment and digitalization of interaction between market entities. Under such circumstances, determining the role and place of cash payments in the general system of monetary relations, the development of which is significantly influenced by digital technologies, should be considered as an urgent task in the view of maintaining the stability of monetary circulation as one of the important tasks of the state regulatory policy.*

Purpose. *Research of the conditions of organization and ensuring the stability of modern money circulation, taking into account the role and place of cash in it. Proving the impossibility of completely replacing cash with non-cash payments in modern conditions.*

Methods. *General scientific and empirical techniques and tools of economics, methods of analysis and synthesis, comparison, compilation and grouping are used.*

Results. *Despite the development of modern banking technologies and the spread of non-cash payments, it is premature to talk about the complete replacement of cash with*

electronic money. Cash and non-cash forms of money circulation will coexist for a long time. Cash remains an important instrument of payments, taking into account a number of shortcomings inherent in electronic payments. The possibilities of implementing the concept of "cashless society" in practice are currently unattainable, and cash retains a number of advantages over the other payment instruments. Therefore, proper providing of cash flow in the economy is a necessary condition for financial stability and efficiency of the organization of money circulation.

Prospects. *Studying, taking into account the experience of the banking systems of developed countries, possible directions for improving the organization of cash circulation by bettering the technical conditions of banks, minimizing cash service costs and creating optimal opportunities for all economic agents to freely choose the forms and methods of using money as means of payment.*

Keywords: *money, money circulation, cash, payment, banking system, cashless payments, central bank, transaction, bank account, money supply, cashless society.*

Formulas: 0, fig.: 0; tabl.: 3, bibl.: 30.

JEL classification: E 41, E 50, E 52, E 58, G 21.

Постановка проблеми. Динаміка економічного розвитку будь-якої країни значною мірою залежить від національної грошової системи, стану грошового обігу та забезпечення його довгострокової стабільності як з позицій підтримання стійкої вартості грошей, так і з точки зору технологічних аспектів організації їх руху, ефективності платіжних механізмів, співвідношення готівкового і безготівкового обороту в усій системі грошових відносин. Саме тому перед монетарною владою у кожній державі постає завдання оптимальної організації грошового обігу як з урахуванням національних особливостей, так і з позицій вивчення передового міжнародного досвіду тенденцій розвитку основних платіжних інструментів та способів їх застосування. Адже новий економічний уклад, що ґрунтується на цифровізації господарських відносин і бізнес-процесів, об'єктивно позначається на фінансовому секторі, що передбачає виникнення передових технологічних засад організації руху грошових потоків та відповідних банківських інструментів, що цей рух забезпечують.

Тенденції до подальшої віртуалізації економічного простору та діджиталізації основних аспектів взаємодії між суб'єктами ринку не могли оминути також грошовий обіг та банківський бізнес, нові технології якого, засновані на електронних трансакціях та онлайн-сервісах, безпосередньо впливають на структуру платіжного обороту і позначаються на перевагах та інтересах суб'єктів розрахунків, створюючи нову реальність у грошовій сфері економіки. Усе більше поширення інтернет-банкінгу, банківських карток, віртуальних гаманців, технологій безконтактних платежів та інших новацій у банківському бізнесі є адекватною відповіддю на вимоги часу щодо економії суспільних витрат на переміщення грошових коштів між економічними агентами, у т. ч. запити останніх на підвищення зручності, швидкості й безпеки здійснення платіжних операцій. Крім того, сама сфера грошового обігу, що визначається конкретними механізмами застосування національної грошової одиниці як законного платіжного засобу та має у своїй основі функціонування традиційної банківської системи, зіштовхується із усе більшими виявами конкуренції з боку небанківських фінансово-

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

кредитних інститутів, а також цілого сегмента ринку новітніх інструментів у вигляді так званих «криптовалют».

За таких обставин, визначення ролі й місця готівкового грошового обігу в загальній системі грошових відносин, розвиток яких зазнає суттєвого впливу цифрових технологій, а також інструментів і механізмів забезпечення у цьому контексті безперервності платіжного обороту є актуальним напрямом дослідження з точки зору підтримання стабільності грошового обігу як одного із важливих завдань регуляторної політики держави в особі центрального банку, що є необхідним засобом забезпечення макроекономічної рівноваги та ефективного державного впливу на економіку саме через грошову сферу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці, в яких започатковано вирішення вказаної проблеми і на які спирається автор, вказує на те, що провідні науковці приділяють значну увагу аналізу сучасних грошових відносин, ролі й місця готівки, перспектив «безготівкового суспільства» та стабільності грошового обігу. Зокрема, цю проблематику досліджували такі науковці, як: Н. Арвідсон [2], Н. Вакаморі [30], Т. Далебрант [4], К. Дауд [6], Р. Джайн [11], П. Дженкінс [12], Ф. Зейц [26], І. Каміль [13], А. Коссе [14], М. Крюгер [15], П. Лай [16], Дж. Ланчестер [17], Т. Нейлор [19], К. Рогофф [23], М. Стевані [21], Н. Фабріс [8], Дж. Фрост [3], Р. Хан [9], Ф. Шнайдер [25] та ін. Утім, у цих працях недостатньо уваги приділено особливостям організації грошового обігу в нестабільних фінансових умовах, а також специфіці ринків, які розвиваються, що визначає відповідну роль готівки у загальній системі грошових відносин.

Проблеми, які ще не досліджені. У зв'язку із тим, що сама організація грошового обігу як ключова функція банківської системи вже не може розглядатися окремо від появи за останні десятиліття новітніх продуктів і технологій, що застосовуються в процесі виконання основних банківських операцій, виникає об'єктивна необхідність комплексного аналізу не лише структури грошового обігу з точки зору оцінювання оптимального співвідношення різних технологічних інструментів організації грошових відносин у готівковій чи безготівковій формі, а й дослідження самих основ цих відносин з точки зору допустимості й необхідності подальшого існування готівки у дедалі складнішому механізмі організації ринків і функціонування банківського сектора у вже оновленому фінансовому просторі, котрий зазнає дедалі більшої цифровізації та віртуалізації.

Мета дослідження. У зв'язку із зазначеними аспектами ціль дослідження – з'ясувати роль і місце готівкових грошових коштів у структурі сучасного грошового обігу з урахуванням того, що стійка й ефективно функціональна національна система платежів і розрахунків, механізм роботи якої забезпечується різними формами готівкових і безготівкових грошових платежів, є необхідною умовою розвитку економіки, а ігнорування законів грошового обігу неминуче призводить до порушення неперервності розширеного відтворення та економічної кризи.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що високотехнологічний розвиток сучасних банківських систем призводить до суттєвого зниження частки готівкових розрахунків у структурі сучасного грошового обігу, нині жоден із електронних платіжних засобів не може повністю витіснити використання готівки, а відтак готівковий

обіг у найближчій перспективі буде утримувати свою нішу у загальній системі зв'язків економічних агентів, особливо якщо йдеться про господарські відносини з населенням. Адже в сучасних умовах домашні господарства ще не готові повністю відмовитись від використання готівки, особливо з огляду на її переваги, значення котрих посилюється саме у кризових ситуаціях, що змушує економічних агентів покладатися передусім на готівкові гроші.

Незважаючи на те, що електронні платежі набувають усе більшого розвитку і поширення, повністю замінити готівковий грошовий обіг вони не можуть, а готівка має низку цінних властивостей, що визначають привабливість її використання суб'єктами ринку. Розгляд основних позитивних сторін використання готівкових грошових коштів важливий, однак має бути комплексним з огляду на необхідність врахування кількох ключових моментів, які значним чином впливають на організацію грошового обігу в сучасних умовах:

1) за реалізації грошової політики держави не завжди об'єктивно враховується специфіка економічного розвитку та потреби раціоналізації грошових відносин з огляду на властивості, переваги та недоліки різних форм платіжних інструментів відповідно до різних сфер їхнього можливого застосування, що особливо важливо в контексті розгляду і певних переваг готівкової форми руху грошей;

2) формування в академічних колах усталеної думки (що усе більше набуває характеру «мейнстріму») про те, що необхідно у перспективі повністю відмовитись від готівкових грошових коштів і перейти до так званого «безготівкового суспільства», незалежно від наявності тих чи інших ризиків і реальних економічних передумов для практичної реалізації такого теоретичного концепту;

3) формування небезпечного консенсусу (хоч і з різних мотивів) між грошовою владою в особі центральних банків та основними посередниками фінансових ринків в особі комерційних банків щодо реалізації комплексу зусиль, пов'язаних із маргіналізацією готівкових платежів та усілякого підштовхування економічних агентів до відмови від використання готівки.

Зазначені аспекти потрібно розглядати з огляду на необхідність теоретичного обґрунтування реалізації сучасної грошової політики, спрямованої на забезпечення ефективного руху грошей між економічними агентами, безперешкодного здійснення платіжних трансакцій та підтримання стійкості грошового обігу загалом. Це водночас визначає об'єктивну потребу врахування усіх різноманітних аспектів реалізації грошима своїх базових функцій, з урахуванням, зокрема, форми грошей – готівкової чи безготівкової – котру використовують для певних операцій. Саме з таких позицій, а також тенденцій до все більшої діджиталізації і віртуалізації економічних відносин важливо правильно оцінити наявність чи відсутність переваг готівкової форми грошей і з'ясувати, чи буде готівка у майбутньому в структурі сучасного грошового обігу.

На сьогодні цілком очевидно, що таке майбутнє є, підтвердженням чого може слугувати комплекс факторів, котрі визначаються наявністю певних ключових переваг використання готівкових коштів у процесі організації грошових відносин. Згідно з оцінкою сучасної практики грошового обігу до таких факторів належать такі:

– по-перше, доступність використання готівкових коштів, що означає відсутність потреби у процесі здійснення трансакцій як для покупця, так і для продавця у

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

задіянні будь-яких посередницьких послуг з боку третіх сторін (професійних учасників фінансового ринку), оскільки використання готівки передбачає безпосереднє переміщення грошової вартості від покупця до продавця товару чи послуги, що як вагома перевага означає також непотрібність додаткових витрат у вигляді певних зборів чи комісійних, котрі слугують платою за посередницькі послуги в процесі здійснення платежів, як це відбувається за безготівкового переміщення грошових ресурсів, що здійснюють посередники;

– по-друге, відносна технічна легкість застосування готівкових грошових коштів, що означає виняткову спроможність економічних агентів використовувати готівку за будь-яких обставин, оскільки це не потребує спеціальної фінансової, електронної чи іншої технічної інфраструктури, котра життєво необхідна у випадку здійснення безготівкових розрахунків, які вимагають ефективного функціонування розвинутої мережі банківських установ, незалежно від того чи передача інформації про відповідні трансакції здійснюється у паперовій формі (як це було колись) чи в сучасній формі електронних грошей (за допомогою комп'ютерних технологій), а тому використання готівкових коштів не зазнає ризиків через різноманітні технічні проблеми чи форс-мажорні обставини, які спричиняють недоступність послуги;

– по-третє, висока надійність використання готівки, що забезпечується наявністю у неї гарантії самих державних інституцій в особі передусім центрального банку, котрий є емітентом готівкових грошових знаків, визначаючи їх як законний платіжний засіб, обов'язковий для приймання в оплату усіма учасниками ринку на всій території країни, а відтак використання готівки означає очевидність і остаточність, тобто завершеність, здійснення грошових розрахунків як законного платіжного засобу за будь-яких обставин, на відміну, скажімо, від безготівкового руху коштів, що відображає переміщення відповідних зобов'язань фінансових посередників (зазвичай банків) перед економічними агентами – власниками цих грошей, розміщених на відповідних банківських рахунках;

– по-четверте, високий ступінь ліквідності готівкових грошей, що означає фактично можливість моментального здійснення грошових трансакцій економічними агентами, з огляду на те, що сама ліквідність визначається власне часом, який необхідний для перетворення без суттєвих втрат того чи іншого активу на безпосередній засіб обігу і платежу, яким можна розрахуватися негайно за товари чи послуги, а оскільки даний час для готівки дорівнює нулю, бо вона вже є таким засобом, то готівкові грошові кошти володіють саме абсолютною ліквідністю і здатні одразу виконувати функції платіжного засобу без необхідності їхнього перетворення на інші фінансові інструменти;

– по-п'яте, високий рівень конфіденційності використання готівки, що означає відсутність в економічних агентів потреби у передачі будь-яких особистих даних під час здійснення платежів, і хоча такий фактор зазнає перманентної критики щодо можливостей застосування готівкових коштів для обслуговування нелегальних схем і тіньових трансакцій, проте конфіденційний характер готівкових грошових відносин має більш важливе значення з огляду на високі ризики потрапляння особистих даних до сторонніх осіб, котрі можуть мати злочинні наміри, що є доволі небезпечною тенденцією останніх років;

– по-шосте, наявність можливостей безпосереднього контролю за емісією готівкових коштів, що є особливо важливим у контексті ефективності монетарної політики і контролю за динамікою грошової маси, позаяк саме готівка становить основу грошової бази як ключової ланки усього емісійного механізму, а відтак її випуск в обіг та вилучення з обігу надає державі можливості жорсткого контролю емісії з боку центрального банку, на відміну від інших грошових агрегатів, рівень яких значною мірою залежить від кредитної активності банківських установ, результатом чого є вторинна емісія грошей у безготівковій формі, контролювати яку значно складніше.

Зазначені аргументи, звісно, не означають відсутність недоліків у готівкової форми платіжних відносин, позаяк саме переваги безготівкових розрахунків є визначальним моментом їх домінування у структурі платіжного обороту будь-якої країни. Такими перевагами, без сумніву, є значні покращення умов економічної активності для всіх без винятку суб'єктів грошового обігу – підприємств, населення, банків:

1) для підприємств – це прискорення обороту грошових коштів, отже, зниження витрат обігу, що позитивно відображається на зростанні прибутку суб'єктів господарювання, скороченні витрат, оптимізації логістики, підвищенні динамічності і конкурентоспроможності у тій мірі, в якій можна розширити використання безготівкових сервісів, біометричних систем оплати, віртуальних сфер взаємодії з клієнтами;

2) для домашніх господарств – це широкі можливості здійснювати оплату товарів і послуг у режимі онлайн, що особливо було зручно в умовах карантинних обмежень у період розгортання пандемічної кризи, а крім того, усе більша цифровізація економічної активності значно спрощується за рахунок використання цифрових технологій у мобільних додатках;

3) для банків як професійних учасників фінансового ринку і організаторів грошового обігу – це скорочення обігових витрат, пов'язаних із обробкою документації та утриманням дорогої інфраструктури з обслуговування руху готівки в результаті зростання обсягів електронних платежів і надшвидкісної передачі й обробки інформації.

Незважаючи на численні й вагомі переваги безготівкового грошового обігу, готівка все ще є не лише доповненням, а й реальною альтернативою електронним платежам, особливо в умовах форс-мажорних обставин та інших технічних проблем, що визначають неможливість для банківських установ виконувати їхні традиційні функції. Наприклад, коли у 2017 р. у Пуерто-Ріко внаслідок потужного урагану було повністю зруйновано енергосистему острова, що позбавило його мешканців можливості користуватися банківськими послугами, у т. ч. банкоматами і безготівковими платіжними інструментами, це одразу перетворило економіку на таку, що заснована тільки на готівці (cash-only island), позаяк у торговельних закладах не було можливості використовувати електронні засоби розрахунків [10].

За цих умов грошові теорії сучасного мейнстріму, на яких ґрунтуються практичні дії монетарної влади багатьох країн щодо неминучості й невідворотності розбудови «безготівкового суспільства», не мають чітко обґрунтованих рецептів того, які можливості мають економічні агенти – учасники грошового обігу – щодо використання власних коштів у разі форс-мажорних обставин, природних катастроф чи воєнних дій, коли надсучасні системи електронних платежів можуть виявитися недоступними,

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

фактично позбавивши власників грошових коштів можливості забезпечувати свої елементарні потреби.

Утім, такі концепції в останній період часу набувають поширення як у науковій літературі, так і в засобах масової інформації з огляду на загальний тренд віртуалізації і діджиталізації економічних відносин, що, на думку авторів цих підходів, забезпечує неминучість руху сучасного суспільства в бік остаточної відмови від готівки [6, 8, 9, 11, 13, 17, 21, 23, 24, 25]. При цьому потрібно розуміти, що вказаний тренд економічної думки значною мірою обумовлений дією цілком об'єктивних чинників (зростання обсягів онлайн-купівель, підвищення швидкості й легкості, з якою можна здійснювати електронні банківські перекази й безконтактні платежі, розвиток карток і мобільних платіжних додатків, виникнення цифрових гаманців і багатьох інших технологій розрахунків), що, з точки зору прихильників відмови від готівки, усе більше віддаляє суспільство від фізичних грошей, роблячи його «безготівковим».

Зазвичай «безготівковим суспільством» прийнято вважати таке суспільство, у якому готівка у формі фізичних банкнот і монет не приймається в жодних фінансових операціях, а економічні агенти натомість переказують гроші один іншому в цифровому вигляді – за допомогою кредитних або дебетових карток, електронних грошових переказів, так званої «криптовалюти» або онлайнових і мобільних платіжних сервісів [2, 8, 9]. Інакше кажучи, «безготівковим» є таке суспільство, де всі фізичні гроші (банкноти та монети) повністю замінені їх цифровими аналогами, унаслідок чого кожна трансакція здійснюється через цифровий трансферт та гіпотетично може бути відстежена [13]. Це означає, що гроші як законний платіжний засіб існують, але зберігаються і обмінюються лише в електронній цифровій формі. На думку прихильників «безготівкового суспільства», цифрові транзакції зручніші як для домашніх господарств, так і для бізнесу, а безготівкові платежі спроможні зменшити обсяг незаконних дій з грошовими коштами. Крім того, на їх переконання, тенденцію розвитку грошового обігу в бік використання винятково безготівкових грошей неможливо зупинити, враховуючи зростання цифровізації економіки та надання переваги економічними агентами вести щоденні справи за допомогою мобільних пристроїв.

І хоча в сучасному світі на сьогодні немає жодного «безготівкового суспільства», прийнято вважати, що переваги споживачів, конкурентний тиск на бізнес, прагнення банків отримати прибуток і державна політика, спрямована на сприяння безготівковим операціям, незабаром призведуть до виникнення саме такої форми суспільних відносин, яка не засновується на використанні фізичних грошей у вигляді готівки. На думку прихильників такої концепції, цифровізація та подальші розробки у сфері інформаційних технологій змінять практично всі сфери життя людей, у т. ч. економічні відносини, у результаті чого виникне «безготівкове суспільство», де всі фінансові операції не залежатимуть від банкнот і монет, а гроші взагалі не існуватимуть у фізичній формі, оскільки їх переміщення між суб'єктами ринку здійнюватиметься лише за допомогою цифрової передачі інформації [13].

Водночас потрібно розуміти, що на концептуальному рівні організація грошових відносин у рамках так званого «безготівкового суспільства» має як переваги, так і суттєві недоліки, які, вочевидь, потрібно враховувати у процесі розробки напрямків

діяльності грошової влади країни для задання певного вектора суспільного розвитку, що має враховувати національні особливості економіки, а не «пресувати» економічних агентів в односторонньому порядку щодо відмови від готівки у рамках якогось певного глобального тренда.

Якщо узагальнити основні теоретичні підходи прихильників «безготівкового суспільства», то його перевагами є такі:

1) зручність, яка визначається технологічним прогресом у банківському бізнесі, усе більшим поширенням використання карток, мобільних платіжних додатків та безконтактних платежів, що усе більше поширює сферу безготівкових розрахунків, дозволяючи їй охоплювати не лише оптову торгівлю і корпоративний сектор, а й роздрібні платежі домашніх господарств;

2) безпека, що обумовлено можливостями оперування значними сумами коштів без ризику їх втрати у результаті пограбувань, шахрайства чи іншої злочинної активності, оскільки банківські установи пропонують сучасні технологічні підходи до контролю за використанням коштів та їхнього оперативного блокування у разі потреби;

3) швидкість, що характеризує ключову ознаку практично миттєвого переміщення коштів від платника до одержувача в умовах усе більшого поширення сучасних електронних технологій у банківській справі порівняно із часом, який витрачається на технічне обслуговування руху готівки і який пов'язаний із її інкасацією, перерахунком і зберіганням;

4) економічність, що пов'язано із затратами на зазначені вище технічні особливості руху готівки, а також витратами на обслуговування готівкового грошового обігу, виготовлення готівкових грошових знаків, розробку систем їх захисту, утилізацію в міру зносу, тоді як безготівкові платежі усіх цих витрат, звісно, не потребують.

Однак, якщо уважно розглянути наведені вище аргументи щодо переваг «безготівкового суспільства», то неважко помітити, що їх можна звести до фактично переваг безготівкової форми розрахунків над готівковою, хоча в реаліях сьогодення можна з упевненістю стверджувати, що ці форми співіснують доволі ефективно. Це тим важливіше, що «безготівкове суспільство» має вагомі недоліки, на яких його апологети воліють не наголошувати, проте їх важливо враховувати з точки зору ефективної організації грошового обігу і недопущення порушення суспільних інтересів, пов'язаних із рухом грошей у процесі економічної діяльності.

Основні недоліки «безготівкового суспільства», на наш погляд, такі:

– по-перше, відмова від використання готівки як анонімного способу оплати призводить до зниження рівня конфіденційності і посилення контролю за діяльністю економічних агентів у процесі здійснення безготівкових платежів, що пов'язано як із можливістю витоку інформації до сторонніх осіб, так і з безпосереднім доступом до цифрових трансакцій з боку банків та платіжних систем, що дає змогу на основі широкомасштабного цифрового стеження здійснювати інтелектуальний аналіз баз даних та застосовувати методи впливу на поведінку як окремих осіб, так і груп у суспільстві;

– по-друге, тільки цифрова форма грошових відносин робить практично весь грошовий обіг більш вразливим до ризиків, пов'язаних, з одного боку, з форс-мажорними обставинами, коли системні збої, пошкодження телекомунікаційної інфраструктури

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

чи припинення енергопостачання унеможливлюють користування безготівковими коштами і банківськими послугами, а з іншого – із посиленням злочинної активності, пов'язаної з хакерськими атаками та кіберзламами, що мають на меті викрадення коштів, розміщених у цифровому вигляді, позаяк електронні рахунки вразливі до несанкціонованого доступу та переказу коштів на інший рахунок або неавторизованих покупок;

– по-третє, у зв'язку з тим, що цифрові трансакції значно легше піддаються відстежуванню з боку правоохоронних органів із застосуванням різних можливостей блокування та віднайдення власників коштів, злочинні угруповання, в т. ч. наркокартелі і терористичні організації, можуть вдаватися до більш витончених способів обходу контрольних заходів щодо легальних платежів, використовуючи, зокрема, офшорні банківські операції, так звані «криптовалюти» та інші складні цифрові способи, що ще більше може ускладнювати для держави пошук та конфіскацію коштів, отриманих злочинним шляхом;

– по-четверте, активна «цифровізація» суспільства і повна відмова від готівки може створити проблеми для тих верств населення, особливо у порівняно незаможних районах і сільській місцевості, які не долучені до активного користування сучасним банківським платіжним сервісом, автоматично маргіналізуючи їх та унеможливлюючи доступ до економічних благ, плата за які можлива лише у цифровому вигляді, адже електронні транзакції вимагають наявності базових знань щодо функціонування платіжної системи, а також власне самого депозитного рахунка у банку чи іншій фінансовій установі, яка приймає депозити;

– по-п'яте, у період розгортання фінансової й економічної кризи, котра зазвичай загрожує фінансовій стабільності і платоспроможності банківських установ країни, а відтак і їх здатності виконувати свої зобов'язання перед власниками рахунків, в умовах «безготівкового суспільства» це може позбавити економічних агентів важливої опції щодо порятунку своїх коштів просто шляхом їх вилучення з банків саме у вигляді готівки, залишаючи лише можливість скористатися певною гарантованою сумою виплати, мінімальний рівень якої встановлює держава у законодавчому порядку;

– по-шосте, важливим аспектом впливу «безготівкового суспільства» на грошові ресурси економічних агентів, розміщені на банківських рахунках, є рівень дохідності такої форми вкладення коштів, незважаючи на її фактичну безальтернативність в умовах відсутності готівки, що посилює вразливість до процентної політики центрального банку і комерційних банків, коли, з одного боку, низька ставка процента не дозволяє компенсувати втрати від інфляції, а з іншого – із запровадженням негативних процентних ставок, що може застосовувати монетарна влада для боротьби з рецесією чи дефляцією, вкладники уже змушені будуть або платити банкам за зберігання своїх грошей замість отримання за це доходу, або витрачати кошти незалежно від свого бажання лише для того, щоб уникнути надмірних втрат;

– по-сьоме, психологічний аспект поведінки людей в умовах «безготівкового суспільства» визначається проблемами їхніх ірраціональних вчинків щодо управління персональними фінансами і появи значних сум перевитрат та перевищення лімітів заборгованості за кредитними картками, позаяк безконтактні платежі роблять людей схильними до імпульсивних покупок, що далеко не завжди відповідають їхній реальній

платоспроможності, але водночас це дуже позитивно сприймають банківські установи через зростання їхньої дохідності через збільшення штрафних санкцій за прострочені платежі клієнтів і переліміти за їхніми картковими рахунками.

Зазначені вище моменти відображають не повний перелік тих проблем, які можуть супроводжувати розбудову так званого «безготівкового суспільства», характеризуючи об'єктивні реалії сьогодення, за яких навіть економіки провідних країн із високим рівнем технологічного розвитку банківського сектора і платіжних систем не можуть дозволити собі повної відмови від використання готівки як невід'ємної складової сучасного грошового обігу. Так, наприклад, традиційно вважається, що Швеція серед розвинутих країн перебуває найближче до «ідеалів» так званого «безготівкового суспільства», адже готівкові кошти використовуються лише у 15% трансакцій у цій країні, а вартість самої готівки в обігу становить близько 1% ВВП, причому установам роздрібної торгівлі і громадського харчування дозволено відмовлятися від готівкових платежів, а приблизно половина всіх банківських відділень Швеції взагалі більше не обробляє готівку [2; 5]. Однак навіть тут обмежена доступність готівки спричинила значні труднощі для невеликих магазинів, які залежать від готівкових розрахунків, а також некомерційних організацій, які дуже поширені у Швеції і звикли вести свої операції саме з готівковими коштами.

Особливості організації грошового обігу останніх років навіть з урахуванням усе більшого технологічного розвитку банківського сектора і платіжних механізмів не вказують однозначно на чіткий тренд скорочення обсягів використання готівки як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, а про самі проблеми впровадження «безготівкового суспільства» зазначається працях, присвячених відповідній тематиці [11; 14; 15; 20; 24; 26; 30].

У таких умовах державні регуляторні органи у багатьох країнах вдаються до запровадження певних адміністративних обмежень і заборон, котрі мали силоміць рухати суспільство від використання готівки у бік все більшого і всеосяжного охоплення економічних відносин саме безготівковими трансакціями. Одним із інструментів такого впливу держави на організацію грошового обігу є, зокрема, встановлення лімітів на використання готівкових коштів у торговельних операціях, що здійснюються на території країни (табл. 1).

Таблиця 1

Обмеження операцій з готівковими коштами в окремих країнах світу*

Країна	Ліміт на операції з готівкою
Австралія	10 000 AUD (6 810 EUR)
Бельгія	3 000 EUR
Болгарія	10 000 BGN (5 110 EUR)
Греція	500 EUR
Данія	10 000 DKK (1 340 EUR)
Ізраїль	6 000 ILS (1 780 EUR)
Індія	20 000 INR (245 EUR)
Іспанія	2 500 EUR

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 1

Італія	1 000 EUR
Латвія	7 200 EUR
Литва	3 000 EUR
Мальта	10 000 EUR
Мексика	200 000 MXN (9 655 EUR)
Польща	15 000 PLN (3 190 EUR)
Португалія	3 000 EUR
Румунія	5 000 RON (1 020 EUR)
Словаччина	5 000 EUR
Словенія	5 000 EUR
Угорщина	1 500,000 HUF (3 770 EUR)
Україна	50 000 UAH (1 330 EUR)
Франція	1 000 EUR
Чехія	270 000 CZK (11 060 EUR)
Швейцарія	100 000 CHF (102 950 EUR)

*Джерело: дані з офіційних сайтів центральних банків країн.

Однак потрібно усвідомлювати, що головною метою запровадження подібних обмежень є передусім маргіналізація готівкової сфери грошового обігу шляхом зведення її до вкрай вузького сегмента дрібних платежів, що здійснюють домашні господарства у роздрібній торгівлі, та максимальне ускладнення тих платіжних операцій, які проводяться поза банківським сектором, без використання електронних інструментів, а відтак держава не може належним чином їх відстежити. На думку прихильників таких обмежувальних заходів, за умов скорочення сфер використання готівкових платежів злочинцям буде важче приховати незаконне походження коштів, а тому суттєво ускладняться можливості як для фінансування тероризму, так і для оплати незадекларованої праці, оскільки, на відміну від електронних депозитів чи переказів, операції з готівкою практично не залишають слідів. У такий спосіб, з точки зору регулятивних органів, верхня межа платежів купюрами та монетами може стримувати злочинну діяльність. Як заявляє єврокомісар з фінансових ринків Мерід МакГіннес, йдеться не про позбавлення громадян можливості готівкових розрахунків, а про те, щоб закрити лазівки для злочинців [7].

Саме у цьому контексті прихильники відмови від використання готівкових платежів пропонують розглядати нещодавню ініціативу Європейської комісії із запровадження верхньої межі у 10 000 євро для розрахунків готівкою, що є частиною більш широкого пакета пропозицій, спрямованих на посилення боротьби з відмиванням коштів і легалізацією незаконних доходів [1]. Утім, на практиці вже на сьогодні 18 із 27 держав-членів Євросоюзу запровадили у себе або перебувають у процесі запровадження лімітів для готівкових платежів у розмірі від 500 до 15 000 євро, а в середньому ці ліміти становлять 4700 євро. Пакет також містить ідею щодо створення нового органу ЄС для боротьби з відмиванням грошей у рамках зобов'язань Комісії із захисту

фінансової системи Євросоюзу від незаконних коштів і фінансування тероризму. Головна мета таких пропозицій полягає в тому, щоби покращити виявлення підозрілих операцій і діяльності, а також закрити лазівки, які використовують злочинці для відмивання незаконних доходів або фінансування терористичної діяльності через фінансову систему ЄС.

Водночас такі ініціативи Європейської комісії підтримують не всі. Політичні сили деяких країн ЄС, на кшталт Народної партії Австрії, уже виступили з негативними заявами щодо цього питання: «Готівка дає людям відчуття безпеки, незалежності та свободи і ми хочемо зберегти цю свободу для людей» [4]. А в Німеччині, де готівка є все ще важливішим засобом платежу, ніж у більшості інших країн ЄС, цей крок зустрів опір і обурення, зокрема Вольфганг Штайгер, генеральний секретар Ділової ради правлячої на той час партії ХДС, назвав крок Брюсселя «зайвим і дратуючим» [22].

Справді, деякі уряди заохочують перехід до цифрових послуг, оскільки вбачають у цьому спосіб боротьби з відмиванням грошей, ухиленням від сплати податків, а також посилення конкуренції у сфері фінансових послуг. Однак навіть авторитетні науковці, котрі виступають послідовними апологетами «безготівкового суспільства» ставлять під питання ефективність відмови від готівки як інструмент боротьби із кримінальною активністю. Так, наприклад, К. Дж. Рогофф у своїй книзі «Прокляття готівки» визнає, що важко точно оцінити, наскільки буде меншим рівень злочинної діяльності і ухиляння від сплати податків у світі з меншою кількістю готівки [23]. А як зазначає Н. Фабріс, «безготівкове суспільство» сприяє активізації кіберзлочинності, яка демонструє високий рівень винахідливості та щороку опановує нові високотехнологічні методи й прийоми, призначені для обману потенційних жертв [8]. Аналогічна позиція Ф. Шнайдера, котрий зазначає, що подальший розвиток електронних платежів сприяє усе більшій активізації кіберзлочинності [25]. Як вказують Ф. Зейц і М. Крюгер, заборона готівки не так вплине негативно на кримінальну активність, як сприятиме розвитку її більш витончених форм, адже використовуючи складні та заплутані транскордонні ланцюжки транзакцій, злочинці надзвичайно вміло приховують походження своїх коштів [26].

З огляду на вищевказане природно, що нині відсутні обґрунтовані докази, засновані на емпіричних даних і обробці значних масивів інформації щодо залежності рівня кримінальної активності в суспільстві від ступеня використання ним готівкових засобів платежу. Інакше кажучи, поширений наратив, що виходить з боку державних регуляторних структур, про який йшлося вище і згідно з яким обмеження використання готівки, а згодом і повна відмова від неї є необхідним засобом у боротьбі із злочинністю шляхом унеможливлення відмивання коштів і легалізації незаконних доходів, не має належного емпіричного підтвердження. У цих умовах виникає резонне запитання про те, що є головним мотивом нав'язування суспільству ідей «безготівковості», якщо не брати до уваги об'єктивні умови технологічного прогресу у банківському бізнесі і розвиток надсучасних електронних форм безготівкових платежів?

Очевидно, що відповіддю на це питання може бути існування спільного інтересу як держави, що отримує у своє розпорядження надпотужні інструменти контролю за діяльністю всіх економічних агентів, володіючи всеосяжною інформацією про усі їхні трансакції, оскільки кожна із них залишає власний цифровий слід, так і самого

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

банківського сектору, мотивацією якого є мінімізація витрат, пов'язаних із здійсненням касових операцій, та збільшення прибутків від зростаючих обсягів безготівкових платіжних сервісів в умовах, коли суб'єкти ринку, не маючи готівкової альтернативи, будуть змушені утримувати усі свої кошти на банківських рахунках навіть за наднизьких, а подекуди і від'ємних, процентних ставок.

Цілком очевидно, що продумані дії банківських установ, направлені на збільшення рівня своєї дохідності, є одним із головних рушіїв, що визначають спрямування вектору розвитку сучасного грошового обігу в напрямку подальшого скорочення готівкових платежів і максимальної цифровізації грошових відносин. Саме з цією метою комерційні банки свідомо роблять операції з готівкою усе менш зручними для своїх клієнтів, для чого використовується цілий арсенал засобів: від системного пропагування зручності й переваг карткових платежів та мобільних додатків до закриття банківських відділень та скорочення касових підрозділів і кількості банкоматів, незважаючи на реальні потреби споживачів фінансових послуг. Крім того, за спостереженням аналітиків американської консалтингової компанії McKinsey, тенденцією останніх років було не лише скорочення кількості банкоматів, а й неабияке поширення практики їхнього спільного використання мережами різних комерційних банків та усе більші обсяги аутсорсингу обслуговування банкоматів спеціалізованими операторами, що здійснюється для подальшої мінімізації витрат, пов'язаних із рухом готівки [29]. Однак такі тенденції можуть свідчити про усе більшу монополізацію, а не про підвищення рівня конкуренції на фінансовому ринку, а відтак про покращення якості банківських послуг не йдеться. Навпаки, можна вести мову фактично про позбавлення економічних агентів альтернативи у виборі форм і засобів платежу та вилучення із суспільних відносин тих із них, хто не має доступу до електронних розрахунків.

Водночас у сучасному розвинутому суспільстві подібний підхід не може бути прийнятним, позаяк означає маргіналізацію певних верств населення, котрі не бажають чи обмежені у своїх можливостях користуватися відповідним банківським сервісом. Іншими словами, такі дії щодо позбавлення можливості користуватися готівкою означають наказування людей без банківських рахунків або з поганою кредитною історією, які повинні платити вищу комісію за використання передплачених дебетових карток. Як зазначила Вікторія Клеланд, головний касир Банку Англії, «Готівка є життєво важливою для підтримки фінансової інклюзії» [19].

Незважаючи на проблемні аспекти, пов'язані як із об'єктивними умовами цифрової трансформації ринку фінансових послуг та подальшого розвитку електронних платежів, так і суб'єктивними зусиллями державних регулятивних органів і банківського сектора щодо зведення до мінімуму руху готівки, її роль у грошовому обігу і в економічному житті суспільства усе ще значна. Як зазначає П. Дженкінс, незважаючи на передбачення про те, що готівка приречена, обсяг банкнот і монет у світі насправді зростає [12].

В останньому дослідженні ставлення споживачів до платежів у єврозоні, котре аналізує використання споживачами готівкових і безготівкових платіжних інструментів на рівні кожної країни-учасниці єврозони та зони євро загалом і проводиться Європейським центральним банком раз на три роки, зазначається, що споживачі

переважно використовують готівку для розрахунків у точках продажу та розрахунків між особами, зокрема 73% обсягу транзакцій здійснено з використанням готівки та лише 27% з використанням безготівкових платіжних інструментів, а у вартісному вираженні готівкові операції становили 48% усіх операцій проти 41% карткових операцій [27]. Аналітики McKinsey прогнозують, що хоча пандемія covid-19 і призвела до скорочення готівкових платежів по всьому світу приблизно на 16%, проте їхня кількість має відновитися завдяки поверненню суб'єктів ринку до минулої поведінки, меншій кількості притаманних пандемії обмежень і відновленню економічного зростання та бізнесової активності до попереднього рівня [29]. І навіть незважаючи на те, що пандемія covid-19 викликала стурбованість громадськості з приводу можливості передачі коронавірусу через готівку, наукові дані, наведені у звіті Банку міжнародних розрахунків, свідчать про вкрай низьку ймовірність такої передачі через банкноти порівняно з іншими предметами, до яких часто торкаються, наприклад терміналами кредитних карток або панелями PIN-коду [3]. Водночас навіть пандемічна криза, котра значною мірою спонукала підйом торгівлі онлайн та зростання масштабів електронних платежів, не змінила кардинально тенденції останніх десятиліть щодо послідовного нарощування готівки в обігу.

Оцінка динаміки обсягів готівкових грошових коштів у вигляді банкнот і монет, які обертаються поза банками, за останні 20 років дає змогу дійти висновку, що навіть у провідних розвинутих країнах із найсучаснішими електронними технологіями банківських послуг і платіжних систем суми готівки, що випустили центральні банки в обіг, зросли. Так, у Японії обсяг готівки за два десятиліття збільшився на 70%, у Великобританії – на 133%, у США – на 152%, у зоні євро – на 300% (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка обсягів готівкових грошових коштів в обігу, емітованих центральними банками провідних країн світу*

	Банк Японії, трлн. єн	Банк Англії, млрд. ф.ст.	Європейський центральний банк, млрд. євро	Федеральна резервна система США, млрд. дол.
2002	63,9497	39,439	358,534	676,472
2003	69,4413	42,238	436,130	716,191
2004	71,5100	44,347	501,259	753,395
2005	73,2144	46,028	565,217	783,336
2006	74,7488	48,172	628,242	809,326
2007	75,2440	51,016	676,621	820,294
2008	76,2561	54,399	762,774	877,883
2009	76,8494	57,516	806,411	924,315
2010	76,9041	59,641	839,702	979,390
2011	78,5428	63,066	888,629	1066,406
2012	80,1881	65,616	912,593	1156,695
2013	82,6399	68,574	927,470	1230,286
2014	85,7813	72,362	980,928	1326,698

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 2

2015	89,0304	75,838	1058,699	1415,044
2016	94,7903	81,122	1101,767	1499,355
2017	98,9458	81,614	1170,726	1604,544
2018	103,3885	83,865	1231,133	1706,892
2019	106,7531	84,266	1292,736	1794,260
2020	108,9688	91,895	1434,502	2070,526
2021	115,5820	94,052	1544,370	2223,838
2022	119,0687	95,049	1602,609	2279,172

* Джерело: дані з офіційних сайтів центральних банків країн.

Це доволі вражаючі показники навіть з урахуванням того, що національні валюти провідних країн є водночас резервними, а відтак попит на них може формуватися і з-за кордону – на зовнішніх фінансових ринках, з боку нерезидентів та центральних банків інших країн. Однак усе-таки головним рушієм динаміки обсягів готівкової маси в обігу є внутрішній попит економічних агентів, зростання якого за останній період визначається дією кількох основних факторів:

– збільшення обсягу поточних трансакцій у процесі зростання виробництва і торгівлі, а відтак попиту на гроші загалом і на готівку зокрема;

– загальна недовіра до банківської системи, що посилилась після світової фінансово-економічної кризи 2007–2008 рр.;

– реалізація центральними банками антикризових заходів у вигляді кількісних пом'якшень, що сприяли зростанню загального обсягу грошової маси;

– широкомасштабна державна підтримка домашніх господарств і бізнесу в період пандемічної кризи шляхом масованих вливань ліквідності в економіку.

Аналогічний тренд щодо динаміки грошової маси можна спостерігати за відповідний період і в Україні. Незважаючи на добре розвинуту мережу банківських установ, передові технології системи електронних платежів, мобільний банкінг, доступність карткових послуг, наявність усюди терміналів для безконтактної оплати, що загалом забезпечують домогосподарствам і бізнесу максимально широкі можливості доступу до безготівкових розрахунків, головною тенденцією двох останніх десятиліть є неухильне зростання обсягу банкнот і монет, що обертаються поза банками (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка агрегатів грошової маси в Україні (млн грн)*

	M0	M1	M2	M3
2002	26434	40281	64321	64870
2003	33119	51541	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063
2007	111119	181665	391273	396156

продовження таблиці 3

2008	154759	225127	512527	515727
2009	157029	233748	484772	487298
2010	182990	289894	596841	597872
2011	192665	311047	681801	685515
2012	203245	323225	771126	773199
2013	237777	383821	906236	908994
2014	282947	435475	955349	956728
2015	282673	472217	993812	994062
2016	314392	529928	1102391	1102700
2017	332546	601631	1208557	1208859
2018	636629	671285	1273772	1277635
2019	384366	770043	1435221	1438311
2020	516085	1050051	1847363	1850007
2021	581011	1281238	2069606	2071358
2022	629532	1394975	2146170	2147611

*Джерело: Офіційний сайт Національного банку України: www.bank.gov.ua

Згідно з даними табл. 3, незважаючи на відносне зменшення частки готівки у структурі агрегатів грошової маси із 40% до 30% вона залишається усе ще значною, особливо порівняно із розвинутими країнами, а обсяг грошей поза банками, тобто агрегат М0, взагалі зріс за останні 20 років майже у 24 рази. Основні фактори, які визначають таку тенденцію за аналізований період, такі:

– зростання обсягів ВВП країни, що означає більші масштаби реалізації товарів, робіт і послуг, а відтак нарівні із збільшенням загального попиту на гроші, які необхідні для здійснення товарообмінних операцій, зростає потреба у готівкових коштах як невід'ємної складової грошової маси;

– прискорення темпів інфляції, що зумовлено, зокрема, зростанням цін на енергоносії і адміністративним підвищенням тарифів на комунальні послуги, та девальвації національної валюти, котра пов'язана з від'ємним сальдо поточного рахунка платіжного балансу, що загалом позначається на динаміці оптових і роздрібних цін на ринку та визначає більшу потребу в грошових коштах;

– зростання номінальних доходів населення, що пов'язано також із збільшенням обсягів державної допомоги та соціальних виплат внаслідок реалізації популістських обіцянок політичних сил або у періоди кризових явищ в економіці, коли держава матеріально підтримує певні верстви населення, наприклад в умовах пандемічної кризи;

– відплив коштів із банківського сектора у період фінансово-економічних криз, банківської паніки та посилення сумнівів у клієнтів банків щодо їхньої спроможності виконувати свої зобов'язання, зумовлюючи ще більший перетік заощаджень із депозитів у готівку як більш надійний спосіб збереження своїх коштів;

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

– індивідуальні переваги споживачів на ринку, за яких навіть високотехнологічний розвиток платіжних сервісів, наявність дистанційного банківського обслуговування та очевидна зручність електронних форм розрахунків не здатні викорінити звичку використовувати готівку як більш надійний страховий резерв ліквідності, аніж інші способи розміщення коштів, особливо в умовах невизначеності щодо найближчих перспектив економічного розвитку.

Таким чином, на основі наведених факторів, незважаючи на подальшу цифровізацію грошового обігу та охоплення електронними платіжними інструментами усе більшої кількості трансакцій в економіці, можна з упевненістю стверджувати, що рух готівки не буде повністю витіснений, принаймні у найближчій перспективі, із системи грошових відносин суб'єктів ринку, а утримуватиме свою певну стабільну частку у структурі платіжного механізму. Саме готівкові кошти у період фінансової нестабільності все ще є засобом купівлі необхідних товарів та виконання грошових зобов'язань, надійним, анонімним і зручним інструментом, використання якого не залежить від технічних умов обслуговуючого банку або форс-мажорних обставин, здатних завдати шкоди інфраструктурі фінансового сектора з усіма негативними наслідками для економічних агентів щодо можливості користуватися своїми коштами.

Тому готівка – це важливий компонент грошової маси, адже довіра до неї забезпечується гарантією держави, підтримуючи доволі широкий спектр її застосування та визначаючи готівковий грошовий обіг як невід'ємну частину економічного життя суспільства. Це означає, що банківський сектор країни в особі центрального банку і комерційних банків надалі має вживати необхідних заходів для оптимальної організації руху готівки на території країни відповідно до потреб всіх економічних агентів та з метою забезпечення фінансової інклюзії.

На практиці це означає конкретні дії центрального банку, спрямовані на систематичне підвищення захисних властивостей готівкових грошових знаків, прогнозування потреби у готівці і оптимізація на цій основі руху готівкових грошових потоків у банківській мережі для того, щоб забезпечити безперервне надходження готівки у відділення банків відповідно до потреб їхніх клієнтів. З точки зору комерційних банків, йдеться про практичні дії щодо скорочення операційних витрат на готівкове обслуговування клієнтів, але не через закриття відділень і ліквідацію мережі банкоматів, а шляхом реалізації комплексу заходів щодо підвищення рівня автоматизації обробки готівки, централізації окремих операцій, впровадження аутсорсингу. Досягнення унаслідок цього ефекту синергії дало би змогу забезпечити реалізацію інтересів суб'єктів ринку щодо вибору кращих платіжних засобів відповідно до їхніх потреб і уподобань, комерційних банків з точки зору ефективності їхньої діяльності і отримання прибутку, а також центрального банку в процесі монетарного регулювання економіки та оптимальної організації грошового обігу в масштабах країни загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на те, що в оглядовому майбутньому роль електронних засобів платежу буде зростати, утім вести мову про те, що в перспективі можливе повне заміщення готівки електронними грошима, поки що передчасно, позаяк дані дві форми грошей ще упродовж тривалого періоду часу будуть співіснувати, ефективно доповнюючи одна іншу. А тому, незважаючи на розвиток сучасних розрахункових технологій і виникнення нових безготівкових

платіжних засобів, усе ще зберігається важливе значення готівкового грошового обігу як невід'ємної складової грошової системи країни та ефективної організації ринкових відносин. Готівка, як і раніше, все ще є дуже важливим інструментом розрахунків з урахуванням її позитивних аспектів і недоліків, усе ще притаманним електронним платежам. А розгляд перспектив «безготівкового суспільства» поки що не має підстав для втілення на практиці, принаймні в оглядовому майбутньому, у зв'язку із чим обидва сектори – сектор готівкового грошового обігу та сектор безготівкових розрахунків – ще тривалий час будуть невід'ємними складовими єдиного грошового обігу країни, функціонуючи паралельно. Крім того, незважаючи на розвиток фінансових технологій, онлайн-платежів і удосконалення цифрових банківських сервісів, готівка усе ще зберігає ряд суттєвих переваг перед іншими платіжними інструментами саме за умов форс-мажорних обставин, а відтак належне забезпечення її руху в економіці є необхідною умовою фінансової стабільності й ефективності організації грошового обігу. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі можуть бути оцінка напрямів вдосконалення організації грошового обігу, зокрема готівкового обігу, а також шляхи оптимізації руху грошових потоків з урахуванням кращого досвіду банківських систем розвинутих країн.

Література

1. Anti-money laundering and countering the financing of terrorism legislative package. European Commission. Brussels, July 20. 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/210720-anti-money-laundering-countering-financing-terrorism_en
2. Arvidsson, N. Building a Cashless Society: The Swedish Route to the Future of Cash Payments. Stockholm: Royal Institute of Technology, 2019. 96 p.
3. Auer, R., Cornelli, G., Frost, J. Covid-19, cash, and the future of payments. Bank for International Settlements Bulletin № 3. April 3, 2020. URL: https://www.bis.org/publ/bisbull03.htm
4. Austria Says It Opposes EU Plan to Cap Cash Payments at 10,000 Euros. Reuters. July 15, 2021. URL: https://money.usnews.com/investing/news/articles/2021-07-15/austria-says-it-opposes-eu-plan-to-cap-cash-payments-at-10-000-euros
5. Dalebrant, T., The Monetary Policy Effects of Sweden's Transition Towards a Cashless Society: An Econometric Analysis. University of California, Berkeley. Department of Economics. May 2016. 39 p.
6. Dowd, K. The war on cash is about much more than cash. Economic Affairs, 2019. No. 39, pp. 391–399.
7. EU plans an upper limit of 10,000 euros. 24 Hours World. July 20, 2021. URL: https://24hoursworlds.com/economy/6691
8. Fabris, N. Cashless Society – The Future of Money or a Utopia? Journal of Central Banking Theory and Practice, 2019. Vol. 8, Iss. 1, pp. 53–66.
9. Garcia-Swartz, D., Hahn, R. The Move Toward a Cashless Society: A Closer Look at Payment Instrument. Review of Network Economics, June 2006. Vol.5, Iss. 2, pp. 175–198.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

10. Healy, J. With widespread power failures, Puerto Rico is cash only. The New York Times. September 29, 2017. URL: https://www.nytimes.com/2017/09/29/us/puerto-rico-shortages-cash.html
11. Jain, R., Kailay, T. A Dream of Cashless Society: A Myth or Reality! International Journal of Scientific and Research Publications, October 2018. Vol. 8, Issue 10, pp. 13–24.
12. Jenkins, P. We don't Take a Cash: is This Future of the Money? Financial Times. May 10, 2018. URL: https://www.ft.com/content/9fc55dda-5316-11e8-b24e-cad6aa67e23e
13. Kamil, I. Cashless Society: The Effect of Financial Ability, Ease and Security on Behavior of the Use of Financial Technology System. Asian Journal of Economics, Business and Accounting, 2020. No. 20(3), pp. 46–58.
14. Kosse, A. The Safety of Cash and Debit Cards: A Study on the Perception and Behavior of Dutch Consumers. International Journal of Central Banking, 2013. Vol. 9, No. 4. pp. 77–98.
15. Krueger, M., Seitz, F. Pros and Cons of Cash: The State of the Debate. Credit and Capital Markets, 2018. Vol. 51, Issue 1, pp. 15–40.
16. Lai, P. C., Liew, E. J. Towards a Cashless Society: The Effects of Perceived Convenience and Security on Gamified Mobile Payment Platform Adoption. Australasian Journal of Information Systems, 2021. Vol. 25, 25 p.
17. Lanchester, J. Should We Trash Cash? The New York Times Magazine. January 10, 2017. URL: https://www.nytimes.com/2017/01/10/magazine/should-we-trash-cash.html
18. Money and Payments: The U.S. Dollar in the Age of Digital Transformation. The Board of Governors of the Federal Reserve System. January 2022. URL: https://www.federalreserve.gov/publications.htm
19. Naylor, T. 'Cash is just grief': why shops and bars want to make you pay by card. The Guardian. June 24, 2018. URL: https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2018/jun/24/cash-is-just-grief-why-shops-and-bars-want-to-make-you-pay-by-card
20. Ng, N. Going Cashless: Who's Left Behind? The hidden side of the cashless discussion. Dollars And Sense. April 8. 2017. URL: https://dollarsandsense.sg/going-cashless-whos-left-behind/
21. Priananda, I., Stevani, M., Sutanto, T., Mariani M. Grassroots Economy Towards Cashless Society: An Empirical Analysis of Micro-Merchant's Readiness in Continuing the Usage of Cashless Payment System. International Journal of Scientific & Technology Research, March 2020.Vol. 9, Issue 3, pp. 929–938.
22. Proposal to ban cash purchases over €10,000 circulated to European governments as Commission mulls new AML regime: Germany not happy. AML Intelligence. January 28, 2021 URL: https://www.amlintelligence.com/2021/01/proposal-to-ban-cash-purchases-over-e10000-circulated-to-eu-countries-as-european-commission-mulls-new-aml-regime-germany-not-happy/
23. Rogoff, K. J. The curse of cash. Princeton University Press: Princeton, 2016. 283 p.

24. Rösl, G., Seitz, F., Tödter, K-H. Doing away with cash? The welfare costs of abolishing cash, IMFS Working Paper Series, No. 112, Goethe University Frankfurt, Institute for Monetary and Financial Stability (IMFS), Frankfurt a. M., 2017. 37 p.
25. Schneider, F. Restricting or Abolishing Cash: An Effective Instrument for Fighting the Shadow Economy, Crime and Terrorism? Johannes Kepler University Working Paper. No. 1708. April 2017. 38 p.
26. Seitz, F., Krueger, M. The Blessing of Cash. Deutsche Bundesbank, Frankfurt a. M., 2017. 32 p.
27. Study on the payment attitudes of consumers in the euro area: Executive summary. December 2020. Frankfurt am Main: European Central Bank, 2021. 146 p.
28. Teran, N., Leibbrandt, G. The big idea: should we embrace a cashless society? The Guardian. April 18, 2022. URL: https://www.theguardian.com/books/2022/apr/18/the-big-idea-should-we-embrace-a-cashless-society
29. The 2021 McKinsey Global Payments Report: Transformation amid turbulent undercurrents. McKinsey & Company. URL: https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/the-2021-mckinsey-global-payments-report
30. Wakamori, N., Welte, A. Why Do Shoppers Use Cash? Evidence from Shopping Diary Data. Bank of Canada Working Paper. July 2012. 38 p.

References

1. European Commission (2021). Anti-money laundering and countering the financing of terrorism legislative package. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/publications/210720-anti-money-laundering-countering-financing-terrorism_en [in English].
2. Arvidsson, N. (2019). *Building a Cashless Society: The Swedish Route to the Future of Cash Payments.* Stockholm: Royal Institute of Technology [in English].
3. Auer, R., Cornelli, G. & Frost, J. (2020). Covid-19, cash, and the future of payments. *Bank for International Settlements Bulletin,* 3. Retrieved from https://www.bis.org/publ/bisbull03.htm [in English].
4. Austria Says It Opposes EU Plan to Cap Cash Payments at 10,000 Euros. Retrieved from https://money.usnews.com/investing/news/articles/2021-07-15/austria-says-it-opposes-eu-plan-to-cap-cash-payments-at-10-000-euros [in English].
5. Dalebrant, T. (2016). *The Monetary Policy Effects of Sweden's Transition Towards a Cashless Society: An Econometric Analysis*. University of California: Berkeley [in English].
6. Dowd, K. (2019). The war on cash is about much more than cash. *Economic Affairs, 39*, 391–399 [in English].
7. EU plans an upper limit of 10,000 euros. 24 Hours World. Retrieved from https://24hoursworlds.com/economy/6691 [in English].
8. Fabris, N. (2019). Cashless Society – The Future of Money or a Utopia? *Journal of Central Banking Theory and Practice, 8(1)*, 53-66 [in English].
9. Garcia-Swartz, D. & Hahn, R. (2006). The Move Toward a Cashless Society: A Closer Look at Payment Instrument. *Review of Network Economics, 5(2)*, 175-198 [in English].

10. Healy, J. (2017). With widespread power failures, Puerto Rico is cash only. Retrieved from https://www.nytimes.com/2017/09/29/us/puerto-rico-shortages-cash.html [in English].
11. Jain, R. & Kailay, T. (2018). A Dream of Cashless Society: A Myth or Reality! *International Journal of Scientific and Research Publications, 8(10)*, 3-24 [in English].
12. Jenkins, P. (2018). We don't Take a Cash: is This Future of the Money? Retrieved from https://www.ft.com/content/9fc55dda-5316-11e8-b24e-cad6aa67e23e [in English].
13. Kamil, I. (2020). Cashless Society: The Effect of Financial Ability, Ease and Security on Behavior of the Use of Financial Technology System. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting, 20(3)*, 46-58 [in English].
14. Kosse, A. (2013). The Safety of Cash and Debit Cards: A Study on the Perception and Behavior of Dutch Consumers. *International Journal of Central Banking*, 9(4), 77-98 [in English].
15. Krueger, M. & Seitz, F. (2018). Pros and Cons of Cash: The State of the Debate. *Credit and Capital Markets, 51(1),* 15-40 [in English].
16. Lai, P. C. & Liew, E. J. (2021). Towards a Cashless Society: The Effects of Perceived Convenience and Security on Gamified Mobile Payment Platform Adoption. *Australasian Journal of Information Systems*, 25 [in English].
17. Lanchester, J. (2017). Should We Trash Cash? Retrieved from https://www.nytimes.com/2017/01/10/magazine/should-we-trash-cash.html [in English].
18. The Board of Governors of the Federal Reserve System. (2022). Money and Payments: The U.S. Dollar in the Age of Digital Transformation. Retrieved from https://www.federalreserve.gov/publications.htm [in English].
19. Naylor, T. (2018). 'Cash is just grief': why shops and bars want to make you pay by card. Retrieved from https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2018/jun/24/cash-is-just-grief-why-shops-and-bars-want-to-make-you-pay-by-card [in English].
20. Ng, N. (2017). Going Cashless: Who's Left Behind? The hidden side of the cashless discussion. Retrieved from https://dollarsandsense.sg/going-cashless-whos-left-behind/ [in English].
21. Prianandа, I., Stevani, M., Sutanto, T. & Mariani M. (2020). Grassroots Economy Towards Cashless Society: An Empirical Analysis of Micro-Merchant's Readiness in Continuing the Usage of Cashless Payment System. *International Journal of Scientific & Technology Research, 9(3)*, 929-938. [in English].
22. Proposal to ban cash purchases over €10,000 circulated to European governments as Commission mulls new AML regime: Germany not happy. Retrieved from https://www.amlintelligence.com/2021/01/proposal-to-ban-cash-purchases-over-e10000-circulated-to-eu-countries-as-european-commission-mulls-new-aml-regime-germany-not-happy/ [in English].
23. Rogoff, K. J. (2016). *The curse of cash*. Princeton: Princeton University Press [in English].
24. Rösl, G., Seitz, F. & Tödter, K-H. (2017). Doing away with cash? The welfare costs of abolishing cash, *IMFS Working Paper Series, 112* [in English].

25. Schneider, F. (2017). Restricting or Abolishing Cash: An Effective Instrument for Fighting the Shadow Economy, Crime and Terrorism? *Johannes Kepler University Working Paper, 1708* [in English].
26. Seitz, F. & Krueger, M. (2017). The Blessing of Cash. Frankfurt a. M.: Deutsche Bundesbank [in English].
27. European Central Bank. (2021). Study on the payment attitudes of consumers in the euro area: Executive summary [in English].
28. Teran, N. & Leibbrandt, G. (2022). The big idea: should we embrace a cashless society? Retrieved from https://www.theguardian.com/books/2022/apr/18/the-big-idea-should-we-embrace-a-cashless-society [in English].
29. The 2021 McKinsey Global Payments Report: Transformation amid turbulent undercurrents. Retrieved from https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/the-2021-mckinsey-global-payments-report [in English].
30. Wakamori, N. & Welte, A. (2012). Why Do Shoppers Use Cash? Evidence from Shopping Diary Data. *Bank of Canada Working Paper, July* [in English].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

XUDC 657.4: 69.05
JEL classification: L74, M41, M42
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.101

Василь ДЕРІЙ,
доктор економічних наук, професор,
кафедра обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: v.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3600-4121

Ростислав РОМАНІВ,
кандидат економічних наук, доцент,
кафедра обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська,11а, м.Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: rvr.rom@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0118-2865

Марія ГУМЕННА-ДЕРІЙ,
кандидат економічних наук, докторантка,
кафедра обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: m.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0901-0080

ОБЛІК І ЗВІТНІСТЬ ПРО МШП, МНМА У БУДІВНИЦТВІ: СТАНДАРТИ ВІДОБРАЖЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ

Дерій В., Романів Р., Гуменна-Дерій М. Облік і звітність про МШП, МНМА у будівництві: стандарти відображення, проблеми ідентифікації та організації. *Вісник економіки.* 2022. Вип. 3. С. 101–122. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.101

Derii, V., Romaniv R., Gumenna-Derii, M. (2022). Oblik i zvitnist pro MShP, MNMA u budivnytstvi: standarty vidobrazhennia, problemy identyfikatsii ta organizatsii [Accounting and reporting on L-VPI, L-VN-CMA in construction: display standards, identification and organization issues]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics,* 3, 101–122. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.101

Анотація

Вступ. *У будівельних підприємствах є сотні видів та тисячі назв МШП і МНМА, які потребують більш детального дослідження та значного зменшення витрат*

© Василь Дерій, Ростислав Романів, Марія Гуменна-Дерій, 2022.

від покупця до виробничого споживання на конкретному об'єкті будівництва. Для кожного будівельного підприємства важливо не допустити втрат цих предметів і активів під час їх придбання, транспортування, приймання-передавання, зберігання, а також систематично контролювати рівень витрат на них, збільшувати тривалість їхнього використання та забезпечувати оптимальні обсяги виробничого споживання під час бізнес-процесів у будівництві. Це дає нам підстави стверджувати, що тема нашого дослідження актуальна та заслуговує на увагу.

Мета. *Мета статті – аналіз наукових статей, присвячених проблемам обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів у будівництві, напрямкам їхнього вирішення, та вироблення власної думки і пропозицій авторів щодо вирішення цих проблем.*

Методи. *Під час дослідження цієї теми застосовано такі методи: монографічний – з метою вивчення літературних джерел з обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів у будівництві; нормативно-правового забезпечення – з метою характеристики генезису та нинішнього стану законодавства у сфері бухгалтерського обліку запасів та основних засобів підприємств; графічний – для встановлення взаємозв'язків між ними і МШП та МНМА у будівельних підприємствах України і т. д.*

Результати. *У положеннях Наказу підприємства «Про облікову політику підприємства» треба було би більше уваги приділити малоцінним і швидкозношуваним предметам, малоцінним необоротним матеріальним активам, а для їхнього переліку в підприємстві загалом та його структурних підрозділах – відвести 2-3 додатки. В Україні доцільно запровадити або окремий П(с)БО з обліку МШП і МНМА, або Методичні рекомендації чи Положення з бухгалтерського обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів. У «Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку запасів» малоцінним та швидкозношуваним предметам, малоцінним необоротним матеріальним активам варто присвятити цілий розділ, як це зроблено щодо тари («Особливості обліку тари»). На практиці до малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів часто ставляться легковажно та недостатньо контролюють умови їхнього зберігання та збереження як на складах підприємств, так і в виробничих підрозділах. Внаслідок цього підприємства втрачають десятки, сотні тисяч гривень, а деколи значно більше. Нюанси, що виникають на практиці щодо господарських операцій навколо тріади «МШП – МНМА – основні засоби», створюють для бухгалтерів чимало сумнівів та пересторог, що не сприяють позитивному мікроклімату в бухгалтерії підприємства. Необхідно проводити вчасне документальне оформлення всіх операцій руху матеріальних цінностей та контроль за ними, у т. ч. контроль за дотриманням норм використання різних видів і назв малоцінних та швидкозношуваних предметів, зокрема: спецодягу (костюми бавовняні, брезентові, гумові; комбінезони; ватні куртки і штани; гумові чоботи; сигнальні жилети), господарського інвентарю (відра, лопати, граблі, мітли, совки), інструментів (пилки, ножиці, молотки, лещата, пасатижі, ножові полотна, ключі, викрутки), канцелярських товарів (друкарський папір, скрепки, кнопки, кулькові*

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

ручки, олівці, лінійки), офісних меблів (письмові столи, комп'ютерні столи, офісні шафи, стільці та крісла), засоби індивідуального захисту (ЗІЗ: респіратори, марлеві маски, гумові і полотняні рукавиці, захисні окуляри, шоломи, каски) тощо.

Перспективи. *В перспективі необхідно поглиблювати та розширювати дослідження з питань обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів підприємств у напрямку конкретизації за формами власності, організаційно-правовими формами, видами економічної діяльності з урахуванням зарубіжного й українського досвіду щодо цього питання, а також дослідження можливостей суттєвого зменшення витрат на ці види матеріальних ресурсів, насамперед через посилення заходів щодо їх збереження, раціонального та багаторазового використання.*

Ключові слова: *бізнес-процеси, будівництво, проблеми обліку, звітність, МСФЗ, економічний контроль, малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП), малоцінні необоротні матеріальні активи (МНМА), матеріально-технічні витрати, напрямки вирішення проблем.*

Формули: 0; рис. 1; табл. 1; бібл. 27.

Vasyl DERII,
Ds. (Economics), Professor,
Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: v.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3600-4121

Rostyslav ROMANIV,
PhD. (Economics), Associate Professor,
Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: rvr.rom@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0118-2865

Mariia GUMENNA-DERII,
PhD. (Economics), Doctoral student,
Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
11a Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: m.derii@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0901-0080

ACCOUNTING AND REPORTING ON LOW-VALUE AND PERISHABLE ITEMS (LVPI), LOW-VALUE NON-CURRENT TANGIBLE ASSETS (LVNTA) IN CONSTRUCTION: DISPLAY STANDARDS, PROBLEMS OF IDENTIFICATION AND ORGANIZATION

Abstract

Introduction. *In construction enterprises are hundreds of types and thousands of names of low-value and perishable items (LVPI) and low-value non-current tangible assets (LVNTA), which require a more detailed study and a significant reduction of costs from the buyer to production consumption at a specific construction site. For every construction enterprise, it's important to prevent the loss of these items and assets during their acquisition, transportation, acceptance-handover, storage, as well as to systematically control the level of costs for them, increase the duration of their use, and ensure optimal volumes of production consumption during business processes in construction This gives us reason to claim that the topic of our research is relevant and deserves attention.*

Purpose. *The purpose of the article is the analysis of scientific articles devoted to the problems of accounting for LVPI and LVNTA in construction, directions for their solution, and the development of the authors' own opinion and proposals for solving these problems.*

Method (methodology). *During the study of this topic, the following methods were applied: monographic - for the purpose of studying literary sources on the accounting of LVPI and LVNTA in construction; regulatory and legal support - for the purpose of characterizing the genesis and current state of legislation in the field of accounting for stocks and fixed assets of enterprises; graphic - to establish the existing relationships between them and LVPI and LVNTA in construction enterprises of Ukraine, etc.*

Results. *In a number of provisions of the Order of the enterprise "On the accounting policy of the enterprise", more attention should be paid to LVPI and LVNTA, and for their list in the enterprise in general and its structural subdivisions, 2-3 appendices should be allocated. In Ukraine, it is expedient to introduce either a separate Ukrainian national standards on the accounting of LVPI and LVNTA, or Methodical recommendations or Regulations on the accounting of LVPI and LVNTA. In the "Methodical recommendations for inventory accounting", a whole section should be devoted to LVPI and LVNTA, as it was once done in relation to containers ("Peculiarities of container accounting"). In practice, LVPI and LVNTA are often treated with a certain frivolity and the conditions of their storage and preservation are not sufficiently controlled both in the warehouses of enterprises and in production units. As a result, enterprises lose tens, hundreds of thousands of hryvnias, and sometimes much more. The nuances that arise in practice regarding business operations around the triad "LVPI and LVNTA and fixed assets" create a lot of doubts and cautions for accountants, which don't contribute to a positive microclimate in the company's accounting department. It is necessary to carry out timely documentation of all operations of the movement of material values and control over them, including control over compliance with the norms of the use of various types and names of LVPI, in particular: overalls (cotton, tarpaulin, rubber suits; overalls; cotton jackets and pants; rubber boots; signal vests), household equipment (buckets, shovels, rakes, brooms, scoops), tools (saws, scissors, hammers, vices, pliers, knives) canvases, keys, screwdrivers), stationery (printing paper, paper clips, buttons, ballpoint pens, pencils, rulers), office furniture (desks, computer tables, office cabinets, chairs and armchairs), personal protective equipment (PPE: respirators, gauze masks, rubber and canvas gloves, protective glasses, helmets, helmets), etc.*

Perspectives. *In the future, it's necessary to deepen and expand research on the accounting of LVPI and LVNTA of enterprises in the direction of specification by forms*

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

of ownership, organizational and legal forms, types of economic activity, taking into account the received foreign and Ukrainian experience on this issue, as well as research opportunities to significantly reduce costs for these types of material resources, primarily due to strengthening measures for their conservation, rational and multiple use.

Keywords: *business processes, construction, accounting problems, reporting, IFRS, economic control, low-value and perishable items (LVPI) and low-value non-current tangible assets (LVNTA), material and technical costs, directions for solving problems.*

Formulas: 0; fig. 1; tabl. 1; bibl. 27.

JEL classification: L74, M41, M42.

Вступ (постановка проблеми). На будівельних підприємствах є сотні видів та тисячі назв МШП і МНША, які потребують більш детального дослідження та значного зменшення витрат від покупця до виробничого споживання на конкретному об'єкті будівництва. Для кожного будівельного підприємства важливо не допустити втрат цих предметів і активів під час їх придбання, транспортування, приймання-передавання, зберігання, а також систематично контролювати рівень витрат на них, збільшувати тривалість їхнього використання та забезпечувати оптимальні обсяги виробничого споживання під час бізнес-процесів у будівництві. Це дає нам підстави стверджувати, що тема нашого дослідження актуальна та заслуговує на увагу.

Короткий огляд літератури. Проблеми обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних малоцінних активів досліджували С. Бублик, З. Задорожний, Г. Кесарчук, П. Куцик, Ю. Крот, І. Малярчук, О. Михальська, В. Пилявець, О. Пономаренко, С. Сажинець, Л. Церетелі, М. Шендригоренко, А. Штех, Р. Шумило та інші.

До основних проблем, що порушують зазначені вище й інші науковці, належать такі:

– категоріально-понятійної термінології: «малоцінні й швидкозношувані предмети», «малоцінні необоротні та матеріальні активи», «швидкозношувані предмети», «малоцінні предмети» і т. д.;

– нормативно-правового забезпечення обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів і його узгодженості на різних рівнях управління національною економікою;

– вартісної межі між дорогими, дешевими та малоцінними швидкозношуваними предметами, а також між останніми і малоцінними необоротними та матеріальними активами;

– принципів, методів і методики оцінювання цих предметів та активів у момент їх надходження на підприємство, внутрішньогосподарське переміщення, переоцінки, вибуття;

– малоцінних предметів у складі матеріальних і нематеріальних активів;

– визначення нормативних термінів служби малоцінних та швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів та проведення коригувальних записів у кореспонденції рахунків на суму фактичних відхилень від нормативних термінів служби згаданих тут предметів, активів;

– методів нарахування амортизації (в бухгалтерському обліку чотири методи: 50% на 50%, 100%, прямолінійний, виробничий, а в податковому два: 50% на 50%, 100%) залежно від їхнього призначення, групи, вартості, матеріальності, власності, виду економічної діяльності;

– відображення господарських операцій (фактів господарського життя) у відповідних формах первинних документів, облікових реєстрів, зовнішньої та внутрішньої звітності і природне прагнення зменшення їхньої кількості та кількості економічних показників без суттєвої втрати якості обліково-звітної інформації;

– формування окремих пунктів наказу про облікову політику підприємства у частині малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів та додатків (переліку груп і їхнього складу; аналітичних рахунків та субрахунків у робочому плані рахунків підприємства; місць зберігання; матеріально відповідальних осіб; графіків документообігу; форм первинних документів, облікових реєстрів, звітності; норм та нормативів і т. д.) до нього;

– зарубіжного та національного історичного досвіду ведення обліку необоротних і оборотних активів, у т. ч. з тими предметами та активами, які зараз досліджуються, тощо.

Мета статті – аналіз наукових статей, присвячених проблемам обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів у будівництві: проблеми, напрямки вирішення і вироблення власної думки та пропозицій авторів щодо вирішення цих проблем.

Методи. Під час дослідження цієї теми застосовані такі методи: монографічний – з метою вивчення літературних джерел з обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів у будівництві; нормативно-правового забезпечення – з метою характеристики генезису та нинішнього стану законодавства у сфері бухгалтерського обліку запасів та основних засобів підприємств; графічний – для встановлення взаємозв'язків між ними і МШП та МНМА на будівельних підприємствах України і т. д.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблем обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів розпочалось із ознайомлення з типовими планами рахунків бухгалтерського обліку минулих десятиріч (1959 р. [1], 1968 р. [2], 1985 р. [3], 1991 р. [4], 1999 р. [5]) та інструкцій до них у частині обліку таких предметів і активів. Йдеться лише про малоцінні та швидкозношувані предмети у складі запасів підприємств.

Малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП) спочатку були субрахунком у складі основних засобів, а згодом МШП перетворили у самостійний контрактивний рахунок.

Чинна практика ведення бухгалтерського обліку на підприємствах ще понад 80 років тому привела до потреби у нових рахунках «Малоцінні та швидкозношувані предмети» та «Знос малоцінних і швидкозношуваних предметів».

Класифікація матеріальних активів у бухгалтерському обліку, зображена на рис. 1, дає змогу зрозуміти взаємозв'язок та взаємодію малоцінних та швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів, усіх решту необоротних матеріальних активів, інших основних засобів.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Рис. 1. Класифікація матеріальних активів у бухгалтерському обліку [6]

Бублик С. стверджує, що «… з метою узгодження податкового та бухгалтерського обліку доцільно в обліковій політиці використовувати конкретну вартісну норму податкового обліку» [7]. Нині така вартісна норма податкового обліку не перевищує 20000 грн без податку на додану вартість.

З точки зору практикуючого бухгалтера, щодо матеріальних активів нерідко виникають проблеми їхньої ідентифікації. Якщо матеріальний актив не підходить під термін «основний засіб», то виникає логічне запитання: до якої групи цей матеріальний актив віднести – МШП, МНМА або просто до виробничих запасів.

З огляду на таку ситуацію, на нашу думку, бухгалтер має визначити декілька суттєвих критеріїв ідентифікації матеріальних активів (неосновних засобів) (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії ідентифікації матеріальних активів (неосновних засобів)

Критерії	МШП	МНМА	Виробничий запас
1	2	3	4
Вартісна оцінка (може визначатись обліковою політикою)	Менше за 20000 грн.	Менше за 20000 грн.	Немає критерію вартості
Термін очікувавного використання	Менше року	Більше року	Менше року
Багаторазовість використання	Так	Так	Ні
Незмінність фізичної форми	Так	Так	Ні

продовження таблиці 1

Нарахування зносу	Можливість списання в пропорції 50% на 50%, або 100% списання	Можливість списання в пропорції 50 % на 50 %, або 100 % списання	Лише 100% списання

Джерело: розроблено авторами.

Між МШП і МНМА є багато спільностей і віднесення певного активу до тієї або іншої групи значною мірою залежить від змісту професійного судження бухгалтера.

Нині не маємо зрозумілих та однозначних рекомендацій щодо цього, тому бухгалтер змушений мати свою аргументовану думку щодо доцільності застосування на підприємстві варіанта обліку, тобто мати власне професійне судження щодо МШП і МНМА.

Від того, як бухгалтер буде тлумачити відповідні факти господарського життя, залежатимуть кількісні показники звітності, що описує фінансовий стан підприємства. У п. 125 «Подання фінансової звітності» МСБО 1 зазначено: «Суб'єкт господарювання повинен розкривати інформацію про зроблені ним припущення, що стосуються майбутнього, та інші основні джерела невизначеності оцінки на кінець звітного періоду, які становлять значний ризик спричинити суттєве коригування балансової вартості активів та зобов'язань у наступному фінансовому році» [8].

У практичній діяльності бухгалтера треба врівноважити якісні характеристики інформації про об'єкт для досягнення певного компромісу між принципами формування фінансової звітності. Зменшення ступеня невизначеності в бухгалтерському обліку досягається у тому разі, коли інформація відповідає вимогам корисності, достовірності і відкритості (прозорості). Перші дві вимоги регламентовані національними стандартами бухгалтерського обліку України, а остання є результатом аналітичної роботи фахівців та служить меті задоволення інформаційних потреб потенційних інвесторів.

МСБО 8 «Облікова політика, зміни в бухгалтерських оцінках та помилки» також не містить розшифрування поняття «професійне судження бухгалтера» [9], а п. 10 прямо вказує на те, що в разі відсутності конкретного МФБО (IFRS), що застосовується до операцій, подій або умов, керівництво має використовувати власне судження щодо розробки та застосування облікової політики з метою формування даних, що потрібні користувачам для ухвалення рішень, і є надійною основою для підготовки та складання фінансової звітності. Надійність полягає в тому, що: фінансова звітність достовірно відображає фінансовий стан, фінансові результати та рух грошових коштів підприємства; показує економічний зміст операцій, інших подій та умов, а не лише юридичну форму; вона нейтральна, консервативна і повна в усіх суттєвих значеннях.

Для більш чіткої та обґрунтованої ідентифікації матеріальних активів пропонуємо в українські національні стандарти запровадити визначення поняття «професійне судження бухгалтера».

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Задорожний З.-М. В. довів, що «основною ознакою поділу активів на оборотні та необоротні має бути плановий період їх експлуатації. Він запропонував змінити назву синтетичного рахунка 22 «Малоцінні і швидкозношувані предмети» на «Швидкозношувані предмети» та узагальнювати на ньому в розрізі субрахунків відповідно «дорогі», «дешеві» і «малоцінні» швидкозношувані предмети. Спецодяг, спецвзуття, інструменти, плановий період використання яких перевищує один рік, цей автор рекомендує відносити до необоротних активів та узагальнювати на рахунках 10 «Основні засоби», 11 «Інші необоротні матеріальні активи». Він також обґрунтував необхідність зменшення кількості первинних документів з обліку швидкозношуваних предметів; довів, що облік нематеріальних активів потрібно здійснювати не лише у складі необоротних активів на рахунку 12 «Нематеріальні активи», а й у складі оборотних на рахунку 29 «Оборотні нематеріальні активи» » [10, с. 115]. Погоджуємось з пропозиціями З.-М. Задорожного, проте, на наш погляд, варто було б доповнити його думку щодо розмежування швидкозношуваних предметів за вартістю. Так, до групи «малоцінні» доцільно було б, наприклад, відносити предмети вартістю до 4000 грн (в еквіваленті ЄС приблизно до 100 євро), «дешеві» – від 4000 грн до 8000 грн (приблизно від 100 до 200 євро), а дорогі – від 8000 грн до 20000 грн (приблизно від 200 до 500 євро).

Тим більше, що В. С. Терещенко, А. І. Москаленко зазнають щодо пропозиції запровадити синтетичний рахунок «Дорогоцінні швидкозношувані предмети» так: «більш доцільно просто виключити слово «малоцінні» із назви рахунка 22 та перейменувати його на «Швидкозношувані предмети» (далі ШП). У робочому плані рахунків головні бухгалтери підприємств можуть відкривати до рахунка 22 два субрахунки: 221 «Малоцінні швидкозношувані предмети» та 222 «Дорогоцінні швидкозношувані предмети». Для розмежування таких МШП на мало- та дорогоцінні головному бухгалтеру підприємства доцільно в наказі «Про облікову політику» наводити вартісний критерій» [11].

Наказ «Про облікову політику підприємства», на нашу думку, є своєрідним бухгалтерським щитом, що захищає підприємство від великих економічних несподіванок, неоднозначних трактувань і необґрунтованих приводів для нарахування податковими й іншими к органами контролю штрафів, пень та неустойок. Тому в положеннях такого наказу має бути приділено достатньо уваги малоцінним і швидкозношуваним предметам, а для їхнього переліку в підприємстві загалом та його структурних підрозділах – відведено 2-3 додатки.

У державному секторі для узагальнення і нагромадження інформації бухгалтерського обліку про наявність та рух МШП застосовують нині застосовують два субрахунки синтетичного рахунка 22 «Малоцінні і швидкозношувані предмети»: 221 «Малоцінні та швидкозношувані предмети» та 222 «Малоцінні та швидкозношувані предмети спеціального призначення». До складу першого субрахунка вносять: 1. Знаряддя лову (трали, неводи, сіті тощо). 2. Пилки, сучкорізи, троси для сплаву. 3. Спеціальні інструменти та спеціальні пристосування для серійного і масового виробництва певних виробів або для виготовлення індивідуальних замовлень. 4. Предмети виробничого призначення; обладнання, що сприяє охороні праці, предмети технічного призначення, які не можуть бути віднесені до необоротних активів.

5. Господарський інвентар – предмети конторського та господарського облаштування, столовий, кухонний та інший господарський інвентар, предмети протипожежного призначення. 6. Інші предмети, термін корисної експлуатації яких, як очікується, не перевищує один рік, зокрема смарт-картки. До складу другого субрахунка відносять: малоцінні та швидкозношувані предмети спеціального призначення, що мають специфічне призначення і обмежене короткотермінове застосування в окремих галузях [12].

Вважаємо, в державному секторі облік наявності та руху МШП ведуть на належному рівні і там є, справді, передовий досвід ведення обліку в цій її ділянці, який заслуговує на поширення в інших видах економічної діяльності України.

Ми погоджуємось з думкою Г. С. Кесарчук, М. В. Машики про те, що «… доцільним було б введення окремого П(с)БО, де зазначалися б основні методологічні принципи формування в обліку інформації про малоцінні засоби, їх оцінка, визнання, класифікація, критерії віднесення, в тому числі вартісні, до того чи іншого виду активів з орієнтованим переліком предметів, при цьому, норми бухгалтерського і податкового обліку повинні бути максимально наближені. Єдиний шлях вирішення всіх раніше поставлених проблемних питань з обліку МШП – формування єдиної, цілісної методології обліку» [13, с. 227].

Наш погляд, в Україні можна вводити або окремий П(с)БО з обліку МШП, або Методичні рекомендації чи Положення з бухгалтерського обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів. Нижче викладено бачення цієї проблеми більш детально.

Найбільш повно й детально, на наш погляд, питання обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів було викладено у листі Мінфіну СРСР «Положення з бухгалтерського обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів» від 18.10.1979 р. № 166. В цьому Положенні було шість розділів:

1). Загальні положення. 2). Облік надходження та зберігання на складі малоцінних і швидкозношуваних предметів. 3). Організація обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів в експлуатації. 4). Порядок погашення вартості малоцінних і швидкозношуваних предметів, що знаходяться в експлуатації. 5). Оформлення вибуття малоцінних та швидкозношуваних предметів, що прийшли в непридатність. 6). Облік малоцінних і швидкозношуваних предметів в бухгалтерії [14].

Вважаємо, що у чинних нормативно-правових актах України, МСБО і МСФЗ малоцінним і швидкозношуваним предметам приділено недостатньо уваги. Особливо це стосується «Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів» [15]. В цих рекомендаціях про малоцінні та швидкозношувані предмети йдеться лише мимохіть. На наш погляд, у «Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку запасів» треба було малоцінним і швидкозношуваним предметам виокремити цілий розділ, як це зроблено щодо тари (Розділ 6 «Особливості обліку тари»).

На практиці це призводить до того, що до цих предметів часто ставляться з певною легковажністю і недостатньо контролюють умови їхнього зберігання та збереження як на складах підприємств, так і у виробничих підрозділах. Внаслідок цього підприємства втрачають десятки, сотні тисяч гривень, а деколи й значно більше.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Для виправлення такої ситуації, варто було б в Україні розробити новітнє «Положення з бухгалтерського обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних та швидкозношуваних активів» уже на сучасній нормативно-правовій базі нашої держави. Це дасть змогу привернути увагу власників підприємств, провідних менеджерів, акціонерів до проблеми серйозного ставлення до згаданих вище активів та їхньої економії з метою мінімізації витрат і максимізації доходів, а також збільшення ринкової вартості підприємства.

П. Куцик, Р. Шумило висвітлили недоліки чинної методики обліку малоцінних необоротних та швидкозношуваних активів, що ґрунтується на спрощеному підході до обліку. Вони подали пропозиції щодо поліпшення порядку визнання, методики нарахування амортизації та порядку відображення активів у фінансовому обліку: виправити недоліки чинної методики обліку до швидкозношуваних предметів; здійснювати нарахування амортизації витрат на придбання таких предметів і відображати їх за залишковою вартістю; застосовувати різні методи нарахування амортизації для різних класифікаційних груп малоцінних необоротних матеріальних активів (МНМА) залежно від характеру участі цих активів у господарському процесі, строків корисного використання і частоти заміни МНМА; списувати вартість пропорційно до певної бази розподілу є більш обґрунтованим та простішим у застосуванні; повернутись до практики обліку нарахованого зносу швидкозношуваних предметів на окремому контрактивному рахунку 223 «Знос швидкозношуваних предметів» тощо [16].

Більшість пропозицій П. Куцика і Р. Шумило, на наш погляд, заслуговують на увагу і запровадження у практичну діяльність облікових працівників та науковців, які працюють у сфері бухгалтерського обліку, аналізу й аудиту, як такі, що мають раціональне зерно та сприяють суттєвому поліпшенню української національної системи обліку.

Ю. Крот зазначає, що з «2011 р. на підприємстві необхідно вести одночасно як бухгалтерський, так і податковий облік необоротних активів, у тому числі малоцінних необоротних матеріальних активів. У зв'язку з цим з метою зменшення обсягу облікових процедур постає питання гармонізації двох видів обліку, тобто вибору таких принципів, методів і процедур, які будуть однаковими як для бухгалтерського, так і для податкового обліку. З таким об'єктом обліку, як малоцінні необоротні матеріальні активи, доводиться стикатися кожному бухгалтерові. І хоча, на перший погляд, відображення операцій з МНМА не викликає особливих складнощів, але й тут є свої нюанси, які потрібно брати до уваги» [17, с. 24].

Вищевказаний науковець має рацію щодо того, що це лише, на перший погляд, відображення господарських операцій з малоцінними необоротними матеріальними активами не викликає особливих складнощів, а й нюанси щодо тріади «МШП – МНМА – основні засоби», що виникають навколо таких операцій створюють для бухгалтерів масу сумнівів та пересторог, які не сприяють позитивному мікроклімату в бухгалтерії.

І. І. Малярчук, З. М. Холод пропонують такі заходи, що сприятимуть узгодженню правил бухгалтерського і податкового обліку експлуатації та вибуття МНМА: «1) узгодження правила нарахування амортизації МНМА щодо вибору методів амортизації (у бухгалтерському обліку нарахування амортизації таких активів може здійснюватися

за одним з чотирьох методів, у податковому – дозволено застосовувати лише два методи); 2) застосування єдиного підходу до обліку безкоштовно одержаних МНМА, зокрема щодо нарахування їхньої амортизації; 3) визначення єдиних умов переоцінки (індексації) вартості МНА (у бухгалтерському обліку переоцінюють тільки ті об'єкти МНМА, амортизацію за якими нараховують із застосуванням прямолінійного та виробничого методів; податковій переоцінці МНМА не підлягають); 4) конкретизація та узгодження бухгалтерських і податкових правил продажу МНМА (вибуття МНМА через продаж у бухгалтерському обліку відображається як реалізація основних засобів, а в податковому – як продаж товарів); 5) узгодження правил обліку витрат на утримання, ремонт і поліпшення МНМА (в бухгалтерському обліку витрати на технічне обслуговування, ремонти та поліпшення МНМА відображаються за правилами, встановленими для основних засобів, і залежать від того, чи спрямовані такі заходи на підтримку об'єкта в робочому стані чи пов'язані з поліпшенням об'єкта; витрати на ремонт і поліпшення МНМА у податковому обліку в повній сумі включаються до податкових витрат)» [18, с. 17–18].

Таке узгодження правил бухгалтерського і податкового обліку експлуатації та вибуття МНМА, з нашої точки зору, однозначно заслуговує на практичне застосування та подальший розвиток.

О. Л. Михальська, Д. В. Шестопалов пропонують проводити вчасне документальне оформлення всіх операцій руху матеріальних цінностей, у т. ч. МШП; використовувати ліцензійне й актуальне програмне забезпечення; здійснювати сегментацію МШП за питомим обсягом витрат і впровадити щоквартальні та річні перевірки раціонального використання наявних ресурсів і пошуку резервів підприємства на основі такої сегментації; періодично затверджувати списки осіб, що нестимуть відповідальність за оцінку, збереження та вибуття відповідного окремого сегмента МШП [19, с. 39].

Усі перелічені вище заходи, на наш погляд, варті уваги з боку будівельних підприємств, як і будь-яких інших, зокрема: документування операцій, програмне забезпечення, сегментація МШП та список матеріально відповідальних осіб. До цього переліку заходів можна ще додати контроль за дотриманням норм використання різних видів і назв малоцінних та швидкозношуваних предметів, зокрема: спецодягу (костюми бавовняні, брезентові, гумові; комбінезони; ватні куртки і штани; гумові чоботи; сигнальні жилети), господарського інвентарю (відра, лопати, граблі, мітли, совки), інструментів (пилки, ножиці, молотки, лещата, пасатижі, ножові полотна, ключі, викрутки), канцелярських товарів (друкарський папір, скрепки, кнопки, кулькові ручки, олівці, лінійки), офісних меблів (письмові столи, комп'ютерні столи, офісні шафи, стільці та крісла), засобів індивідуального захисту (ЗІЗ: респіратори, марлеві маски, гумові і полотняні рукавиці, захисні окуляри, шоломи, каски) тощо.

В. М. Пилявець, О. Ю. Балазюк, І. М. Сисоєва вказують на те, що «щодо МШП в обліковій політиці, важливими є наступні моменти: визначення переліку об'єктів обліку МШП та їх структури і класифікації; визнання й первісна оцінка; оцінка споживання, руху та вибуття МШП; способів обліку – партійний, сортовий чи за залишками – сальдовий» [20, с. 60].

Погоджуємось з цими авторами і вважаємо, що українські науковці та практики з бухгалтерського обліку мали б дотримуватись вдалої конструкції (моделі),

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

запропонованої представниками Вінницької облікової наукової школи (В. М. Пилявець, О. Ю. Балазюк, І. М. Сисоєва).

О. Г. Пономаренко зазначає: «Головними проблемами облікової науки і практики щодо малоцінних активів є: прогалини нормативного регулювання обліку; неоднозначне визнання діапазону об'єктів обліку; різночитання положень бухгалтерського і податкового обліку; відображення одномоментного споживання малоцінних активів, що необґрунтовано знижує показники активів балансу; недосконала амортизаційна політика, що зумовлює відсутність джерела відновлення малоцінних активів» [21, с. 11].

Таке твердження цього науковця, на нашу думку, є реалістичним і до нього варто прислухатись як українським науковцям, так і практикам та намагатись поліпшити ситуацію.

О. Роєва зазначає: «На різних підприємствах один і той же предмет може знаходитись в експлуатації протягом різних періодів і, як наслідок, може бути віднесеним до різних видів активів: оборотних чи необоротних. Тому, автором запропоновано наступне. Для визначення строку експлуатації малоцінних предметів необхідно створити комісію по визначенню строків корисного використання та скласти перелік малоцінних предметів, а також самостійно розробити та затвердити нову форму обліку операцій з наявності та руху малоцінних та швидкозношуваних предметів – відомості обліку видачі МШП, що дозволить спростити обліковий процес і допоможе запобігти порушенням щодо віднесення тих чи інших предметів до складу запасів або основних засобів» [22, с. 141].

О. Роєва абсолютно має рацію щодо об'єктивної необхідності створення комісії з визначення строків корисного використання та складання переліку малоцінних предметів, адже лише компетентна комісія може точно визначити, куди і що відносити: до МШП, до МНМА чи до основних засобів.

Важливу науково-прикладну роботу виконали С. Й. Сажинець і В. Я. Ладнюк, створивши таблицю амортизаційної бази за групами необоротних активів промислового підприємства, «… під якою слід розуміти частину первісної або її повну вартість об'єкта необоротних активів, що підлягає розподілу (списанню) протягом терміну їх використання. Тобто такою базою може бути: первісна вартість об'єкта на дату початку нарахування амортизації; залишкова вартість на початок звітного року; амортизаційна вартість (вартість, яка амортизується), що встановлюється при зарахуванні об'єкта на баланс підприємства» [23, с. 332]. Ці науковці вважають, що для малоцінних необоротних матеріальних активів можна застосовувати такі методи амортизації: прямолінійний, виробничий і авторський винахід цих науковців – спрощений метод (С. Й. Сажинець та В. Я. Ладнюк відносять методи: 50 % на 50 % та 100 %), а для тимчасових (нетитульних) споруд: прямолінійний і виробничий [23, с. 333].

Таблиця амортизаційної бази за групами необоротних активів промислового підприємства, на наш погляд, буде зручною у користуванні для бухгалтерів і підприємців.

С. Й. Сажинець і В. Я. Трофимчук дають «… коротку характеристику методів амортизації, передбачених Податковим кодексом України та національними

стандартами бухгалтерського обліку, вказують на деякі їх відмінності та характеризують алгоритми розрахунків. Для кожного з передбачених методів амортизації необоротних активів запропоновано специфічні форми первинних облікових документів і наведено приклади їх заповнення» [24, с. 269].

Звертаємо увагу на те, що усі чотири «Відомості нарахування амортизації основних засобів» (прямолінійного методу, методу зменшення залишкової вартості, кумулятивного та виробничого методів), які розробили С. Й. Сажинець і В. Я. Трофимчук, оригінальні та зручні для практичного використання. Запровадження таких форм в облікову практику значно полегшить систему ведення обліку амортизації та життя бухгалтерам суб'єктів підприємницької діяльності в Україні, зокрема будівельних підприємств.

Л. Церетелі зазначає: «До вступу в силу Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» проблем з малоцінними і швидкозношуваними предметами не було. Питання було врегульоване пунктом 47 Положення про організацію бухгалтерського обліку в Україні (затверджений Постановою КМУ від 03.04.1993 № 250 (250-93-п)). … Однак з 1 січня 2000 року багато що змінилось, в тому числі щодо МШП. Поняття МШП визначено Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» згідно з яким малоцінні і швидкозношувані предмети використовуються протягом не більше одного року. Таким чином, для віднесення предметів до малоцінних використовується один критерій – термін їхньої служби. Предмети терміном служби понад рік до МШП, що обліковуються у складі запасів, не відносяться» [25].

З огляду на наведену вище цитату очевидний висновок, що, як і колись, проблему з малоцінними і швидкозношуваними предметами треба оперативно врегульовувати за допомогою відповідного (відповідних) нормативно-правового (нормативно-правових) акта (актів) України з бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

М. Т. Шендригоренко зазначає, що «Малоцінні та швидкозношувані предмети (МШП) – це матеріальні цінності, які й коштують недорого, й служать недовго. Але нині складно уявити підприємство, котре б не використовувало у своїй діяльності канцтовари, предмети конторського та господарського облаштування тощо. Малоцінні засоби праці можна поділити на дві групи: оборотні та необоротні. … У п. 5 П(С)БО 7 визначено, що підприємства можуть установлювати вартісні ознаки предметів, що входять до складу МНМА. Отже, якщо у податковому обліку вартісні ознаки встановлено імперативно (тобто 6 тис. грн. згідно з пп. 14.1.138 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу), то для цілей бухгалтерського обліку підприємству надано право встановлювати такі вартісні ознаки на власний розсуд. При цьому вартісні ознаки предметів, що входять до складу МНМА, підприємство встановлює у наказі про облікову політику» [26, с. 186].

Формально вартісні ознаки предметів, що входять до складу МНМА, підприємство встановлює у наказі про облікову політику, але йому перешоджає положення Податкового кодексу України, де сформована вартісна позначка у 6 тис. грн.

Далі цей науковець стверджує: «Амортизація малоцінних необоротних матеріальних активів і бібліотечних фондів може нараховуватися у першому місяці використання об'єкта в розмірі 50% його вартості, яка амортизується, та решта 50% вартості, яка амортизується, у місяці їх вилучення з активів (списання з балансу)

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

внаслідок невідповідності критеріям визнання активом або в першому місяці використання об'єкта 100% його вартості. Як свідчить досвід практичної діяльності, частіше використовують останній метод амортизації і при цьому актив списують із балансу за непридатності його до використання у разі повного фізичного зносу, крадіжки тощо. МШП списуються на витрати в момент передачі в експлуатацію. Таким чином, методика перенесення вартості всіх малоцінних активів на витрати однакова, різниця лише у часі списання їх з балансу. Загалом віднесення предметів до МНМА або МШП впливає на трудомісткість обліку та собівартість продукції. За віднесення об'єктів до МШП підприємства мають значний вибір методів оцінки під час списання їхньої вартості на витрати, що дає змогу управляти собівартістю продукції та пояснює зацікавленість у віднесенні більшої кількості предметів до МШП» [26, с. 187].

Відповідно можемо зробити висновок: вимоги стандартів МСФЗ і П(с)БО щодо вартісного розмежування МНМА, МШП та ОЗ значно впливають на трудомісткість обліку та збільшують собівартість продукції підприємства.

А. А. Штех, Н. В. Харченко пропонують низку субрахунків до рахунка 22 «Малоцінні і швидкозношувані предмети», зокрема субрахунки І порядку: 2201 «Спецоснастка та спецінструмент», 2202 «Інструменти», 2203 «Господарський інвентар», 2204 «Спеціальний одяг», 2205 «Постільна білизна», 2206 «Матеріали для соціальних потреб», 2209 «МШП власного виробництва» [27, с. 65].

Автори з незрозумілих нам причин, залишили у резерві субрахунки І порядку: рахунок 2207 і рахунок 2208. Вважаємо, що це неправильно, адже додаткове запровадження у практику цих двох субрахунків поліпшило б якість аналітичного обліку на підприємстві та посилило б його ефективність у контексті економії витрат на МШП.

Ці науковці зауважують, що «аналітичний облік МШП ведеться за видами предметів по однорідних групах, установлених, виходячи з потреб підприємства. Тому для більшої деталізації та відповідності синтетичного та аналітичного обліку пропонуємо розширити робочий план рахунків у залежності від наявності матеріально відповідальних осіб (далі – МВО). Така деталізація робочого плану рахунків дасть змогу своєчасно і більш точно отримувати інформацію про наявність та рух МШП на підприємстві» [27, с. 65].

Ми погоджуємось з науковцями щодо матеріально відповідальних осіб, бо саме від них переважно залежить наскільки раціонально використовують і будуть використовувати у майбутньому МШП.

Вони також вважають за доцільне «створення додаткового реєстру оперативного (кількісного) обліку руху малоцінних і швидкозношуваних предметів, які перебувають в експлуатації. Цей реєстр має містити за кожним видом МШП таку інформацію: назва МШП; інформація про надходження МШП; інформація про передачу в експлуатацію МШП; інформація про припинення експлуатації МШП; інформація про вибуття МШП з підприємства; інформація про наявність МШП на підприємстві» [27, с. 65].

За умов цифровізації бухгалтерського обліку такий «Реєстр оперативного (кількісного) обліку руху малоцінних і швидкозношуваних предметів», які перебувають в експлуатації, можна цифровізувати та долучити до електронного документообігу будівельних підприємств і різних видів оперативної звітності.

Облікові записи до реєстру потрібно здійснювати на підставі первинних документів, що відображають господарську операцію з МШП з обов'язковим відображенням цих документів у реєстрі. Оскільки аналітичний облік МШП ведеться за видами предметів за однорідними групами, установленими відповідно до потреб підприємства, то з метою отримання більш оперативної інформації про наявність та рух актуальним було б запровадження «Картки складського обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів», в якій буде відображатись надходження, вибуття та залишок МШП. Така інформація дуже полегшить оперативний облік [27, с. 65–66].

Запровадження «Картки складського обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів», на наш погляд, повністю оправдане в умовах цифровізації бухгалтерського обліку і дасть змогу забезпечити для будівельних підприємств значний економічний ефект від удосконалення механізму надходження, зберігання, використання та списання малоцінних та швидкозношуваних предметів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В низці положень Наказу підприємства «Про облікову політику підприємства» варто було би більше уваги приділити малоцінним і швидкозношуваним предметам, малоцінним необоротним матеріальним активам, а для їхнього переліку в підприємстві загалом та його структурних підрозділах – відвести 2-3 додатки. В Україні доцільно запровадити або окремий П(с)БО з обліку МШП і МНМА, або Методичні рекомендації чи Положення з бухгалтерського обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів. У «Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку запасів» малоцінним і швидкозношуваним предметам, малоцінним необоротним матеріальним активам треба було б присвятити цілий розділ, як це колись було зроблено стосовно тари («Особливості обліку тари»). На практиці до малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів часто ставляться з певною легковажністю і недостатньо контролюють умови їхнього зберігання та збереження як на складах підприємств, так і у виробничих підрозділах. Внаслідок цього підприємства втрачають десятки, сотні тисяч гривень, а деколи і значно більше. Нюанси, що виникають на практиці щодо господарських операцій навколо тріади «МШП – МНМА – основні засоби», створюють для бухгалтерів чимало сумнівів та пересторог, що не сприяють позитивному мікроклімату в бухгалтерії підприємства. Необхідно проводити вчасне документальне оформлення всіх операцій руху матеріальних цінностей та контроль за ними, у тому числі контроль за дотриманням норм використання різних видів і назв малоцінних та швидкозношуваних предметів, зокрема: спецодягу (костюми бавовняні, брезентові, гумові; комбінезони; ватні куртки і штани; гумові чоботи; сигнальні жилети), господарського інвентарю (відра, лопати, граблі, мітли, совки), інструментів (пилки, ножиці, молотки, лещата, пасатижі, ножові полотна, ключі, викрутки), канцелярських товарів (друкарський папір, скрепки, кнопки, кулькові ручки, олівці, лінійки), офісних меблів (письмові столи, комп'ютерні столи, офісні шафи, стільці та крісла), засобів індивідуального захисту (ЗІЗ: респіратори, марлеві маски, гумові і полотняні рукавиці, захисні окуляри, шоломи, каски) тощо.

У перспективі необхідно поглиблювати та розширювати дослідження з питань обліку малоцінних і швидкозношуваних предметів, малоцінних необоротних матеріальних активів підприємств у напрямку конкретизації за формами власності,

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

організаційно-правовими формами, видами економічної діяльності з урахуванням отриманого зарубіжного й українського досвіду щодо цього питання, а також дослідження можливостей суттєвого зменшення витрат на ці види матеріальних ресурсів, насамперед через посилення заходів щодо їх збереження, раціонального та багаторазового використання.

Література

1. О Плане счетов бухгалтерського учета производственно-хозяйственной деятельности предприятий, строек и хозяйственных организаций союзного, республиканского и местного подчинения. Письмо Министерства финансов СССР от 28 сентября 1959 г. № 295. URL: http://www.libussr.ru/doc_ ussr/usr_5449.htm
2. О Плане счетов бухгалтерского учета производственно-хозяйственной деятельности предприятий, строек и хозяйственных организаций. Письмо Министерства финансов СССР от 30 мая 1968 г. № 130. URL: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=9493#HqitelSf8lkR6HMH
3. Об утверждении Плана счетов бухгалтерського учета производственно-хозяйственной деятельности объединений, предприятий и организаций. Письмо Министерства финансов СССР от 25 марта 1985 г. № 40. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_12620.htm
4. Об утверждении Плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности предприятий и Инструкции по его применению. Утверждено приказом Министерства финансов СССР от 1 ноября 1991 г. № 56. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MF91006
5. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування. Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. Зареєстровано в Міністерством юстиції України 30 жовтня 2014 р. 21 грудня 1999 р. за № 892/4185, поточна редакція – Редакція від 18.03.2014, підстава – z0341-14. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text
6. Малоцінка буває різною, або МШП і МНМА. Податки&бухоблік. № 61. Липень 2018. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/july/issue-61/article-38256.html
7. Бублик С. Я. Особливості визнання та обліку малоцінних необоротних матеріальних активів. Облік і фінанси АПК. 2007. № 11–12. С. 15-17. URL: http://magazine.faaf.org.ua/osoblivosti-viznannya-ta-obliku-malocinnih-neoborotnih-materialnih-aktiviv.html
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 1 (МСБО 1) «Подання фінансової звітності». Документ 929_013, поточна редакція – Редакція від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 (МСБО 8) «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». Документ 929_020, поточна редакція – Редакція від 01.01.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020#Text
10. Задорожний З. Проблемні питання якості інформації бухгалтерського і управлінського обліку малоцінних активів. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2018. № 1. С. 115–124.

11. Терещенко В. С., Москаленко А. І. Сутнісний аналіз швидкозношуваних предметів як основа удосконалення методики їх бухгалтерського обліку. URL: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76360.doc.htm
12. Особливості обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів. 04.12.2015 р. URL: https://balance.ua/news/archive/osobennosti-ucheta-malocennyh-i-bystroiznashivauschihsya-predmetov
13. Кесарчук Г. С., Машика М. В. Облік МШП: актуальні проблеми та шляхи вдосконалення. Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Економіка. 2014. Вип. 1. С. 223–227. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2014_1_45
14. Положение по бухгалтерскому учету малоценных и быстроизнашивающихся предметов. Письмо Министерства финансов СССР от 18 октября 1979 г. № 166, поточна редакція – Прийняття від 18.10.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0166400-79#Text
15. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів. Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 10.01.2007 р. № 2, поточна редакція – Редакція від 14.01.2020 р., підстава – v0006201-20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002201-07#Text
16. Куцик П., Шумило Р. Облік малоцінних необоротних та швидкозношуваних активів: методичний аспект. Бухгалтерський облік і аудит. 2012. № 1. С. 18–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2012_1_4
17. Крот Ю. Облік малоцінних необоротних матеріальних активів із урахуванням норм Податкового кодексу. Бухгалтерський облік і аудит. 2011. № 9. С. 21–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2011_9_5
18. Малярчук І. І., Холод З. М. Основні аспекти фінансового та податкового обліку малоцінних необоротних матеріальних активів. Наукові записки [Української академії друкарства]. Серія: Економічні науки. 2015. № 1. С. 12–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzec_2015_1_4
19. Михальська О. Л., Шестопалов Д. В. Основні аспекти, особливості та напрямки вдосконалення обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів. Економіка. Фінанси. Право. 2017. № 4 (1). С. 36–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4(1)__11
20. Пилявець В. М., Балазюк О. Ю., Сисоєва І. М. Актуальні питання нормативно-правового регулювання обліку та оподаткування МШП на вітчизняних підприємствах. Інтелект XXI. 2019. № 1. С. 56–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_1_13
21. Пономаренко О. Г. Малоцінні активи: наукова дискусія та практика обліку. Агросвіт. 2019. № 5. С. 11–17. URL: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2826&i=1
22. Роєва О. Проблемні питання визнання, обліку та оподаткування малоцінних та швидкозношуваних предметів. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2016. № 5. С. 132–143. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_5_14
23. Сажинець С. Й., Ладнюк В. Я. Формування амортизаційної вартості необоротних активів промислового підприємства. Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.1. С. 331–338. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2015_25

24. Сажинець С. Й., Трофимчук В. Я. Документальне забезпечення обліку амортизації необоротних активів підприємства. Бізнес Інформ. 2013. № 7. С. 269–276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_7_49
25. Церетели Л. Проблемы учета малоценки. Ориентир. 2001. № 03/04. URL: https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=63302&menu=84065
26. Шендригоренко М. Т. Актуальні питання обліку та аудиту малоцінних оборотних і необоротних матеріальних активів. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 4. С. 185–188. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_4_43
27. Штех А. А., Харченко Н. В. Шляхи удосконалення бухгалтерського обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 2. С. 64–68.

References

1. O Plane schetov bukhhalterskoho ucheta proyzvodstvenno-khoziaistvennoi deiatelnosty predpryiatyi, stroek y khoziaistvennыkh orhanyzatsyi soiuznoho, respublykanskoho y mestnoho podchynenyia. Pysmo Mynysterstva fynansov SSSR ot 28 sentiabria 1959 h. № 295 (1959) [On the Chart of Accounts for the Production and Economic Activities of Enterprises, Construction Sites and Economic Organizations of Union, Republican and Local Subordination. Letter of the Ministry of Finance of the USSR dated September 28, 1959 No. 295]. Retrieved from: http://www.libussr.ru/doc_ ussr/ usr_5449.htm [in Russinian].
2. O Plane schetov bukhhalterskoho ucheta proyzvodstvenno-khoziaistvennoi deiatelnosty predpryiatyi, stroek y khoziaistvennыkh orhanyzatsyi. Pysmo Mynysterstva fynansov SSSR ot 30 maia 1968 h. № 130 (1968) [On the Chart of Accounts of Accounting for the Production and Economic Activities of Enterprises, Construction Sites and Economic Organizations. Letter of the Ministry of Finance of the USSR dated May 30, 1968 No. 130]. Retrieved from: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=9493#HqitelSf8lkR6HMH [in Russinian].
3. Ob utverzhdenyy Plana schetov bukhhalterskoho ucheta proyzvodstvenno-khoziaistvennoi deiatelnosty obъedynenyi, predpryiatyi y orhanyzatsyi. Pysmo Mynysterstva fynansov SSSR ot 25 marta 1985 h. № 40 (1985) [On approval of the Chart of Accounts for the production and economic activities of associations, enterprises and organizations. Letter of the Ministry of Finance of the USSR dated March 25, 1985 No. 40]. Retrieved from: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_12620.htm [in Russinian].
4. Ob utverzhdenyy Plana schetov bukhhalterskoho ucheta fynansovo-khoziaistvennoi deiatelnosty predpryiatyi y Ynstruktsyy po eho prymenenyiu. Utverzhdeno prykazom Mynysterstva fynansov SSSR ot 1 noiabria 1991 h. № 56 (1991) [On approval of the Chart of Accounts for accounting of financial and economic activities of enterprises and Instructions for its application. Approved by order of the Ministry of Finance of the USSR dated November 1, 1991 No. 56]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/MF91006 [in Russinian].

5. Pro zatverdzhennia Planu rakhunkiv bukhhalterskoho obliku ta Instruktsii pro yoho zastosuvannia. Zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 30.11.1999 r. № 291. Zareiestrovano v Ministerstvom yustytsii Ukrainy 30 zhovtnia 2014 r. 21 hrudnia 1999 r. za № 892/4185, potochna redaktsiia - Redaktsiia vid 18.03.2014, pidstava - z0341-14 (1991) [About the approval of the Accounting Plan and the Instructions about the accounting. Approved by order of the Ministry of Finance of Ukraine dated November 30, 1999. No. 291. Registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 30 July 2014. December 21, 1999 No. 892/4185, current edition - Edition dated March 18, 2014, dated z0341-14]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text [in Russinian].
6. Malotsinka buvaie riznoiu, abo MShP i MNMA (2018). [The low price can be different, or SME and MNMA]. Podatky&bukhoblik – Taxes & accounting, 61. Retrieved from: https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2018/july/issue-61/article-38256.html
7. Bublyk, S. Ya. (2007). Osoblyvosti vyznannia ta obliku malotsinnykh neoborotnykh materialnykh aktyviv [Peculiarities of recognition and accounting of low-value non-current tangible assets]. *Oblik i finansy APK – Accounting and finance of agriculture,* № 11-12, 15-17. Retrieved from: http://magazine.faaf.org.ua/osoblivosti-viznannya-ta-obliku-malocinnih-neoborotnih-materialnih-aktiviv.html [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 1 (MSBO 1) «Podannia finansovoi zvitnosti» (2012). Dokument 929_013, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 01.01.2012 [International Accounting Standard 1 (IAS 1) “Presentation of Financial Statements”. Document 929_013, current edition – Edition dated 01.01.2012]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_013#Text
9. Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 8 (MSBO 8) «Oblikovi polityky, zminy v oblikovykh otsinkakh ta pomylky» (2012). Dokument 929_020, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 01.01.2012 [International Accounting Standard 8 (IAS 8) “Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors”. Document 929_020, current edition – Edition dated 01.01.2012.]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020#Text
10. Zadorozhnyi, Z. (2018). Problemni pytannia yakosti informatsii bukhhalterskoho i upravlinskoho obliku malotsinnykh aktyviv [Problematic issues of the quality of information in accounting and management accounting of low-value assets]. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – Herald of the Ternopil National Economic University,* № 1, 115-124 [in Ukrainian].
11. Tereshchenko, V. S., Moskalenko, A. I. (2010). Sutnisnyi analiz shvydkoznoshuvanykh predmetiv yak osnova udoskonalennia metodyky yikh bukhhalterskoho obliku [Substantial analysis of perishable items as a basis for improving the methodology of their accounting]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76360.doc.htm [in Ukrainian].
12. Osoblyvosti obliku malotsinnykh ta shvydkoznoshuvanykh predmetiv. 04.12.2015 r. (2015) [Peculiarities of accounting for low-value and perishable items. 04.12.2015]. Retrieved from: https://balance.ua/news/archive/osobennosti-ucheta-malocennyh-i-bystroiznashivauschihsya-predmetov [in Ukrainian].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

13. Kesarchuk, H. S., Mashyka, M. V. (2014). Oblik MShP: aktualni problemy ta shliakhy vdoskonalennia [Accounting of SMEs: current problems and ways of improvement]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser. : Ekonomika – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Ser.: Economy,* 1, 223-227. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2014_1_45 [in Ukrainian].
14. Polozhenye po bukhhalterskomu uchetu malotsennыkh y bыstroyznashyvaiushchykhsia predmetov. Pysmo Mynysterstva fynansov SSSR ot 18 oktiabria 1979 h. № 166, potochna redaktsiia – Pryiniattia vid 18.10.1979 (1979) [Regulations on the accounting of low-value and perishable items. Letter of the Ministry of Finance of the USSR dated October 18, 1979 No. 166, current edition - Adoption dated October 18, 1979]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0166400-79#Text [in Russinian].
15. Metodychni rekomendatsii z bukhhalterskoho obliku zapasiv. Zatverdzheno nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy vid 10.01.2007 r. № 2, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 14.01.2020 r., pidstava - v0006201-20 (2007) [Methodological recommendations for inventory accounting. Approved by the order of the Ministry of Finance of Ukraine dated January 10, 2007 No. 2, current edition - Edition dated January 14, 2020, basis - v0006201-20]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002201-07#Text [in Ukrainian].
16. Kutsyk, P., Shumylo, R. (2012). Oblik malotsinnykh neoborotnykh ta shvydkoznoshuvanykh aktyviv: metodychnyi aspect [Accounting of low-value fixed and perishable assets: methodical aspect]. *Bukhhalterskyi oblik i audit – Accounting and auditing,* № 1, 18-21. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2012_1_4 [in Ukrainian].
17. Krot, Yu. (2011). Oblik malotsinnykh neoborotnykh materialnykh aktyviv iz urakhuvanniam norm Podatkovoho kodeksu [Accounting of low-value non-current material assets taking into account the norms of the Tax Code]. *Bukhhalterskyi oblik i audit – Accounting and auditing,* № 9, 21-24. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boau_2011_9_5 [in Ukrainian].
18. Maliarchuk, I. I., Kholod, Z. M. (2015). Osnovni aspekty finansovoho ta podatkovoho obliku malotsinnykh neoborotnykh materialnykh aktyviv [Basic aspects of financial and tax accounting of low-value non-current tangible assets]. *Naukovi zapysky [Ukrainskoi akademii drukarstva]. Seriia: Ekonomichni nauky – Scientific notes [of the Ukrainian Academy of Printing]. Series: Economic Sciences*, № 1, 12-19. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzec_2015_1_4 [in Ukrainian].
19. Mykhalska, O. L., Shestopalov, D. V. (2017). Osnovni aspekty, osoblyvosti ta napriamky vdoskonalennia obliku malotsinnykh ta shvydkoznoshuvanykh predmetiv [The main aspects, features and directions for improving the accounting of low-value and perishable items]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right,* № 4 (1), 36-40. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2017_4(1)__11 [in Ukrainian].
20. Pyliavets, V. M., Balaziuk, O. Yu., Sysoieva, I. M. (2019). Aktualni pytannia normatyvno-pravovoho rehuliuvannia obliku ta opodatkuvannia MShP na vitchyznianykh pidpryiemstvakh [Actual issues of regulatory and legal regulation of

accounting and taxation of SMEs at domestic enterprises]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI,* № 1, 56-61. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_1_13 [in Ukrainian].

21. Ponomarenko, O. H. (2019). Malotsinni aktyvy: naukova dyskusiia ta praktyka obliku [Low-value assets: scientific discussion and accounting practice]. *Ahrosvit – Agroworld,* № 5, 11-17. Retrieved from: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2826&i=1 [in Ukrainian].
22. Roieva, O. (2016). Problemni pytannia vyznannia, obliku ta opodatkuvannia malotsinnykh ta shvydkoznoshuvanykh predmetiv [Problematic issues of recognition, accounting and taxation of low-value and perishable items]. *Naukovyi visnyk [Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu] – Scientific Bulletin [Odesa National Economic University]*, № 5, 132-143. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_5_14 [in Ukrainian].
23. Sazhynets, S. Y., Ladniuk, V. Ya. (2015). Formuvannia amortyzatsiinoi vartosti neoborotnykh aktyviv promyslovoho pidpryiemstva [Formation of amortization value of non-current assets of an industrial enterprise]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific bulletin of NLTU of Ukraine,* 25.1, 331-338. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2015_25 [in Ukrainian].
24. Sazhynets, S. Y., Trofymchuk, V. Ya. (2013). Dokumentalne zabezpechennia obliku amortyzatsii neoborotnykh aktyviv pidpryiemstva [Documentation of accounting for depreciation of non-current assets of the enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform,* № 7, 269-276. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_7_49 [in Ukrainian].
25. Tseretely, L. (2001). Problemy ucheta malotsenky [Problems of accounting for low prices]. *Oryentyr – Reference point,* № 03/04. Retrieved from: https://www.zakon-i-normativ.info/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=63302&menu=84065 [in Russinian].
26. Shendryhorenko, M. T. (2018). Aktualni pytannia obliku ta audytu malotsinnykh oborotnykh i neoborotnykh materialnykh aktyviv [Actual issues of accounting and auditing of low-value current and non-current material assets]. *Biznes-navihator – Business navigator,* 4, 185-188. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_4_43 [in Ukrainian].
27. Shtekh, A. A., Kharchenko, N. V. (2018). Shliakhy udoskonalennia bukhhalterskoho obliku malotsinnykh ta shvydkoznoshuvanykh predmetiv [Ways to improve the accounting of low-value and perishable items]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, № 2, 64-68 [in Ukrainian].

Статтю отримано 12 серпня 2022 р.
Article received August 12, 2022.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

УДК 657.28
JEL classification: M41
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.123

Ірина НАЗАРОВА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: niyya2016@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8942-3998

СУТНІСТЬ ТА ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ

Назарова І. Сутність та обліково-інформаційне забезпечення електронних розрахунків. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С.123–136. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.123

Nazarova, I. (2022). Sutnist ta oblikovo-informatsiine zabezpechennia elektronnykh rozrakhunkiv [Definition, accounting and information support of electronic settlements]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 123–136. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.123

Анотація

Вступ. *Розширення та постійне вдосконалення сфери електронних платежів потребує перегляду засад бухгалтерського обліку електронних розрахунків та вдосконалення їх обліково-інформаційного забезпечення.*

Метою статті є *дослідження діджиталізації безготівкових розрахунків у підприємницькій діяльності на міжнародному та вітчизняному ринках платіжних послуг, обліково-інформаційного забезпечення електронних розрахунків та розробка пропозицій щодо їх удосконалення.*

Методи. *Теоретичну й методичну основу дослідження становлять загальнонаукові, спеціальні та емпіричні методи пізнання процесів та явищ. У статті використано метод порівняльного аналізу, наукової абстракції, статистичні та логічні методи.*

Результати. *Уточнено визначення електронних платежів та запропоновано внести в облікову термінологію поняття «електронні розрахунки». Обґрунтовано можливі формати проведення електронних розрахунків між учасниками ринку. Представлено варіанти електронної комерції та розрахунків у формі окремих блоків, кожен з яких вирізняється особливим способом здійснення електронних платежів та реєстрації операцій у системі бухгалтерського обліку. Запропоновано*

© Ірина Назарова, 2022.

застосування уніфікованих форм типових документів, які служили би юридичною підставою для внесення записів у систему бухгалтерського обліку і звітності.

Практичне втілення цих рекомендацій дасть змогу суб'єктам господарювання обирати вигідний варіант здійснення електронних платежів та відображення електронних розрахунків у системі обліку і звітності.

Перспективи. *Подальших досліджень потребує порядок документального чи бездокументного підтвердження операцій щодо здійснення електронних платежів та електронних розрахунків.*

Ключові слова: *електронні платежі, безготівкові розрахунки, електронні розрахунки, інформація, облік, інтернет-банкінг, еквайринг, електронні гроші.*

Формули: 0; рис.: 2; табл.: 1; бібл.: 20.

Iryna NAZAROVA,
PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University,
st. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine,
e-mail: niyya2016@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8942-3998

DEFINITION, ACCOUNTING AND INFORMATION SUPPORT OF ELECTRONIC SETTLEMENTS

Abstract

Introduction. *The expansion and permanent improvement of the electronic payments field require a revision of the accounting principles of electronic settlements and improve their information and accounting support.*

The purpose of the article. *The aim of the study is to identify the prospects for digitalization of non-cash payments in business in the international and Ukrainian markets of payment services, information and accounting support of electronic payments and development of proposals for their improvement.*

Methods. *The theoretical and methodological basis of the research is the general scientific, special and empirical methods of cognition processes and phenomena. The comparative analysis method, method of scientific abstraction, statistical and logical methods are used in article.*

Results. *As a result of research, the definition of electronic payments was clarified and it was proposed to introduce the concept of "electronic settlements" in accounting terminology. Possible formats of electronic settlements between market participants are substantiated. Options for e-commerce and settlements in the form of separate blocks are presented, each of which differs in a special way of making electronic payments and registration of transactions in the accounting system. The use of unified forms of standard documents is proposed, which would serve as a legal basis for making entries in the system of accounting and reporting.*

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Ternopil National Economics № 3, 2022

The practical implementation of these recommendations will allow businesses to choose a profitable option for electronic payments and display electronic settlements in the accounting and reporting system.

Perspectives. *Further research requires a procedure for documentary or undocumented confirmation of electronic payments and electronic settlements.*

Keywords: *electronic payments, cashless payments, electronic settlements, information, accounting, Internet banking, acquiring, electronic money.*

Formulas: 0, fig.: 2, tabl.: 1, bibl.: 20.

JEL classification: M41.

Вступ. Сучасні умови господарювання, розвиток безконтактного бізнесу, світові тенденції до мінімізації готівкових розрахунків або взагалі відмови від них призводять до все більшої цифровізації для здійснення платежів, до переведення грошових розрахунків в онлайн-формат. Такі фінансові розрахунки, зазвичай, стають швидшими, простішими та зручнішими, надають споживачам можливість заощадити час і кошти, зменшуючи ручну звірку, підрахунок та обробку документів. Цей процес незворотній. Такої самої думки дотримуються вітчизняні та зарубіжні фінансисти-аналітики. Так, засновник і виконавчий директор Starling Bank Енн Боден стверджує, що з моменту виникнення Інтернету цифровізація платежів стала майже неминучою, а від запровадження банківської автоматизованої кліринової системи (BACS) у 60-х роках і до наших днів електронні платежі та розрахунки набувають все більшого поширення, відповідно використання готівки скорочується [1]. Усі вищезазначені фактори засвідчують те, що на сьогодні майже всі безготівкові розрахунки проводяться в електронному форматі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації безготівкових розрахунків, трансформації в електронні форми та їх облікового забезпечення розглянуто в працях багатьох вітчизняних та закордонних науковців. Зокрема, А. В. Олійник, В. М. Шацька досліджували виникнення та запровадження безготівкових платежів у світі та в Україні, їх трансформацію в електронну форму, еволюцію електронних платежів та електронних розрахунків [2]. Е. В. Архірейська, О. В. Кучкова проводили дослідження сучасних трендів платіжного ринку України, зокрема щодо безготівкових розрахунків. Вони також вивчали розвиток системи електронних платежів та аналізували її завантаженість з моменту впровадження. Проведене дослідження показало постійне зростання обсягу операцій, здійснених через систему електронних платежів України [3]. Б. Свєцка, П. Терефенко, Д. Папротни провели аналіз методів здійснення оплати товарів, робіт послуг. Вони вивчили як традиційні, так і інноваційні методи здійснення оплати, в тому числі готівкові й безготівкові. Таке дослідження показало, що поряд з традиційною готівковою у Польщі широко застосовується безготівкова оплата. Автори проаналізували структуру платежів та залежність від різних категорій платників [4]. М. А. Ал-мамурей, М. М. М. Ал-Рубає вивчали вплив електронних методів платежів на зниження ризиковості розрахунків. Автори на прикладі банківської системи Іраку довели вплив збільшення електронних платежів з використанням електронних платіжних систем на зниження ризиків неплатежів контрагентам. Крім того, автори підтвердили, що електронні розрахунки зменшують

залежність від паперової бази, забезпечують швидкість виконання платіжних доручень та грошового обігу [5]. Н. С. Струк досліджувала розрахунки між учасниками ринку через облікову систему ділового партнерства підприємств та пов'язувала об'єкти такого партнерства з економічними відносинами у сфері фінансово-кредитних послуг [6]. В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, Г. В. Юрчук вивчали особливості електронних розрахунків з використанням дистанційного банківського обслуговування. Вказані науковці довели, що запровадження електронних розрахунків через системи дистанційного банківського обслуговування суттєво розширюють та вдосконалюють функціонування ринку фінансових послуг в Україні [7]. З.-М. В. Задорожний, В. В. Муравський, О. А. Шевчук [8] та Я. Д. Крупка, В. Ю. Окренець [9] вивчали криптовалюти як один із засобів електронних розрахунків, зокрема науковці виокремили особливості їх оцінки й обліку. А. В. Янчев, П. О. Сахаров також приділяли певну увагу обліковому забезпеченню електронних розрахунків, зокрема їх документуванню [10]. Автори досліджували документування розрахунків електронними грошима як одного із видів електронних розрахунків. Зокрема, науковці виокремили перелік документів, що необхідні для документування електронних розрахунків електронними грошима, а також наведено склад обов'язкових та факультативних реквізитів первинних документів за розрахунками електронними грошима.

Водночас відсутня чітка системність та однозначність у визначенні електронних розрахунків та їх облікового супроводу як у наукових працях, так і в нормативно-правових документах, що значно ускладнює процес їх документування та відображення в обліково-інформаційних системах.

Метою статті є дослідження діджиталізації безготівкових розрахунків у підприємницькій діяльності на міжнародному та вітчизняному ринках платіжних послуг, інформаційно-облікового забезпечення електронних розрахунків та розробка пропозицій щодо їх удосконалення. До основних завдань слід віднести впорядкування термінології, дослідження документування та організації обліку таких розрахунків з використанням сучасних інформаційних технологій.

Методи дослідження. Теоретичну й методичну основу дослідження становлять загальнонаукові, спеціальні та емпіричні методи пізнання процесів та явищ. Зокрема, для емпіричного обґрунтування необхідності дослідження електронних (безготівкових) платежів та їх облікового забезпечення у статті застосовано статистично-аналітичний метод. Аналіз проводився на підставі статистичних даних, зібраних з відкритих джерел інформації за період з 2016 р. до 2021 р. з використанням інструментарію перехресного аналізу за допомогою електронних таблиць Excel. У результаті проведеного аналізу виявлено постійне зростання обсягів і темпів збільшення безготівкових (електронних) операцій у всіх регіонах світу. Для більшої наочності результати дослідження візуалізовано за допомогою графічного методу.

Водночас під час дослідження суті понять «безготівкові розрахунки», «електронні платежі» та «електронні розрахунки» використовувався біобліографічний метод. Дослідження проводилося на основі компаративного аналізу з пошуком за ключовими словами у вітчизняних та міжнародних нормативно-правових документах, наукометричних базах даних Scopus, Web of Science, Google Scholar, Index Copernicus за період з середини XX ст. і до сьогодні. Це дало змогу удосконалити вже наявний

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Ternopil National Economics № 3, 2022

дефініційний апарат на основі розмежування понять, що по-різному відображають порядок здійснення та стан платежів, розширити термінологію через виокремлення поняття «електронні розрахунки», що, окрім перерахуванням коштів, зачіпають зміну заборгованості в учасників таких операцій.

Результати дослідження. Цифровізація безготівкових розрахунків робить такі операції швидшими та зручнішими, а їх кількість у бізнесі та суспільстві постійно збільшується. Ця тенденція є загальносвітовою, про що свідчать дані World Payments Report 2021 від Capgemini (рис 1).

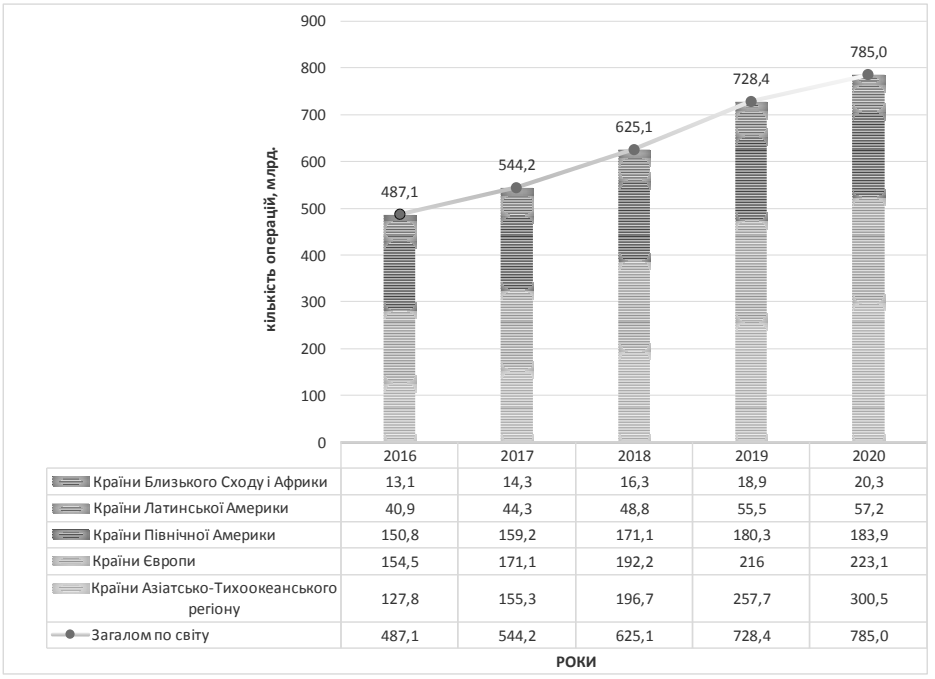

	2016	2017	2018	2019	2020
Країни Близького Сходу і Африки	13,1	14,3	16,3	18,9	20,3
Країни Латинської Америки	40,9	44,3	48,8	55,5	57,2
Країни Північної Америки	150,8	159,2	171,1	180,3	183,9
Країни Європи	154,5	171,1	192,2	216	223,1
Країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону	127,8	155,3	196,7	257,7	300,5
Загалом по світу	487,1	544,2	625,1	728,4	785,0

РОКИ

Рис. 1. Світовий обсяг безготівкових операцій (млрд дол. США) та їх зростання протягом 2016–2020 рр. (%)

Джерело: розроблено на основі [11].

Так, загалом у світі протягом останніх років кількість безготівкових розрахунків зросла з 487,1 млрд дол. США у 2016 р. до 785,0 млрд дол. США у 2020 р., тобто майже у два рази. Це пов'язано з використанням у системі безготівкових розрахунків технічних та інноваційних продуктів, зокрема удосконалення смартфонів і перетворення їх у інструмент здійснення платежу, впровадження цифрових гаманців, розвиток безконтактного бізнесу, значного зростання сегмента електронної комерції та онлайн-продажів, розвиток якісних вітчизняних і світових мереж доставки товарів та впровадження безконтактної логістики, а також запровадження інновацій у самих системах безготівкових розрахунків – розвиток еквайрингу, миттєвих електронних платежів, мобільних платежів та платежів за QR-кодами.

Оцінити, які країни та континенти мали найбільший вплив на таке зростання безготівкових операцій, можна на підставі вивчення регіональних темпів зростання та сукупного середньорічного темпу їх збільшення (рис. 2).

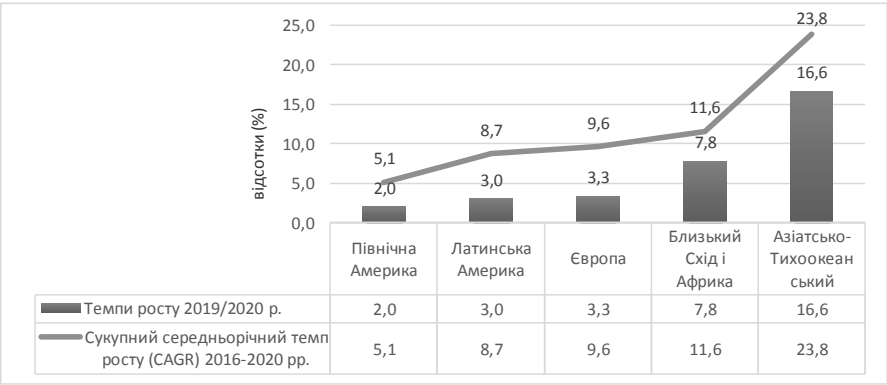

Рис. 2. Темпи зростання обсягів безготівкових операцій за регіонами протягом 2016–2020 рр.

Джерело: розроблено на основі [11].

За темпами зростання лідерство тримає Азіатсько-Тихоокеанський регіон (APAC), де обсяг безготівкових платежів у 2020 р. порівняно з 2019 р. збільшився на 16,6 %, середньорічний темп зростання за даним регіоном у 2016–2020 рр. становив майже 24%, за рахунок якого кількість безготівкових трансакцій зросла до рекордних 300,5 млрд. Найменш розповсюджегі безготівкові розрахунки в країнах Близького Сходу та Африки (20,3 млрд дол. США), а також у країнах Латинської Америки, де у 2020 р. безготівкових операцій було здійснено лише 57,2 млрд дол. США із середньорічним темпом приросту 8,7%. Країни Північної Америки та Європи навіть за невеликого середньорічного приросту за 2016–2020 рр. відповідно 5,1% та 9,6% здійснили значну кількість безготівкових переказів – 183,9 млрд дол. США та 223,1 млрд дол. США.

Україна, як і будь-яка європейська країна, не відстає у впровадженні безготівкових розрахунків. Основну масу серед них займають саме електронні розрахунки разом із здійсненням електронних платежів. Зокрема, за даними Національного банку України (далі – НБУ), 96% безготівкових переказів здійснюються через Систему електронних платежів НБУ [12]. Ця система за своєю сутністю є державною банківською платіжною системою, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків-резидентів із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або в режимі реального часу [13].

Дані Системи електронних платежів, що оприлюдив НБУ, свідчать про постійне збільшення обсягів електронних розрахунків (табл. 1).

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Ternopil National Economics № 3, 2022

Таблиця 1

Показники роботи системи електронних платежів НБУ

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Кількість операцій (млн платежів)	357	384	385	446
Сума операцій (трлн грн)	25	32	45	57
Середньоденний обсяг кількості операцій (млн платежів)	1,4	1,5	1,5	1,8
Середньоденний обсяг сум операцій (млн грн)	101	130	178	229
Середньоденний залишок коштів на рахунках учасників СЕП (млрд грн)	97,2	84,2	82,0	81,0
Середньодобовий коефіцієнт обігу коштів за рахунками учасників СЕП	0,89	1,54	2,18	2,6

Джерело: розроблено на основі [3;12; 14].

Згідно з таблицею в останній час простежується постійне збільшення як кількості, так і сум операцій, проведених через Систему електронних платежів. Хоча на початок 2020 р. електронні розрахунки дещо уповільнилися через введення карантинних обмежень, проте адаптація бізнесу до нових умов та викликане такими обмеженнями збільшення електронних платежів вивело показники на рівень попереднього року і навіть дещо збільшило їх. Зокрема, кількість безготівкових операцій у цьому періоді збільшилася на 1 млн, а сума зросла на 13 трлн грн. Відповідно середньоденний обсяг операцій у кількісному вираженні залишився на рівні 2019 р. – 1,5 млн платежів, а в сумовому вираженні зріс на 48 млн грн. У 2021 р. за послаблення карантинних обмежень і покращення надавачами послуг умов електронних розрахунків кількість електронних операцій зросла на 61 млн, а їх сума – на 12 трлн грн.

З огляду на суттєву перевагу безготівкового руху грошових коштів у світовій і вітчизняній економіці, необхідно більш детально зупинитися на понятійному апараті, зокрема на сутності понять «електронні платежі», «безготівкові розрахунки» та «електронні розрахунки».

На сьогодні визначення електронного платежу в міжнародних та вітчизняних фінансових нормативно-правових актах відсутнє, проте у Регламенті Європейського Парламенту і Ради ЄС «Про міжбанківські комісії за платіжні операції з використанням платіжних карток» від 29 квітня 2015 р. № 2015/751 платіжну операцію трактують як дію, що ініційована платником чи від його імені або отримувачем платежу з метою переказу коштів, незалежно від будь-яких пов›язаних із переказом зобов›язань між платником та отримувачем платежу [15].

Визначення електронного платежу надається також у Рекомендаціях міжурядового органу, що встановлює міжнародні стандарти, спрямовані на запобігання незаконній діяльності The Financial Action Task Force (FATF). Згідно з ними електронний переказ (wire transfer) – це будь-яка операція, що відбувається від імені відправника через фінансову установу за допомогою електронних засобів з метою надання доступу для отримувача незалежно від того, чи є відправник та отримувач однією особою [16].

У вітчизняних нормативно-правових актах визначення електронного платежу немає. Крім того, для затвердження Інструкції про міжбанківський переказ коштів в

Україні в національній валюті від 16.08.2006 р. № 320 її укладачі навели визначення поняття «система електронних платежів», але не дали чіткого трактування терміна «електронний платіж». Проте, на основі визначення системи електронних платежів можна стверджувати, що електронний платіж є міжбанківським переказом через кореспондентські рахунки банків із застосуванням електронних засобів приймання, обробки, передачі та захисту інформації [13].

Вищезазначені трактування не дають вичерпного визначення, а головне, прив'язують платежі лише до фінансової установи. Проте на сьогодні електронні платежі можуть проводитися не тільки через фінансові установи, а й через інших провайдерів фінансових послуг. Зокрема, зараз на вітчизняному ринку представлена велика кількість різних небанківських установ-операторів платіжних та фінансових сервісів, які успішно функціонують і є посередниками у процесі здійснення електронних розрахунків через банківські рахунки, прив'язані до платіжних карток. Найбільшими з них є WebMoney, EasyPay, LiqPay, IPay.ua, PayPal, Приват24, Монобанк тощо.

Із зазначеного вище можна стверджувати, що електронний платіж – це перерахування через кореспондентські рахунки фінансових установ чи інших провайдерів фінансових послуг грошових коштів із застосуванням електронних телекомунікаційних засобів приймання, обробки, передачі та захисту інформації.

У нормативно-правовій базі України ще донедавна визначення безготівкових розрахунків надавала лише Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22, згідно з якою: «безготівкові розрахунки – це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів» [17].

У 2021 р. був ухвалений Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. № 1591-IX, який дещо розширив коло надавачів фінансових послуг, що трактує безготівкові розрахунки як перерахування коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, внесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів [18].

З огляду на те, що на сьогодні практично усі безготівкові розрахунки здійснюються в електронній формі, зокрема через електронні телекомунікаційні засоби, можна провести паралель між безготівковими та електронними розрахунками. Водночас між електронними розрахунками та електронними платежами є певні розбіжності. Електронний платіж – це операція, що пов'язана тільки з перерахуванням коштів платником отримувачу з допомогою електронних засобів. Водночас електронні розрахунки зачіпають ще й зміну заборгованості в обох учасників таких операцій. Тому поняття «електронні розрахунки» ширше, ніж поняття «електронні платежі», оскільки враховує не лише процес здійснення самого платежу, а й нарахування заборгованості одного контрагента іншому, її зміну чи погашення.

Такі процеси притаманні бухгалтерському обліку взагалі. Саме в обліковій термінології під розрахунками розуміють виникнення чи погашення, наявність чи зміну заборгованості між учасниками бізнесу. Якщо розглядати зміст бухгалтерських записів на рахунках, на яких ведеться облік розрахунків між контрагентами (рахунки

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Ternopil National Economics № 3, 2022

ІІІ, VI класів), а також розрахунки клієнтів з банківськими та іншими фінансовими установами, то на них відображаються:

а) за дебетом:

– заборгованість дебітора (сальдо дебетове за рахунком);

– збільшення дебіторської або зменшення кредиторської заборгованості (оборот);

б) за кредитом:

– заборгованість кредитору (сальдо кредитове за рахунком);

– збільшення кредиторської або зменшення дебіторської заборгованості (оборот).

Якраз ці особливості варто врахувати у визначенні електронних розрахунків та пов'язати їх з обліковими функціями. З огляду на це, під електронними розрахунками слід розуміти операції з нарахування боргових зобов'язань чи перерахуванням грошових коштів із застосуванням електронних телекомунікаційних засобів, що супроводжуються виникненням, погашенням або зміною заборгованості платника та отримувача.

Електронні розрахунки можна представити у певних форматах (блоках), які мають певні особливості в реалізації й обліковому забезпеченні.

Першим блоком можна виокремити дистанційне банківське обслуговування (Remote Banking), яке за допомогою спеціального програмного забезпечення дає змогу здійснювати надання банками послуг своїм клієнтам на основі розпоряджень, які клієнт передає віддаленим способом, тобто без відвідування банку. Така система будується на основі підсистем: клієнт-банкінгу (з використанням спеціального програмного забезпечення), інтернет-банкінгу (з доступом до персональних кабінетів на спеціальних вебсайтах), мобільного банкінгу (із застосуванням портативних мобільних пристроїв) [19]. Для перших двох підсистем електронного документування дистанційного банківського обслуговування передбачені уніфіковані документи, прописані в Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, що затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22. Для мобільного банкінгу нормативні форми документів не затверджені, тому рекомендуємо використовувати для цього форми, що запропоновані у вищезазначеній Інструкції.

Другим важливим блоком є здійснення електронних розрахунків через систему еквайрингу (Acquiring), яка дає змогу за допомогою спеціального платіжного терміналу проводити оплату за товари, роботи та послуги із використанням електронних платіжних засобів [20]. Така система функціонує у розрізі підсистем товарного еквайрингу (за допомогою POS-терміналів), мобільного еквайрингу (із застосуванням смартфонів (планшетних комп›ютерів) і M-POS-терміналів), інтернет-еквайрингу (розрахунки через віртуальні термінали на веб-сайтах інтернет-магазинів чи інших одержувачів грошових коштів).

Третім блоком є здійснення електронних розрахунків через систему автоматів самообслуговування (Self-service terminals), яка дає змогу за допомогою програмно-технічних комплексів самообслуговування (ПТКС) здійснювати приймання платежів від фізичних осіб у режимі самообслуговування. Сюди входять: АТМ-банкінг (з використанням банкоматів), підсистема термінальних платежів (із застосуванням небанківських автоматів самообслуговування), підсистема вендінг платежів (через торговельні автомати самообслуговування).

Документування електронних розрахунків, проведених з використанням товарного, мобільного еквайрингу та банківських терміналів, рекомендовано здійснювати на підставі Положення про форму та зміст розрахункових документів, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 21.01.2016 р. № 13, що встановлює основні реквізити та уніфіковані форми розрахункових документів. Проте неврегульованим є документальне підтвердження облікових операцій у процесі використанні інтернет-еквайрингу.

Система обліку електронних розрахунків, здійснених через еквайринг або термінали небанківських установ, потребує такого удосконалення:

– у нормативно-правовій базі має бути прописана норма, яка чітко визначає реквізити, необхідні для ідентифікації документів (квитанцій), виданих платіжними терміналами;

– електронні квитанції платіжних терміналів мають бути захищені засобами електронного захисту, наприклад електронними цифровими підписами, або зберігатися на захищених державою сайтах;

– у системах отримання оплат з використанням електронних платіжних засобів має проводитися ідентифікація платників, що дасть змогу одержувачам платежів чітко вести облік отриманих коштів, а органам контролю здійснювати контроль оплат;

– зарахування отриманих еквайєром коштів на рахунки одержувача платежів має проводитися у день отримання платежу в повній сумі, а сума комісій має сплачуватися відокремлено.

Четвертим блоком є проведення електронних розрахунків через систему цифрових валют (Digital currency), яка дає змогу за допомогою електронних гаманців, що функціонують лише в електронному форматі, здійснювати приймання та сплату коштів, контролювати особові рахунки. Така система працює відповідно до підсистеми електронних грошей та підсистеми криптовалют. Основною проблемою обліку розрахунків з використанням цифрових валют є відсутність нормативно-затверджених форм документів та вимог до їх оформлення. Тому, на нашу думку, для чіткої регламентації обліку електронних розрахунків через систему цифрових валют необхідно розробити і нормативно затвердити уніфіковані форми типових документів, які відповідали би встановленим правовим нормам та служили юридичною підставою для внесення облікових записів.

Висновки. Сучасні тенденції здійснення електронних платежів, що склалися у світовій та вітчизняній практиці, вимагають нових підходів щодо проведення та обліку розрахункових операцій. З огляду на те, що електронні платежі проводять не лише банківські фінансові установи, а й інші надавачі платіжних послуг, їх слід трактувати як перерахування через кореспондентські рахунки фінансових установ чи інших провайдерів фінансових послуг грошових коштів із застосуванням електронних телекомунікаційних засобів приймання, обробки, передачі та захисту інформації. Водночас у систему бухгалтерського обліку доцільно ввести поняття електронних розрахунків як операцій з нарахування боргових зобов'язань чи перерахування грошових коштів із застосуванням електронних телекомунікаційних засобів, що супроводжуються виникненням, погашенням або зміною заборгованості платника

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Ternopil National Economics № 3, 2022

та отримувача, оскільки вони охоплюють ще й нарахування, погашення та зміну заборгованості в обох контрагентів.

Новітні організаційно-технічні засоби платежів дають змогу проводити електронні розрахунки за кількома форматами, які можна об'єднати в окремі блоки. Серед них варто виокремити системи дистанційного банківського обслуговування, еквайрингу, цифрових валют та електронних розрахунків через автомати самообслуговування. Для більшості таких розрахунків документальне забезпечення варто організувати згідно із затвердженими Мінфіном України та НБУ положеннями та інструкціями, а для електронних розрахунків цифровими валютами необхідно розробити й затвердити уніфіковані форми типових документів, які служили б юридичною підставою для внесення записів у систему бухгалтерського обліку і звітності.

Література

1. Tennant Fraser. Cashless society: the future of digital payments. Financier Worldwide Magazine. May 2021. URL: https://www.financierworldwide.com/ cashless-society-the-future-of-digital-payments#.Ye_O2P5BxnK.
2. Олійник А. В., Шацька В. М. Інформаційні системи і технології у фінансових установах : навч. посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2006. 436 с. URL: https://buklib.net/books/22029/.
3. Архірейська Н. В., Кучкова О. В. Сучасні тренди платіжного ринку України – безготівкові розрахунки та електронні гаманці. Ефективна економіка. 2021. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8969. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.79
4. Swiecka B., Terefenko P., Paprotny D. (2021). Transaction factors' influence on the choice of payment by Polish consumers, Journal of Retailing and Consumer Services, 58, 102264. URL: https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102264.
5. Al-mamoorey M. A., Al-Rubaye M. M. M. (2020). The Role of Electronic Payment Systems in Iraq in Reducing Banking Risks: An Empirical Research on Private Banks, Polish Journal of Management Studies, 21(2), 49–59. URL: https://doi.org/10.17512/pjms.2020.21.2.04.
6. Струк Н. С. Теоретико-методологічні засади й організація облікової системи ділового партнерства підприємств: монографія. Дрогобич : ПОСВІТ, 2018. 492 с.
7. Міщенко В. І., Шаповалов А. В., Юрчук Г. В. Електронний бізнес на ринку фінансових послуг. Київ : Знання, 2003. 278 с.
8. Zadorozhnyi, Z.-M., Muravskyi, V. & Shevchuk O. (2018). Management accounting of electronic transactions with the use of cryptocurrencies. Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice, 3(26), 169–177. DOI: http://dx.doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.144368.
9. Крупка Я. Д., Окренець В. Ю. Криптовалюта як об'єкт обліку і джерело економічних вигод. Вісник Тернопільського національного економічного університету. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. Вип. 3. С. 238–251.
10. Янчев А. В., Сахаров П. О. Документування операцій з розрахунків електронними грошима. Економічний аналіз. Тернопіль : ВПЦ ТНЕУ «Економічна думка», 2013. Т. 14, № 2. С. 240–248.

11. World Payments Report 2021. URL: https://worldpaymentsreport.com/ resources/ world-payments-report-2021/.
12. Система електронних платежів. URL: https://bank.gov.ua/ua/payments/sep.
13. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті: затверджена постановою Правління НБУ від 16.08.2006 № 320. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06#Text.
14. За 2021 рік більш ніж на чверть зросла сума платежів через СЕП. URL: https:// bank.gov.ua/ua/news/all/za-2021-rik-bilsh-nij-na-chvert-zrosla-suma-platejiv-cherez-sep.
15. Regulation (EU) 2015/751 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2015 on interchange fees for card-based payment transactions (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri =celex%3A32015R0751.
16. The FATF Recommendations Glossary of specific terms usedin Interpretive Note 16. URL: http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/ fatf-recommendations.html.
17. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: затверджена постановою Правління НБУ від 21.01.2004 р. № 22. URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text.
18. Про платіжні послуги: Закону України від 30.06.2021 р. № 1591-IX [17]. URL: http://zakon4.rada.gov.ua.
19. Задорожний З.-М. В., Крупка Я. Д., Назарова І. Я. Обліково-інформаційне забезпечення реорганізаційних процесів у надзвичайних умовах. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. Харків : ХІ УБС, 2020, 2(33). С. 139–148. DOI: https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206928.
20. Назарова І. Еволюція обліково-інформаційних систем у здійсненні безготівкових розрахунків. Вісник Економіки. 2021. № 4.

References

1. Tennant Fraser (2021). Cashless society: the future of digital payments. Financier Worldwide Magazine. Retrieved from https://www.financierworldwide.com/ cashless-society-the-future-of-digital-payments#. Ye_O2P5BxnK [in English].
2. Oliinyk A. V., Shatska V. M. (2006). Informatsiini systemy i tekhnolohii u finansovykh ustanovakh [Information systems and technologies in financial institutions]. Lviv: «Novyi Svit-2000», 436 p. Retrieved from https://buklib.net/books/22029/ [in Ukrainian].
3. Arkhireiska N., Kuchkova O. (2021), Suchasni trendy platizhnoho rynku Ukrayiny - bez·hotivkovi rozrakhunky ta elektronni hamantsi [Current trends of the payment market of Ukraine - cashless settlements and e-wallets]. Efektyvna ekonomika - Efficient economics, 6. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/ ?op=1&z=8969. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.79 [in Ukrainian].
4. Swiecka B., Terefenko P., Paprotny D. (2021). Transaction factors' influence on the choice of payment by Polish consumers, Journal of Retailing and Consumer Services,

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Ternopil National Economics № 3, 2022

58, 102264. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102264 [in English].
5. Al-mamoorey, M. A., Al-Rubaye, M. M. M. (2020). The Role of Electronic Payment Systems in Iraq in Reducing Banking Risks: An Empirical Research on Private Banks, Polish Journal of Management Studies, 21(2), 49-59. Retrieved from https://doi.org/10.17512/pjms.2020.21.2.04 [in English].
6. Struk, N. S. (2018). Teoretyko-metodolohichni zasady i orhanizatsiia oblikovoi systemy dilovoho partnerstva pidpryiemstv: monohrafiia [Theoretical and methodological principles and organization of the business partnership accounting system of enterprises: monograph]. Drohobych: «POSVIT», 492 p. [in Ukrainian].
7. Mishchenko, V. I., Shapovalov, A. V., Yurchuk H. V. (2003). Elektronnyi biznes na rynku finansovykh posluh [Electronic business in the financial services market]. Kyiv: Znannia, 278 p. [in Ukrainian].
8. Zadorozhnyi, Z.-M., Muravskyi, V. & Shevchuk, O. (2018). Management accounting of electronic transactions with the use of cryptocurrencies. Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice, 3(26), 169-177. DOI: http://dx.doi.org/10.18371/fcaptp.v3i26.144368 [in English].
9. Krupka, Y., Okrenets, V. (2020). Kryptovaliuta yak obiekt obliku i dzherelo ekonomichnykh vyhod [Cryptocurrency as an object of accounting and a source of economic benefits]. Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu universytetu - Herald of Ternopil National Economic University. Ternopil: TNEU, 3, 238-251 [in Ukrainian].
10. Yanchev, A. V., Sakharov, P. O. (2013). Dokumentuvannia operatsii z rozrakhunkiv elektronnymy hroshyma [Documenting of electronic payment operations]. Ekonomichnyi analiz - Economic analysis. 2, 240-248 [in Ukrainian].
11. World Payments Report 2021. Retrieved from https://worldpaymentsreport.com/resources/world-payments-report-2021/ [in English].
12. Systema elektronnykh platezhiv [Electronic payment system]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/payments/sep [in Ukrainian].
13. Instruktsiia pro mizhbankivskyi perekaz koshtiv v Ukraini v natsionalnii valiuti [Instruction on interbank money transfer in Ukraine in the national currency]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1035-06#Text [in Ukrainian].
14. Za 2021 rik bilsh nizh na chvert zrosla suma platezhiv cherez SEP [In 2021, the amount of payments through EPS increased by more than a quarter]. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/za-2021-rik-bilsh-nij-na-chvert-zrosla-suma-platejiv-cherez-sep [in Ukrainian].
15. Regulation (EU) 2015/751 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2015 on interchange fees for card-based payment transactions (Text with EEA relevance). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015R0751 [in English].
16. The FATF Recommendations Glossary of specific terms usedin Interpretive Note 16. Retrieved from http://www.fatf-gafi.org/publications/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html [in English].

17. Instruktsiia pro bezghotivkovi rozrakhunky v Ukraini v natsionalnii valiuti [Instruction on cashless payments in Ukraine in the national currency]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text [in Ukrainian].
18. Pro platizhni posluhy: Zakon Ukrainy vid 30.06.2021 r. № 1591-IX. [On payment services: Law of Ukraine of July 16, 1999. № 996]. Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua [in Ukrainian].
19. Zadorozhniy, Z.-M., Krupka, Y. & Nazarova, I. (2020). Oblikovo-informatsiine zabezpechennia reorhanizatsiinykh protsesiv u nadzvychainykh umovakh [Accounting and information provision of reorganization processes in emergency conditions.]. Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky - Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice, 2(33), 139–148. https://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i33.206928 [in Ukrainian].
20. Nazarova, I. (2021). Evoliutsiia oblikovo-informatsiinykh system u zdiisnenni bezghotivkovykh rozrakhunkiv [Evolution of accounting and information systems in cashless payments]. Visnyk Ekonomiky - Herald of Economics. Ternopil: ZUNU, 4 [in Ukrainian].

Статтю отримано 06 серпня 2022 р.
Article received August 6, 2022.

UDC 339.9:325+327
JEL Classification F22, F15, F42
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.137

Вікторія АДАМИК,
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри менеджменту та міжнародного підприємництва
Національного університету «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна
e-mail: viktoriia.v.adamyk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8842-8252

Наталія СТАХОВА,
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри міжнародної економіки
Західноукраїнського національного університету
вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46009, Україна
e-mail: nkomar@ukr.net
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-3009-977X

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Адамик В., Стахова Н. Трансформація європейської міграційної політики в умовах глобальних і регіональних викликів. *Вісник економіки.* 2022. Вип. 3. С. 137–151. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.137

Adamyk, V., Stakhova, N. (2022). Transformatsiia yevropeiskoi mihratsiinoi polityky v umovakh hlobalnykh i rehionalnykh vyklykiv [Transformation of the European migration policy in terms of global and regional challenges]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 137–151. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.137

Анотація

Вступ. *Міграційна криза в Європі, що розпочалася кілька років тому внаслідок масового припливу біженців з Сирії та інших країн Близького Сходу й Африки, у 2022 р. продемонструвала ескалацію у зв'язку з неспровокованою російсько-українською війною. Політика у сфері міграції населення, яка еволюціонувала впродовж десятиліть під впливом внутрішніх та глобальних викликів, потребує реформування задля адаптації до нових реалій.*

Мета статті *полягає у дослідженні еволюції європейської міграційної політики та перспектив її реформування в умовах російсько-української війни.*

Методи дослідження. *Для досягнення поставленої у статті мети використовувались загальнонаукові й спеціальні методи, а саме: аналіз і*

© Вікторія Адамик, Наталія Стахова, 2022.

синтез, індукція й дедукція, абстрагування і конкретизація, систематизація, а також елементи порівняльного аналізу. Методологічною базою для проведення дослідження є національні нормативно-правові акти країн ЄС та спільні документи, що регулюють процеси міграції та інтеграції іммігрантів у європейське суспільство, наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, статистичні звіти тощо.

Результати. *Тенденції міжнародної міграції, розглянуті у статті, характеризуються стрімким зростанням її обсягів та зміною форми з переважно трудової міграції на приплив біженців та осіб, які шукають прихистку через політичні, переважно воєнні конфлікти, у регіонах походження. Відбувається переміщення не лише працездатного населення, а й дітей та осіб похилого віку, які потребують соціальної підтримки, але не претендують на місця на ринку праці. Основними місцями дестинації залишаються міста, переважно великі агломерації. Навантаження на державні й місцеві бюджети країн-реципієнтів, соціальну, транспортну й побутову інфраструктуру щороку збільшується, а важелі європейської політики у сфері міграції виявляють недостатню ефективність. Трансформація міграційної політики в ЄС відбувається у напрямку часткової гармонізації та консолідації зусиль з попередження негативних наслідків масового припливу біженців, а також поступової інтеграції їх у європейське суспільство. У статті розглянуто особливості національної імміграційної політики в окремих країнах ЄС та труднощі її реалізації у сучасних умовах; вказується на необхідність використання підходу інклюзивності щодо мігрантів з України.*

Висновки. *Майбутні дослідження важливо зосередити на вивченні досвіду країн, що є основними дестинаціями для мігрантів з України, для нівелювання негативних наслідків їх припливу та вдосконалення системи важелів інтеграції біженців у національні та спільну європейську економічні системи.*

Ключові слова: *міжнародна міграція, європейська криза біженців, міграційна політика, глобальні і регіональні виклики, неспровокована російсько-українська війна.*

Формули: 0, рис.: 3, табл.: 0, бібл.: 11.

Viktoriia ADAMYK,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of
Department of Management and International Entrepreneurship
National University “Lviv Polytechnic”
Stepan Bandera Str., 12, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: viktoriia.v.adamyk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8842-8252

Nataliia STAKHOVA,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Associate Professor of
International economics department
West Ukrainian National University

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Lvivska Str., 11, Ternopil, 46009, UKraine
e-mail: nkomar@ukr.net
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-3009-977X

TRANSFORMATION OF THE EUROPEAN MIGRATION POLICY IN TERMS OF GLOBAL AND REGIONAL CHALLENGES

Abstract

Introduction. *The migration crisis in Europe, which began a few years ago as a result of a massive influx of refugees from Syria and other countries of the Middle East and Africa, showed an escalation in 2022 in connection with the unprovoked Russian-Ukrainian war. Migration policy, which has evolved over decades under the influence of internal and global challenges, needs to be reformed in order to adapt to new realities.*

The purpose of *the article is to study the evolution of European migration policy and the prospects for its reform in the context of the Russian-Ukrainian war.*

Research methods. *To achieve the goal set in the article, general scientific and special methods were used, namely: analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction and concretization, systematization, as well as elements of comparative analysis. The methodological basis for the research is the national legal acts of the EU countries and joint documents regulating the processes of migration and integration of immigrants into European society, scientific works of domestic and foreign researchers, statistical reports, etc.*

Results. *The trends of international migration considered in the article are characterized by a rapid increase in its volume and a change in form from mainly labor migration to an influx of refugees and people seeking refuge due to political, mostly military conflicts in the regions of origin. Not only the working-age population is displaced, but also children and elderly people who need social support but do not apply for places on the labor market. Cities, mainly large agglomerations, remain the main destinations. The burden on the state and local budgets of the recipient countries, social, transport and household infrastructure increases every year, and the levers of the European migration policy show insufficient effectiveness. The transformation of the migration policy in the EU is taking place in the direction of partial harmonization and consolidation of efforts to prevent the negative consequences of the mass influx of refugees, as well as their gradual integration into European society. The article examines the peculiarities of the national immigration policy in individual EU countries and the difficulties of its implementation in modern conditions; the need to use an inclusive approach to migrants from Ukraine is indicated.*

Discussion. *It is important to focus future research on studying the experience of countries that are the main destinations for migrants from Ukraine, in order to level the negative consequences of their influx and improve the system of levers for the integration of refugees into the national and common European economic systems.*

Keywords: *international migration, European refugee crisis, migration policy, global and regional challenges, unprovoked Russian-Ukrainian war.*

Formulas: 0, fig.: 3, tabl.: 0, bibl.: 11.

JEL Classification F22, F15, F42.

Постановка проблеми. Міграція населення як глобальне явище перманентно демонструє тенденцію до зростання за обсягами і за формами. Так, з 2000 по 2010 р. кількість міжнародних мігрантів зросла майже на 48 млн осіб, а з 2010 по 2020 рр. – ще на 60 млн осіб [1]. Велика частина міжнародних міграційних потоків припадає на міжнародну трудову міграцію, викликану низьким рівнем життя населення, економічною нестабільністю у країнах-донорах та відсутністю безпеки для громадян. Окрім трудової або сімейної міграції відбувається міжнародне переміщення біженців та шукачів притулку, спричинене збройними конфліктами у країнах-донорах та гуманітарною кризою у них. У 2020 р. кількість вимушено переміщених осіб у світі становила 34 млн осіб, що вдвічі більше, ніж у 2000 р. [1].

Європа є найбільш привабливою дестинацією для міжнародних мігрантів. Тривалі війни та / або політична й економічна нестабільність у таких країнах, як Сомалі, Ірак, Сирія й Афганістан, а також кризові явища у Північній Африці та на Близькому Сході, призводять до того, що кількість біженців постійно зростає. Це спричинило міграційну кризу в країнах ЄС, які стикнулися з великим напливом шукачів прихистку або стали зручними транзитними вузлами для біженців, що прагнули дістатися до інших країн Європи та Америки. У 2021 р. була локальна міграційна криза, викликана організованим переміщенням мігрантів з Іраку, Сирії, Ємену, Афганістану та Близького Сходу через білорусько-польський, білорусько-литовський і білорусько-латвійський кордони.

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну, за даними ООН, нашу країну покинули понад 6,9 млн осіб, а повернулися 2,1 млн осіб (станом на 1.06.2022 р.) [2]. Це свідчить про сплеск міграційної кризи у Європейському Союзі, країни якого найбільш активно приймають біженців з України.

Масова міграція, питання соціально-економічної безпеки та оборони спільних кордонів в умовах складної геополітичної ситуації у світі вимагають координації міграційної політики України й ЄС та активізації імплементації інструментарію інклюзивного економічного зростання у тих містах, які приймають мігрантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти міграції населення, а також питання міжнародної міграції та міграційних процесів в країнах ЄС досліджували Г. Вітковская, О. Воробьева, Н. Каменскій, Л. Макарова, В. Мукомель, В. Моісеєнко, І. Орлова, В. Покшішевскій, С. Соболева, А. Топілін, І. Ушкалов, В. Бенінг, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Орєшкін, С. Пирожков, Ю. Пахомов, М. Романюк, Т. Ромащенко, М. Шульга, В. Олефір, О. Піскун, О. Позняк, І. Прибиткова, Ю. Римаренко, В. Трощинський, Ю. Шемшученко, Г. Борхас., Д. Коулман, Д. Солт, П. Стокер, М. Гофманн, О. Жолівель, Д. Гусс, К. Амбіота та ін.

Проблематика кризової міграції в умовах геополітичної нестабільності є предметом наукових дискусій таких заубіжних учених, як: Дж. Макадам, Дж. Холмс, К. Ворнер, А. Олівер-Сміт, Дж. Далла Зуанна, К. Гейн, Ф. Пасторе, К. Арчик, Д. Аморім та інших. Окремі підходи щодо вирішення міграційної кризи відображені в працях Г. Дудіної, О. Каменського, Г. Баришевої, С. Якубовського.

З огляду на сказане вище проблема міжнародної міграції населення потребує глибшого дослідження, а саме: у напрямку визначення основних тенденцій міграційних

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

процесів в умовах геополітичних викликів та розробки рекомендацій з удосконалення міграційної політики у країнах ЄС, що обумовлює актуальність теми статті.

Мета статті полягає у дослідженні передумов і напрямків трансформації міграційної політики країн ЄС у складному геополітичному середовищі перших десятиліть XXI ст., зокрема під впливом російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть країни з високим рівнем доходу посилювали свої позиції як основні дестинації міжнародних мігрантів. З 2000 по 2020 рр. у країнах з високим рівнем доходу розмістилось 80 млн із 107 млн мігрантів у світі (75%). Для порівняння: країни з середнім рівнем доходу привабили 22 млн мігрантів, а країни з низьким рівнем доходу – лише 5 млн [1; 3]

Швидке збільшення кількості іммігрантів у багатих країнах, спричинене передусім попитом на трудових мігрантів, частково зумовлене демографічними відмінностями, а саме: різною віковою структурою у країнах з різним рівнем доходу. Більша частина приросту загальної чисельності мігрантів протягом минулих двох десятиліть обумовлена такими причинами, як пошук місця праці і вищого заробітку, возз'єднання сім'ї, отримання якісної освіти.

У 2020 р. у країнах з високим рівнем доходу біженці та шукачі притулку становили близько 3% від усіх мігрантів, тоді як у країнах із середнім й низьким рівнем доходу – відповідно 25% та 50%. Останні здебільшого приймають іноземців, мотивами для втечі з батьківщини для яких є військові і політичні конфлікти, переслідування, насильство або порушення прав людини (рис. 1).

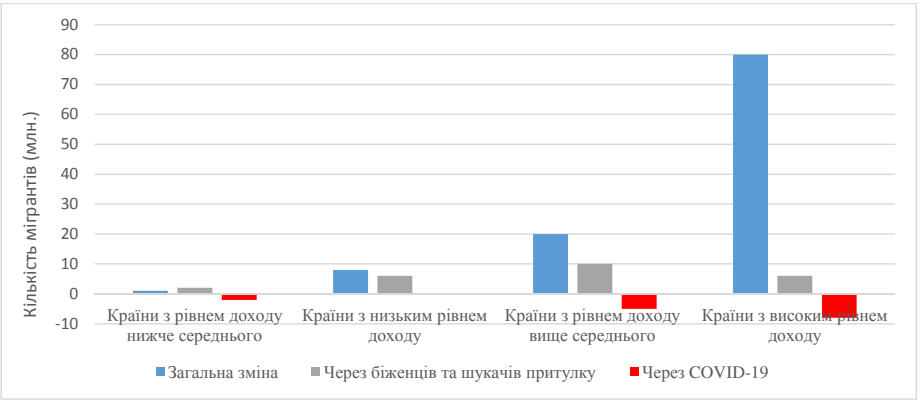

Рис. 1. Зміна кількості міжнародних мігрантів в розрізі країн дестинацій за рівнем доходу

Джерело: розроблено авторами за: [1].

У 2000–2020 рр. Європа, Північна Африка і Західна Азія стали донорами для відповідно 30 і 29 млн мігрантів, тоді як Північна Америка – для близько 18 млн. З 29 млн мігрантів, які прибули до Північної Африки та Західної Азії, близько 9 млн були біженцями або шукачами притулку. Якщо нинішні тенденції триватимуть, то Північна Африка й Західна Азія, ймовірно, випередять Північну Америку як другий регіон за кількістю мігрантів у світі у наступні десятиліття (рис.2).

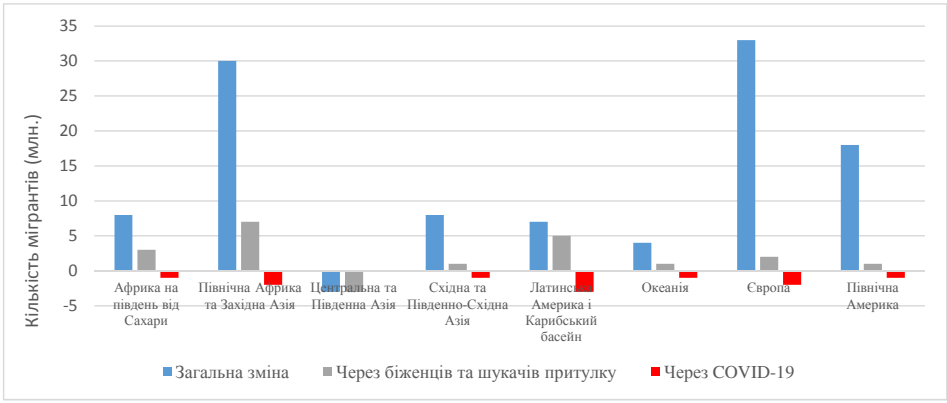

Рис. 2. Зміна кількості міжнародних мігрантів в розрізі регіонів.
Джерело: розроблено авторами за: [1].

Основні країни і міста-дестинації для мігрантів у Європі такі: Німеччина (Берлін), Бельгія (Брюссель), Сполучене Королівство (Лондон), Італія (Палермо), Греція (Афіни), Франція (Париж) та ін. (рис. 3).

Країна	Місто дестинація мігрантів
Німеччина	Берлін
Бельгія	Брюсель
Великобританія	Лондон
Італія	Палермо
Греція	Афіни
Франція	Париж
Іспанія	Мадрид
Нідерланди	Амстердам, Роттердам
Швеція	Стокгольм

Рис. 3. Популярні країни / міста дестинації для мігрантів
Джерело: [4; 5].

З початку неспровокованої війни росії проти України структура сусідніх країн-реципієнтів українських мігрантів набула такого вигляду: в Польщі зареєстровано 1 256 568 біженців, в Німеччині – 915 000, в Чехії – 404 839, в Італії – 157 309, в Іспанії – 131 771, у Великобританії – 107 900, у Франції – 92 156, у Словаччині – 87 027, у Болгарії – 85 119, у Румунії – 84 357, у Австрії – 77 960, у Нідерландах – 68 050, у Литві – 60 755, у Швейцарії – 59 244, у Бельгії – 53 108, в Естонії – 48 359, у Португалії – 47 847, в Ірландії – 43 521, у Швеції – 43 273, у Латвії – 35 730, у Данії – 32 400, у Фінляндії – 30 372, в Угорщині – 27 657, у Норвегії – 22 085, у Греції – 18 043, в Хорватії – 15 911, в Кіпрі – 12 846 (станом на 3 серпня 2022 р.) [6].

За останні десятиліття міграційна політика у країнах ЄС зазнала суттєвої трансформації.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

У перші роки європейської інтеграції міграційним питанням приділялася незначна увага. У 1980-ті рр. їх вирішували здебільшого шляхом неформальних міждержавних домовленостей, у 1990-ті – вони набули формалізованих форм і лише після 1999 р. значна увага була сконцентрована на розробці та запровадженні єдиної європейської міграційної політики й практики [7].

Основу сучасної європейської міграційної політики становлять прийняті за останні два десятиріччя європейські угоди та конвенції. Насамперед це шенгенські угоди 1985 р., на основі яких була створена Шенгенська зона. Шенгенський прикордонний кодекс містить детальний набір правил, які регулюють здійснення зовнішнього і внутрішнього прикордонного контролю у Шенгенській зоні, зокрема загальні правила щодо віз, запитів про притулок та прикордонних перевірок. Існують також положення, які дозволяють країнам-учасницям відновити контроль на внутрішніх кордонах на обмежений період часу у випадках виникнення серйозної загрози безпеці країни або у виняткових обставинах, таких як проведення конференції (саміту) очільників країн або організація міжнародного мегазаходу.

Окрім скасування внутрішніх кордонів, учасники Шенгену домовилися про посилення співпраці між поліцією та судовими органами з метою гарантування внутрішньої безпеки та боротьби з організованою злочинністю. Для цього була створена шенгенська інформаційна система (ШІС), широкомасштабна інформаційна база даних, яка дає змогу поліції, прикордонникам та іншим правоохоронним і судовим органам вводити та переглядати повідомлення про певні категорії осіб та об'єктів. У 1999 р. шенгенські угоди було введено в законодавство ЄС [8].

Для врегулювання міграційних потоків держави-члени ЄС уклали Дублінські угоди, які напрацьовувалися в 3 етапи. Європейський Союз запровадив спільну міграційну політику та діяв системно, враховуючи інтереси держав-реципієнтів, рівномірно розподіляючи міграційне навантаження та обмежуючи потоки небажаних мігрантів. Згідно з договором Дублін-І (1990 р.), рішення про надання притулку розглядала держава ЄЄ, до якої шукач прибув вперше. Однак виконання цього припису було неможливим, адже все міграційне навантаження лягло на прикордонні держави, бо саме туди переважно біженці прибували вперше. Тому Дублін-ІІ (2003 р.) запровадив правило, відповідно до якого статус біженця можуть надавати держави, з якими шукач має сталі зв'язки, наприклад родинні, й може їх довести. Пізніше, у 2013 р., було опубліковано Регламент «Дублін-ІІІ», який передбачав, що треті країни набули права розглядати питання про надання статусу біженця, якщо у справі присутні культурні зв'язки шукача притулку з цими державами. Доволі скептичну оцінку Дублінських угод демонструє думка А. Солодька: «Дублінські угоди залишаються політичним компромісом країн-членів Європейського Союзу, а не інструментом, який дає можливість урівноважити розподіл величезної кількості мігрантів» [7].

За роки євроінтеграції країни-учасниці досягнули згоди щодо реалізації спільної політики у сфері правосуддя та внутрішніх справ (ПВС), основною метою якої є сприяння скоординованим заходам внутрішньої безпеки, спрямованим на захист прав громадян ЄС та сприяння вільному пересуванню людей у межах ЄС. Крім цього, ПВС охоплює поліцейську та судову співпрацю, політику щодо зовнішньої міграції та надання притулку, боротьбу з тероризмом та іншими транскордонними злочинами,

а також боротьбу з расизмом та ксенофобією. ПВС також охоплює регулювання прикордонного контролю та правила для Шенгенської зони вільного пересування [8].

У 1997 р. було підписано Амстердамську угоду, яка набула чинності 1999 р., основною метою якої була гармонізація політики європейських держав у сфері міграції. Окрема частина цієї угоди присвячена свободі пересування, притулку та імміграції. Шенгенські домовленості були інтегровані спеціальним протоколом до права ЄС. Амстердамська угода містила положення, яке дозволяло ЄС приймати обов'язкове для країн-членів законодавство в міграційній сфері. Голови держав ЄС у 1999 р. на саміті у Тампере (Фінляндія) домовилися про реалізацію Амстердамської угоди, зокрема у сфері імміграції та прихистку.

Наступним етапом реформування європейської міграційної політики було затвердження програми дій у сфері міграції до 2010 р. (Гаага, 2004 р.), у якій сформульовано такі завдання, як створення єдиної європейської системи притулку, легалізація іммігрантів та боротьба з нелегальним працевлаштуванням, забезпечення інтеграції громадян з третіх країн у європейське суспільство, розвиток зовнішнього вектора міграційної політики; удосконалення менеджменту міграційних потоків [7; 9].

Протягом багатьох років зусиллям ЄС, спрямованим на гармонізацію політики у сфері юстиції і внутрішніх справ перешкоджала стурбованість країн-членів щодо можливої загрози їхній правовій системі та національному суверенітету. Для деяких питань у сфері ПВС ЄС додав, так би мовити, «аварійне гальмо», що дозволяє будь-якій державі-члену зупинити імплементацію заходу, який, на її думку, може загрожувати національній правовій системі, і зрештою, відмовитися від нього. Так, окремі країни, наприклад Ірландія (разом із Великобританією на той час) і Данія, отримали виняткове право щодо обмеження або відмови від провадження деяких заходів, пов'язаних з ПВС [8].

У 2010-х рр., коли масштаби міжнародної міграції у Європі почали стрімко зростати, трансформація міграційної політики відбувалася в умовах суттєвих викликів і потребувала впровадження нових ініціатив для їх вирішення.

Європейську міграційну кризу («Європейську кризу біженців»), вважаємо, потрібно тлумачити як негативне явище, що призвело до відхилення від рівноважного стану функціонування ЄС та загроза цілісності й стабільності кожної із держав-членів та Європейського Союзу загалом.

Світовий досвід показує, що за умови стабільного соціально-економічного розвитку, держави часто сприймають міграцію як корисну і навіть необхідну його компоненту. Проте у періоди економічного спадання ставлення місцевого населення (виборців) до мігрантів часто негативне, передусім це стосується некваліфікованих робітників, що посилює дезінтеграційні процеси у регіональному утворенні і може призвести прямо чи опосередковано до скасування окремих угод [10].

Проблема з біженцями у ЄС загострює внутрішньополітичний конфлікт. Під її впливом активізуються націоналістичні організації, на думку яких, європейські нації внаслідок припливу мігрантів з різних країн світу, поступово втрачають свою ідентичність.

Прикладом такої держави можна назвати Францію, країну, яка стала своєрідною призмою проблем, характерних для міграційної політики Євросоюзу загалом. Саме

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

у Франції неодноразово була дестабілізація, заворушення, терористичні акти, викликані соціальним, економічним і навіть політичним тиском міграційного фактору. Так, теракти в Парижі 13 листопада 2015 р. прямо пов'язані з воєнним конфліктом у Сирії, що підтверджується заявами терористів. неефективність міграційної політики та кризову ситуацію з напливом біженців. Тероризм є піковим виявом ескалації соціального напруження у суспільстві, у даному випадку, породженого напливом біженців [7; 11].

Терористичні атаки у Франції, Бельгії, Німеччині, Іспанії та інших країнах спонукали ЄС посилити боротьбу з терористичними угрупуваннями, передусім т. зв. «Ісламською державою», яка взяла на себе відповідальність за більшість масових злочинів. Євроспільнота почала працювати над зміцненням Європолу, спільного агентства у кооперації з місцевою поліцією.

Політична активність європейських мусульман у багатьох європейських державах, зокрема у Франції, ФРН, Нідерландах та Бельгії, значно зросла. Мусульмани, які представлені в Європейському парламенті, в національних та місцевих радах, зазвичай обстоюють свої інтереси за допомогою регіональних етнічних чи ісламських громадських рухів та асоціацій, європейських загальнонаціональних або регіональних політичних партій тощо. Відомі ісламські партії в Європі такі: в Іспанії – «Партія відродження та об'єднання», в Нідерландах – «Партія ісламських демократів», у Бельгії – партія «Іслам», у ФРН – «Альянс за мир та справедливість», у Франції – «Союз мусульманських французьких демократів», у Швеції – мусульманська партія «Політичний Ісламський союз» тощо.

Кризова ситуація з іммігрантами у Європейському Союзі підтверджується поширенням антимігрантських настроїв у суспільстві. Частина населення виявляє радикальні настрої, що є передумовою зростання ксенофобії та расизму. Зокрема, лише в 2015 р. в Німеччині було зафіксовано 747 нападів на житла біженців та переселенців, у т. ч. 222 випадки із завданням тілесних ушкоджень. 9 січня 2016 р. у Німеччині в м. Кельн поліція застосовувала силу, аби зупинити суперечки між прихильниками та противниками мігрантів. Подібних прикладів у різних країнах об'єднаної Європи з кожним роком стає дедалі більше. Навіть такі багаті держави, як Німеччина, виявилися не готові до масового припливу мігрантів [4; 5].

Виокремимо основні ознаки європейської кризи біженців 2015–2016 рр., які, на жаль, ще простежуються у сучасних геополітичних умовах:

1) незаконний перетин кордону. Точна кількість мігрантів, які перетинають кордони ЄС переважно у Південній і Східній Європі, не відома через неефективність діяльності окремих безпекових агенцій Європейського Союзу. Програма Євродак, яка запровадила Європейську центральну автоматизовану систему порівняння відбитків пальців для претендентів на притулок, сьогодні працює недостатньо ефективно. Окремі держави-члени Євросоюзу взагалі припинили реєстрацію, оскільки відмовляються далі приймати велику кількість біженців;

2) контрабанда. На сьогодні стрімко розвивається контрабандна мережа, яка на комерційній (кримінальній) основі допомагає мігрантам досягти Європи або будь-якого з бажаного місця призначення. Ця діяльність надзвичайно небезпечна й часто призводить до загибелі великої кількості людей;

3) ксенофобія. Європейське суспільство стає все більше нетерпимим до біженців, адже боїться втратити стабільність і спокій, бо біженці, як правило, не бажають інтегруватися в суспільство країни, до якої вони прибули, часто порушують права і свободи корінного населення, вдаються до демонстрацій, що певною мірою дестабілізує соціально-політичну ситуацію в країні;

4) фінансові проблеми. Хоча країни-реципієнти отримують щорічну підтримку від різних міжнародних фондів, проте цих коштів часто недостатньо для нормального утримання біженців (надання їм задовільних умов для життя, роботи, лікування, соціального та культурного забезпечення);

5) погане харчування. За даними статистики, 75% біженців відчувають проблеми з поставками продуктів харчування. Значна кількість біженців не може належним чином забезпечити себе і свої сім'ї продуктами харчування через нездатність працювати, відсутність освіти тощо. Навіть ті, хто живе в таборах біженців, вказують на відсутність бажаних харчів;

6) відсутність роботи. Відповідно до Женевської конвенції (1951 р.), тим, хто отримав статус біженців, надається право на роботу, проте більшість біженців не отримують відповідного статусу й залишаються шукачами притулку, а тому не можуть влаштуватися на нормальну роботу, таким особам доводиться працювати або на «чорному ринку», або на сезонних роботах у сільському господарстві;

7) низький рівень освіти. 50% сирійських біженців у віці до 18 років, що повинні навчатися у школах, не мають такої можливості. Часто молодь не вміє читати й писати європейськими мовами, що перешкоджає інтеграції до приймаючого суспільства, не дає змоги знайти роботу, що призводить до бідності та голоду. Це актуалізує необхідність запровадження спеціальних систем освіти, спрямованих на надання необхідних знань біженцям;

8) відсутність цілісної узгодженої стратегії протидії нелегальній міграції. Ситуація, що склалась в ЄС, змушує окремі країни діяти та вирішувати проблеми з біженцями на власний розсуд за допомогою методів, які інколи відступають від демократичних та цивілізованих норм, принижують людську гідність, а також підривають основи права Європейського Союзу, що зумовлює загрозу дезінтеграції Союзу та скасування шенгенських угод [9; 10].

Європейський Союз у 2016 р. виділив із бюджету на гуманітарну допомогу рекордну суму – 1,1 млрд євро (у 2015 р. – 920 млн євро), щоби здолати наслідки зростання кількості біженців і переміщених осіб, збройних конфліктів, стихійних лих, змін клімату та економічних криз. Більша частина цієї допомоги (73%) була спрямована на допомогу біженцям і переміщеним особам, майже половину становили продовольчі товари (47%) [7].

Окрім надання гуманітарної допомоги, впродовж 2015–2016 рр. Європейський Союз здійснив систему інших заходів для вирішення європейської міграційної кризи. Так, Європейський парламент схвалив план голови Європейської Комісії щодо запровадження обов'язкових квот на прийом біженців – відповідно до розміру ВВП і кількості населення відповідної країни. Однак обов'язкові квоти не були імплементовані на практиці через непогодженість окремих держав-членів ЄС. Відбувся лише добровільний розподіл іммігрантів.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Раніше прийняті Європейськими інститутами нормативно-правові акти в сучасних умовах виявилися недостатньо ефективними, а з ухваленням нових європейці зволікали, оскільки єдиний, уніфікований підхід до вирішення міграційної кризи на рівні держав-членів досі відсутній.

Крім цього, у системі цілей і завдань міграційної політики виявилися прогалини. Так, незважаючи на те, що ключові проблеми міграційної кризи 2015–2016 рр. все ще актуальні, на передній план вийшла необхідність вирішення питань сприяння інтеграції жінок-іммігрантів у суспільство приймаючої країни, також інклюзії. Також внаслідок пандемії COVID-19 для мігрантів і громадян ЄС іноземного походженням виникла проблема їхнього доступу до медичних послуг [9].

Кожна держава здійснює регулювання кількості іммігрантів у ЄС, зокрема за допомогою селективної функції міграції. Так, квоти в Італії визначаються на основі запиту працедавців у необхідній кількості іноземних працівників, з врахуванням результатів консультування з асоціаціями підприємців. Квоти формуються в результаті укладення двосторонніх угод про залучення іноземної робочої сили.

Система квотування в Іспанії називається «contingente». У зв'язку з низькою ефективністю такого механізму органи влади впровадили більш гнучкі інструменти управління трудовою міграцією, основою яких є нормативні акти «Загальний режим» і «Каталог професій з дефіцитом робочої сили». Як альтернативу квотам іспанський уряд використовує угоди з державами Африки (Марокко, Нігерія, Малі), Східної Європи (Молдова, Україна) та Латинської Америки (Домініканська Республіка, Колумбія, Еквадор, Перу) [4].

У Португалії щорічно затверджується загальна квота можливого найму іноземних працівників, у рамках якої визначаються окремі квоти для кожного з автономних регіонів відповідно до їх потреб.

Зауважимо, що не всі країни-члени ЄС демонструють лояльне ставлення до іммігрантів. Наприклад, Данія заявила, що не планує приєднуватися до загальноєвропейської політики міграційних квот. Навпаки, країна посилює міграційне законодавство та скорочує розмір виплат біженцям.

Німеччина та Франція займають провідну роль у прихистку мігрантів, хоча обидві країни демонструють різне ставлення до проблем мігрантів загалом [4; 5].

Упродовж певного періоду часу метою імміграційної політики Французької республіки була інтеграція іммігрантів у французьке суспільство. Було ухвалено закон "Про рівні можливості", створено Національне агентство з соціальної консолідації. Так, мусульманські організації на території Франції отримують фінансування з французького бюджету та від громадських організацій, а не від спонсорів з Саудівської Аравії та інших ісламських держав. Однак згідно з новим законом про імміграцію від 2006 р., процедура легалізації нелегальних мігрантів була суттєво ускладнена.

Німеччина проводить більш ліберальне регулювання імміграції, ніж Франція, з акцентом на ефективну соціальну інтеграцію, краще налагоджений міжетнічний діалог, культурну рівність між народами. Важливим є також те, що у Німеччині раціонально налагоджено роботу шкіл та курсів, які навчають іммігрантів німецької мови та культури.

Оскільки під час міграційної кризи в Європі найбільше навантаження припало на Німеччину (40% усіх заяв про надання притулку), її керівництво закликало країни ЄС до більшої солідарності у справедливому розподілі іммігрантів та активнішого перегляду міграційної політики [4; 5; 7].

Крім депортації та судового переслідування іноземців, які незаконно знаходяться у країні перебування, імміграційне законодавство ЄС передбачає також застосування системи заходів впливу на підприємців, які використовують працю нелегальних іммігрантів, у вигляді штрафних і судових санкцій. Ця практика впроваджена у Нідерландах, Німеччині, Бельгії, Люксембурзі та інших країнах.

Протягом останніх років європейські країни почали більш активно піднімати питання повернення трудових мігрантів на батьківщину. Так, наприклад, у Чехії імплементується програма, за якою держава покриває транспортні витрати на зворотну дорогу й виплачує компенсацію у розмірі 500 євро кожному іноземному працівнику, якщо він повернеться у країну походження [7].

Також для посилення захисту зовнішніх кордонів ЄС Європейська рада працює над поступовим запровадженням інтегрованої системи управління і контролю, що передбачає повернення нелегальних мігрантів до країн походження, а також створення й облаштування місць прийому біженців, здійснення їх ідентифікації та реєстрації.

Потужний тиск біженців на Європейський Союз створив кризову ситуацію, яка загрожує цілісності об'єднаної Європи. З іншої сторони, розвиток єдиного європейського ринку залежить від вільного пересування та мобільності трудових ресурсів. Таким чином, сучасна європейська міграційна політика повинна бути комплексна і спрямована на нівелювання негативних ефектів.

Неспровокований напад Росії на Україну і розгортання масштабних бойових дій з важкими соціально-економічними наслідками – безумовно, найскладніший геополітичний виклик протягом останніх років, який детермінує подальшу трансформацію міграційної політики у ЄС.

Весною 2022 р. Рада Європейського Союзу одноголосно ухвалила Директиву про тимчасовий захист біженців з України. Цей захід, який буде діяти протягом одного року з можливістю поновлення, дає право будь-якій особі, яка легально проживала в Україні до 24 лютого 2022 р., шукати житло, працювати, навчатися та отримати доступ до соціального забезпечення у країні ЄС за своїм вибором без офіційного запиту про надання притулку. Зазначимо, що вперше після війни у колишній Югославії понад 20 років тому ЄС запровадив таку директиву. У попередніх подібних геополітичних ситуаціях (війна в Лівії в 2011 р. і криза біженців з Сирії у 2015 р.), коли велика кількість людей шукала притулку в ЄС, європейські політики не вважали цей варіант життєздатним. Після того, як у 2021 р. таліби захопили Кабул, Верховний представник ЄС із зовнішньої політики Ж. Боррель порушив питання про ухвалення такої директиви, але це не було реалізовано. Поточна ситуація в Україні через агресію росії нарешті створила політичний імпульс для реформування політики ЄС щодо міграції, надання прихистку та біженців, а міграційні потоки вже розглядаються як структурне явище, а не періодичні надзвичайні ситуації [2; 6].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Після багатьох років жорсткого опору механізмам солідарності для регулювання міграції у ЄС заходи щодо допомоги біженцям почали вважатися обов'язком усіх держав-членів, незважаючи на те, що певні дискусії ще ведуться.

Імплементація ідеї спільної європейської відповідальності за вирішення проблем міграції ускладнюється ще й тим, що вони виходять за європейські межі, оскільки війна в Україні впливає на Близький Схід і Північну Африку, зокрема в таких сферах, як продовольча безпека. Це може призвести до посилення нестабільності у цих регіонах та збільшення міграційних потоків через Середземне море до країн-членів ЄС. На жаль, простежується популістська та євроскептична риторика про подвійні стандарти у ставленні до біженців з різних країн. І якщо одні країни дали собі однозначну відповідь щодо морального обов'язку перед українцями, то інші, можливо, намагатимуться уникнути участі у всіх заходах з політичної, фінансової й гуманітарної підтримки іммігрантів, передусім задля зменшення навантаження на бюджет та попередження міжетнічних конфліктів. Не можна також не зважати на пандемію коронавірусу, яка на деякий час відступила на другий план в інформаційному просторі і вже не відіграє суттєву роль у регулюванні міграції, однак незабаром може знову стати помітною детермінантою у стриманні потоків шукачів прихистку з-за кордону.

Очікувано, що за таких обставин, міграційна політика у ЄС потребуватиме подальшого реформування, яке, швидше за все, відбуватиметься у напрямку посилення участі кожної країни-члена в ухваленні рішень і, на жаль, відходу від ліберального ставлення до новоприбулих з третіх країн.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблеми, пов'язані з імміграцією, впродовж років залишаються чи не найвагомішими для Європейського Союзу, адже міжнародна міграція є явищем багатокомпонентним за формою і змістом, зумовлена різними чинниками і може дати цілий спектр ефектів для країни-реципієнта. Європейський єдиний економічний простір представлений переважно високоефективними кономіками, а українці, як довела тривала практика залучення їх як робочої сили, вигідно відрізняються від прибулих інших національностей працьовитістю та здатністю до швидкої асиміляції. Це, здавалося б, мало спростити вирішення проблеми масштабного притоку мігрантів з України для ЄС. Однак, якщо розглядати кризу біженців через призму російсько-української війни, яка ще не закінчилася, приносить дедалі більше руйнувань і призвела до економічної рецесії в Україні, а європейським країнам загрожує щонайменше стагнацією, то подолання її (кризи) у найближчій перспективі не видається можливим, а у віддаленій перспективі потребує впровадження нових регуляторних важелів на макро-, мікро- та мезорівні.

Таким чином, імміграційна політика продовжує залишатися прерогативою національних урядів країн-членів ЄС, однак Євросоюз доволі активно намагається виробити спільні підходи й заходи, спрямовані на гармонізацію національних імміграційних законодавств та орієнтовані на поглиблення інклюзії. Необхідно виходити з того, що інтеграція іммігрантів у суспільство приймаючих країн повинна відбуватись поступово, але неухильно, і передбачати допомогу біженцям у вивченні мови й культури, доступі до ринків праці, системи охорони здоров'я тощо. Іммігранти мають бути захищеними від дискримінації, а міста та селища їх дестинації здійснювати адаптацію соціальної і побутової інфраструктури до збільшення навантаження й

нових геополітичних та економічних викликів (проблем з енергозабезпеченням, демографічних змін тощо).

Вважаємо цікавим й перспективним з наукової і практичної точки зору здійснення порівняльного аналізу досвіду регулювання міжнародних міграційних потоків у різних країнах Європи, які приймають біженців з України й інших країн, зокрема у контексті вирішення соціально-економічних питань на національному та муніципальному рівні.

Література

1. International Migration 2020 Highlights. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. United Nations New York, 2020. URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2020_international_migration_highlights.pdf
2. How many Ukrainians have fled their homes and where have they gone? URL: https://www.bbc.com/news/world-60555472
3. Hofmann, M., Jolivel, A., Huss, D., Ambiaux, C. International Migration: Drivers, Factors and Megatrends. March 2020. URL: https://www.icmpd.org/file/download/51472/file/Policy%2520Paper%2520-% 2520Geopolitical%2520Outlook%2520on%2520International%2520Migration.pdf
4. Комар Н. В. Міста дестинації мігрантів в Європі: виклики та можливості. Економічний аналіз. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 47–55. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1751
5. Migration and Its Impact on Cities. *World Economic Forum*. In collaboration with PwC. October 2017. 172 P.
6. 2022 Ukrainian Refugees Crises. *Wikipedia* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/2022_Ukrainian_refugee_crisis#Refugees_before_the_2022_invasion
7. Іващук І. О., Стахова Н. В., Живко М. А. Міжнародні міграційні процеси : навч. посібник. Тернопіль : ЗУНУ. 2022. 204 с.
8. Archick, K. The European Union: Questions and Answers. *Congressional Research Service*. October 28, 2021. URL: https://sgp.fas.org/crs/row/RS21372.pdf
9. Amorim, J. EU Migration Policy: The EU as a Questionable Actor and a Realist Power. May 26.2022. URL: https://www.e-ir.info/2022/05/26/eu-migration-policy-the-eu-as-a-questionable-actor-and-a-realist-power/
10. Reformatting the European Integration Process: Opportunities and Risks for the Ukraine-EU Association / V. Sidenko (project manager) et al. Kyiv: Zapovit Publishing House, 2019. 228 p. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_reformatting_the_european_integration_process.pdf
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Action plan on Integration and Inclusion 2021–2027. Brussels, 24.11.2020 COM(2020) 758 final. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2020-11/action_plan_on_integration_and_inclusion_2021-2027.pdf

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

References

1. International Migration 2020 Highlights (2020). United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. United Nations New York. Retrieved from: URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2020_international_migration_highlights.pdf [in English].
2. How many Ukrainians have fled their homes and where have they gone? Retrieved from: https://www.bbc.com/news/world-60555472 [in English].
3. Hofmann, M., Jolivel, A., Huss, D., Ambiaux, C. (2020). International Migration: Drivers, Factors and Megatrends. March. Retrieved from: https://www.icmpd.org/file/download/51472/file/Policy%2520Paper%2520-% 2520 Geopolitical%2520Outlook%2520on%2520International%2520Migration.pdf. [in English].
4. Komar N.V. (2020) Mista destynatsii migrantiv v Evropi: vyklyky ta mozhlyvosti [Destination cities of migrants in Europe: challenges and opportunities]. *Economichnyy analiz [Economic analysis]*. Том 30. №1. Chastyna 2. [Volume 30. №1. Chapter 2]. С. 47-55. Retrieved from: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/1751 [in Ukrainian].
5. Migration and Its Impact on Cities (2017). *World Economic Forum*. In collaboration with PwC. October. 172 P. [in English].
6. 2022 Ukrainian crisis of refugees (2022) *Wikipedia* Retrieved from:https://en.wikipedia.org/wiki/2022_Ukrainian_refugee_crisis#Refugees_before_the_2022_invasion [in English].
7. Ivashchuk I.O., Stakhova N.V., Zhyvko M.A. (2022). Mizhnarodni migratsiyni protsesy: navchalnyy posibnyk [International migration processes: a textbook]. Ternopil: Zahidnoukrainskyy natsionalnyy universytet. [Ternopil: West Ukrainian national university]. 204 st. [in Ukrainian].
8. Archick, K. (2021). The European Union: Questions and Answers. Congressional Research Service. October 28. Retrieved from: https://sgp.fas.org/crs/row/RS21372.pdf [in English].
9. Amorim, J. (2022). EU Migration Policy: The EU as a Questionable Actor and a Realist Power. May 26. Retrieved from: https://www.e-ir.info/2022/05/26/eu-migration-policy-the-eu-as-a-questionable-actor-and-a-realist-power/ (in English).
10. Reformatting the European Integration Process: Opportunities and Risks for the Ukraine-EU Association (2019) / V. Sidenko (project manager) et al. Kyiv: Zapovit Publishing House, 228 p. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_reformatting_the_european_integration_process.pdf [in English].
11. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2020). Action plan on Integration and Inclusion 2021-2027. Brussels. Retrieved from: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files_en?file=2020-11/action_plan_on_integration_and_inclusion_2021-2027.pdf [in English].

Статтю отримано 07 серпня 2022 р.
Article received August 7, 2022.

UDC 336.144.2
JEL Classification H61; H72; H75; I23
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.152

Ольга КИРИЛЕНКО,
доктор економічних наук, професор,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: o.kyrylenko@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Богдан МАЛИНЯК,
кандидат економічних наук, доцент,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: b.malyniak@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ НА ВИЩУ ОСВІТУ В СВІТЛІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОСТРОКОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Кириленко О., Малиняк Б. Видатки Державного бюджету України на вищу освіту в світлі запровадження середньострокового планування. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С.152–168. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.152

Kyrylenko, O., Malyniak, B. (2022). Vydatky Derzhavnoho biudzhetu Ukrainy na vyshu osvitu v svitli zaprovadzhennia serednostrokovoho planuvannia [Spending of the State Budget of Ukraine on higher education in light of the implementation of medium-term planning]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 152–168. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.152

Анотація

Вступ. *Досягнення стратегічних цілей розвитку вищої освіти в Україні вимагає покращення фінансового забезпечення та вдосконалення управління ресурсами цієї важливої для країни галузі.*

Мета дослідження *– визначити проблемні аспекти формування видатків Державного бюджету України на вищу освіту в частині планування їх обсягів, ув'язки поточного і середньострокового бюджетного планування і практики застосування програмно-цільового методу та глибокого обґрунтування шляхів вирішення наявних проблем.*

Методи дослідження. *У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, такі як системний підхід, індукція, дедукція, логічний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.*

© Ольга Кириленко, Богдан Малиняк, 2022.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Результати дослідження. *Виявлено низку системних недоліків формування видатків Державного бюджету України на вищу освіту, які полягають у відсутності перспективного бюджетного планування, неузгодженості поточного планування видатків із середньостроковим бюджетним плануванням, формальному застосуванні програмно-цільового методу. Не створене належне інституційне забезпечення середньострокового бюджетного планування; фахівці, відповідальні за планування діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, дуже часто не володіють необхідними знаннями та навиками. Без глибокого обґрунтування проводиться визначення і структурування головним розпорядником коштів галузі вищої освіти цілей, завдань та результативних показників у документах стратегічного й середньострокового планування. Визначення потреб у коштах відбувається непрозоро та не передбачає активної взаємодії виконавчих органів влади і галузевого міністерства з інститутами громадянського суспільства.*

Акцентовано на необхідності вдосконалення нормативно-правової бази планування видатків державного бюджету; узгодження процесу планування видатків з перспективними планами розвитку вищої освіти; запровадження середньострокового бюджетного планування; розвитку демократичних традицій бюджетного планування, притаманних для ринкової економіки. Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню достатнього фінансового забезпечення вищої освіти для розв'язання стратегічних і поточних завдань.

Ключові слова: *вища освіта, видатки державного бюджету, бюджетне планування, програмно-цільовий метод, середньострокове планування.*

Формули: рис.: 0, табл.: 3, бібл.: 26.

Olga KYRYLENKO,
Doctor of Economics, Professor,
West Ukrainian National University
11 Lvivska Street, Ternopil, 46009, Ukraine
e-mail: o.kyrylenko@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-5504-5519

Bohdan MALYNIAK
PhD (Economics), Associate Professor
West Ukrainian National University
11 Lvivska Street, Ternopil, 46009, Ukraine
e-mail: b.malyniak@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6965-393X

SPENDING OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE ON HIGHER EDUCATION IN THE LIGHT OF THE IMPLEMENTATION OF MEDIUM-TERM PLANNING

Annotation

Introduction. *Achieving the strategic goals of the development of higher education in Ukraine requires improving financial support and improving the management and use of resources of this industry, which is important for the country.*

The purpose of the research is to determine the problematic aspects of the formation of the State Budget of Ukraine expenditures on higher education in terms of planning their volumes, the connection between current and medium-term budget planning and the practice of applying the program-target method and substantiating the ways to solve existing problems.

Research methods. *The research used general scientific and special methods of cognition, such as a systematic approach, induction, deduction, logical analysis, synthesis, comparison, generalization.*

Research results. *A number of systemic shortcomings in the formation of the State Budget of Ukraine's expenditures on higher education were revealed, which consist in the absence of long-term budget planning, the inconsistency of current expenditure planning with medium-term budget planning, and the formal application of the program-target method. Adequate institutional support for medium-term budgetary planning has not been created; specialists responsible for planning the activities of the chief manager of budget funds very often do not have the necessary knowledge and skills. Without a deep justification, the chief manager of funds in the field of higher education defines and structures goals, tasks and performance indicators in strategic and medium-term planning documents. Determining the need for funds is non-transparent and does not involve active interaction of the executive authorities and the branch ministry with civil society institutions.*

Emphasis is placed on the need to improve the regulatory framework for planning state budget expenditures; coordination of the expenditure planning process with prospective plans for the development of higher education; introduction of medium-term budget planning; the development of democratic traditions of budget planning inherent in a market economy; increasing the transparency of budget expenditure planning. Implementation of the proposed measures will contribute to the formation of sufficient financial support for higher education to solve strategic and current tasks.

Keywords: *higher education, state budget expenditures, budget planning, program-target method, medium-term planning.*

Formulas: fig.: 0, tab.: 3, bibl.: 26.

JEL Classification H61; H72; H75; I23.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасний етап розвитку суспільства та економіки держави потребує проведення радикального реформування системи вищої освіти. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. акцентує на наявних у цій сфері проблемах, які разом із новітніми зовнішніми і внутрішніми викликами створюють суттєві ризики та негативно впливають на можливості подальшого розвитку. Основною проблемою визначено недостатню ефективність системи вищої освіти. Причому серед п'яти ідентифікованих ключових проблем як першочергову зазначено «недостатній рівень фінансування системи вищої освіти, неефективне управління та використання ресурсів» [1].

Питання науково обґрунтованого і достатнього фінансового забезпечення будь-якої сфери діяльності або окремого суб'єкта господарювання завжди тісно пов'язані з процесом фінансового планування, тобто визначення потреб у фінансових ресурсах та оптимальних механізмах їх застосування. З огляду на те, що основою фінансового

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

забезпечення вищої освіти в Україні є державне фінансування, актуальними і необхідними для подальшого дослідження є проблеми якості планування бюджетних видатків, його узгодження з перспективними планами розвитку галузі, досягнення визначених стратегічних пріоритетів і поточних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансів вищої освіти знаходиться в центрі уваги багатьох українських науковців, які сформували теоретичні, методологічні та практичні основи фінансового забезпечення галузі [2]; обґрунтовано роль держави у функціонуванні вищої освіти для досягнення стратегічних цілей розвитку країни, зокрема шляхом бюджетного фінансування [3; 4]; акцентовано на безпосередній залежності якості освітніх послуг і обсягів фінансування закладів вищої освіти (ЗВО) [5]; запропоновано напрямки вдосконалення моделі фінансування закладів вищої освіти в контексті кінцевих показників діяльності університетів [3; 4; 6; 7], диверсифікації джерел фінансових ресурсів [8; 9; 10; 11; 12], втілення принципів фінансової автономії університетів [13; 14] та ін. Водночас недостатньо уваги приділяється питанням визначення потреб у фінансових ресурсах вищої освіти, узгодження їх обсягів з довгостроковою стратегією розвитку галузі, вдосконалення процедур планування видатків Державного бюджету України як основного джерела фінансового забезпечення вищої освіти, в т. ч. за допомогою застосування програмно-цільового методу.

Мета дослідження – визначити проблемні аспекти формування видатків Державного бюджету України на вищу освіту в частині планування їх обсягів, ув'язки поточного й середньострокового бюджетного планування і практики застосування програмно-цільового методу та обґрунтування шляхів вирішення наявних проблем.

Виклад основного матеріалу. Раціональне планування видатків державного бюджету має важливе значення для загальної ефективності бюджетного процесу. Підготовка проекту бюджету передбачає врахування тих чи інших функцій видатків бюджету з метою досягнення бажаних результатів у сприянні економічному та соціальному розвитку держави. Реалізація цього завдання у прикладній площині передбачає гармонізацію бюджетної політики держави із системою цілей, актуальних на певному етапі розвитку країни. Важливо забезпечити узгодженість довго-, середньо-, і короткострокового бюджетного планування.

У нашій країні донедавна здійснювалося переважно поточне бюджетне планування в межах бюджетного року. Водночас сучасні реалії вимагають більш широкого застосування бюджетного прогнозування і використання середньо- і довгострокового бюджетного планування. Довгострокове бюджетне планування, незважаючи на його надзвичайну важливість для раціонального формування видатків бюджету, в нашій країні практично не використовується. Більше того, на національному рівні не розробляються консолідовані стратегічні плани. Водночас, як зазначено в Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 рр., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08 лютого 2017 р. № 142-р, «відсутність цілісної системи стратегічного планування не дає змоги забезпечити бюджетне планування на належному рівні та призводить до послаблення зв'язків між бюджетними програмами та пріоритетами розвитку держави» [15], до складу яких входить реформування та модернізацію системи вищої освіти.

У Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 рр., схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1805-р також акцентується на відсутності цілісної системи стратегічного планування; слабкому зв'язку між стратегічним плануванням, бюджетним плануванням і плануванням державних інвестицій; неповноцінному впровадженні середньострокового бюджетного планування; неналежній якості бюджетного планування з боку головних розпорядників бюджетних коштів, що призводить до частих перерозподілів цих коштів та їх неефективного використання [16]. З огляду на важливість стратегічного планування для ефективного використання коштів бюджету, завдання щодо розвитку цього компоненту бюджетного планування передбачалося в усіх стратегічних документах щодо розвитку управління державними фінансами, проте суттєвого прогресу все ще не досягнуто.

Для реалізації середньострокового бюджетування, згідно зі Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 рр., поставлено завдання щодо забезпечення взаємоузгодження новацій у сфері стратегічного планування з бюджетним законодавством, визначення провідної ролі планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів на середньостроковий період та посилення контролю за їх обов'язковим розробленням. Крім того, наголошено на необхідності дотримання принципу транспарентності владних органів і забезпечення прозорості планування шляхом оприлюднення планів діяльності головних розпорядників бюджетних коштів на середньостроковий період [16].

У 2019 році Міністерство освіти і науки України (МОНУ) запровадило середньострокове планування; було затверджено стратегічний план діяльності, розрахований на період до 2024 року [17]. Проте, на своєму офіційному сайті Міністерство не оприлюднило плани діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, які б охоплювали 2020 р. і два наступних роки чи 2021 р. і два наступних роки. На початку 2021 р. Наказом Міністерства було затверджено оперативний план діяльності на 2021 рік [18]. Важливо зауважити, що зазначений оперативний план було ухвалено вже після затвердження Державного бюджету України на 2021 р., а отже, після підготовки бюджетного запиту. Наказом було деталізовано заходи стратегічного плану діяльності Міністерства до 2024 р. Таким чином, на практиці підтвердилася неврегульованість ковзного середньострокового планування на рівні головного розпорядника коштів. Таким чином, зміст і логіка процесу середньострокового планування, визначена в Бюджетному кодексі України, виявилася нереалізованою на рівні підзаконних нормативно-правових актів і в практиці діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, що видно на прикладі Міністерства освіти і науки України.

Підвищення якості бюджетного планування, зокрема перспективного, справедливо пов'язують з повноцінним використанням програмно-цільового методу в бюджетному процесі. Але, незважаючи на постійне удосконалення відповідної методологічної бази, застосування цього методу проходить формально і «без створення обов'язкових для його ефективності умов, а саме: без дієвої та узгодженої системи стратегічного і середньострокового бюджетного планування. Як наслідок, програмно-цільовий метод

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

не завжди використовують головні розпорядники бюджетних коштів як основу для прийняття управлінських рішень [16].

Щодо сфери вищої освіти, то застосування програмно-цільового методу під час планування видатків державного бюджету на фінансування галузі не призвело до зміцнення фінансового забезпечення, а також покращення кінцевих показників діяльності закладів. У зв'язку з цим О. Тимченко висуває гіпотезу про невідповідність прагматики програмно-цільового методу бюджетного планування, а саме: управлінських рішень щодо формування та виконання бюджетних програм вихідним теоретичним постулатам методу [19]. Вчена наголошує на необхідності вдосконалення процесу розроблення бюджетних програм та їх виконання «шляхом забезпечення обґрунтованості цілей і завдань згідно з наявними ресурсами, уточнення показників ефективності та критеріїв якості продукту бюджетної програми», здійснення контролю головним розпорядником коштів і органами Державної аудиторської служби [19, с. 17–18].

Основну частину видатків з Державного бюджету України Міністерство освіти і науки України скеровує на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики». Проведений аналіз цієї бюджетної програми за останні роки дав змогу виявити низку системних недоліків у практиці її формування. Так, до складу нормативних документів, які є основою для реалізації програми, головний розпорядник зараховує 12 документів, проте не зазначає відповідний Наказ МОНУ, яким затверджено Стратегічний план діяльності Міністерства до 2024 р. Таким чином, не забезпечено навіть формального зв'язку між бюджетним запитом та чинним документом середньострокового бюджетного планування. Варто зазначити, що у зведеному бюджетному запиті все-таки вказана стратегічна ціль, на яку спрямовані видатки бюджету, а саме: пріоритет № 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти для дорослих». Втім, згідно з табл. 1, зв'язок сформульованої мети витрачання бюджетних коштів з визначеною стратегічною ціллю доволі слабкий. Привертає до себе увагу формулювання мети з певними неточностями, що може свідчити про другорядне значення цього елементу програми для його розробників. Очевидною є невідповідність трьох перших фраз у блоці «Мета бюджетної програми» суті цього поля, а також їхня змістова неузгодженість з іншою частиною сформульованої мети. Привертає до себе увагу ідентичність формування мети бюджетної програми в бюджетних запитах Міністерства освіти і науки України на 2020 р., 2021 р. та 2022 р. (за технічними правками, пов'язаними із заміною назви закладів вищої освіти).

Таблиця 1

Узгодженість мети бюджетної програми у бюджетному запиті зі стратегічним планом діяльності МОНУ в частині основних видатків на вищу освіту *

Стратегічні цілі пріоритету 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 р.	Формулювання мети в бюджетному запиті бюджетної програми «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2020 р., 2021 р., 2022 р.

продовження таблиці 1

4.1. Заклади вищої освіти та освіти дорослих функціонують ефективно. 4.2. Функціонує дієва система забезпечення якості вищої освіти, яка ґрунтується, зокрема, на широкій прихильності принципам академічної доброчесності. 4.3. Українські роботодавці довіряють системі вищої освіти в Україні. 4.4. Задоволені різноманітні освітні потреби населення (у т. ч. соціально вразливих категорій громадян) щодо особистого та професійного розвитку в системі освіти дорослих	Відповідно до Конституції України громадяни мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних навчальних закладах на конкурсній основі. Прийом до ЗВО визначається згідно з державним замовленням. Завдання Державного бюджету: забезпечення виконання державного замовлення з підготовки фахівців, аспірантів та докторантів; забезпечення організації навчального процесу у закладів вищої освіти в умовах жорсткої фінансової політики та загального скорочення ресурсів; утримання закладів вищої освіти; забезпечення гарантованого державного соціального захисту учасників навчального процесу; забезпечення ефективної системи управління освітньою діяльністю.

* Джерело: розроблено на основі інформації про бюджетні програми Міністерства освіти і науки України на 2020–2022 рр.

Однією із суттєвих причин невідповідності мети бюджетної програми стратегічним пріоритетам є формулювання мети бюджетних видатків з порушенням норм, визначених Правилами складання паспортів бюджетних програм. Відповідно до цього документа, мета бюджетної програми має відображати цілі, яких необхідно досягти в результаті виконання програми у середньостроковому періоді, що відповідає пріоритетам державної політики у відповідній сфері, визначеним нормативно-правовими актами, та спрямована на досягнення цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та / або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник. Мета має бути чіткою, реальною та досяжною. Зміст сформульованої у бюджетному запиті (який фактично є проектом паспорта бюджетної програми) мети свідчить про те, що вона нечітко та / або недосяжна. Чітким прикладом цього є такі складові сформульованої мети, як забезпечення організації навчального процесу у закладах вищої освіти в умовах жорсткої фінансової політики та загального скорочення ресурсів; утримання закладів вищої освіти; забезпечення ефективної системи управління освітньою діяльністю (табл. 1).

Крім цього, зміст мети бюджетної програми, згідно з якою відбувається фінансування вищої освіти та цілей Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 р., дає змогу зробити висновок про те, що не простежується логічний зв'язок сформульованої мети з положеннями стратегічного плану. Складно також знайти відповідність мети бюджетної програми операційним цілям найбільш наближеної до бюджетних видатків стратегічної цілі 4.1. «Заклади вищої освіти та освіти дорослих функціонують ефективно»:

4.1.1: Заклади вищої освіти реалізують усі види автономії, передусім фінансову автономію.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

4.1.2: Заклади вищої освіти фінансуються за результатами їхньої освітньої, наукової та міжнародної діяльності.

4.1.3: Створено умови для бюджетного фінансування підготовки фахівців у приватних закладах вищої освіти.

4.1.4: Керівники закладів вищої освіти реалізують та забезпечують ефективне управління закладами.

4.1.5: Науково-педагогічні працівники мають конкурентний рівень оплати праці та постійний професійний розвиток.

4.1.6: Переміщені заклади вищої освіти реалізують власні стратегії розвитку, а мешканці тимчасово окупованих територій мають можливість здобути вищу освіту в Україні [20].

Залишаються не врахованими у бюджетних документах ключові показники результативності діяльності Міністерства освіти і науки України у сфері вищої освіти (табл. 2).

Таблиця 2

Узгодженість результативних показників бюджетної програми у бюджетному запиті зі стратегічним планом діяльності МОНУ в частині основних видатків на вищу освіту *

Результативні показники пріоритету 4 «Якісна вища освіта та розвиток освіти дорослих» Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 р.	Результативні показники якості в бюджетному запиті бюджетної програми «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2020 р., 2021 р., 2022 р.
Відсоток випускників закладів вищої освіти, зайнятих на позиціях чи у сферах, що вимагають вищої освіти. Величина різниці між оплатою праці осіб з вищою освітою різних рівнів та осіб, які не мають вищої освіти. Відсоток працедавців за результатами національних опитувань, які повністю або переважно позитивно оцінюють якість вищої освіти в Україні.	Питома вага студентів, які отримали відповідний документ про освіту у загальному обсязі випуску у закладах вищої освіти (2020 р., 2021 р., 2022 р.). Питома вага осіб, прийнятих на денну форму навчання за державним замовленням у загальному обсязі прийому у закладах вищої освіти (2020 р., 2021 р.). Питома вага працевлаштованих випускників денної форми навчання у загальному обсязі випускників денної форми навчання III і IV рівнів акредитації (2020 р.). Питома вага аспірантів та докторантів, які успішно завершили навчання та захистили дисертації у загальному обсязі випуску (2020 р., 2021 р., 2022 р.). Рівень погашення кредиторської заборгованості, зареєстрованої в органах ДКСУ станом на 1 січня 2019 року (2020 р.).

* Джерело: розроблено на основі інформації про бюджетні програми Міністерства освіти і науки України на 2020–2022 рр. [20].

Таким чином, на прикладі видатків на вищу освіту можна зробити висновок про відсутність належного зв'язку поточного бюджетного планування з планом діяльності Міністерства на середньостроковий період. Основними причинами цього, на наш погляд, є неналежне інституційне забезпечення середньострокового бюджетного планування; неврегульованість стратегічного й середньострокового планування діяльності центральних органів виконавчої влади; обмеженість знань та навиків фахівців, відповідальних за планування діяльності головного розпорядника бюджетних коштів. Крім цього, не сприяє гармонізації бюджетного планування з планами діяльності головного розпорядника бюджетних коштів вкрай обмежене застосування систематизації й структурування головним розпорядником коштів цілей, завдань та результативних показників у документах стратегічного й середньострокового планування.

Суттєвим недоліком інституційного забезпечення середньострокового планування видатків державного бюджету є відсутність затвердженого порядку розроблення бюджетних пропозицій до Бюджетної декларації. В таких умовах підготовка базового документа планування видатків державного бюджету відбувається без чітко визначених процедур та повноважень суб'єктів, залучених до цього процесу. Загалом з відсутністю чіткої ієрархії прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку це формує несприятливі чинники для забезпечення принципу обґрунтованості видатків бюджету.

Недоліки інституційного забезпечення середньострокового планування видатків державного бюджету спричиняють суттєві недоліки фінального документа – Бюджетної декларації. Розроблена в таких умовах Бюджетна декларація на 2022–2024 рр. була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. № 548. Свідченням гостроти проблем у регулюванні процедури середньострокового бюджетного планування є відсутність в оприлюдненому документі, власне, самої Бюджетної декларації [21]. Це підтверджує нерозвиненість середньострокового планування видатків державного бюджету, відсутность належної уваги цьому процесу в суспільному та політичному житті країни та низьку роль Бюджетної декларації у процесі формування реальних пріоритетів використання бюджетних коштів.

Основна увага у бюджетному плануванні в Україні приділяється короткостроковому бюджетному плануванню. Процес планування видатків Державного бюджету України розпочинається із розрахунку Міністерством фінансів граничних обсягів видатків та надання кредитів загального фонду державного бюджету на плановий бюджетний період та індикативних прогнозних показників обсягів видатків або надання кредитів загального фонду державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди [22]. Чинним правовим актом визначено, що Міністерство фінансів України розраховує граничні обсяги та індикативні прогнозні показники розраховуються на основі:

– прогнозу економічного й соціального розвитку України на плановий бюджетний період та основних макропоказників економічного і соціального розвитку України на наступні за плановим два бюджетні періоди;

– Основних напрямків бюджетної політики на наступний бюджетний період;

– прогнозу Державного бюджету України на відповідні бюджетні періоди, схваленого Кабінетом Міністрів України [22].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Отже, нормативно-правовими актами, що регламентують порядок розроблення бюджетного запиту створено передумови для застосування ідентичних процесів у підготовці пропозицій до Бюджетної декларації та бюджетного запиту для державного бюджету. Негативний вплив такої невизначеності посилюється в умовах автоматизації операцій бюджетного менеджменту та стає суттєвою перепоною подальшої оптимізації процесів управління. Більше того, наказ Міністерства фінансів України від 06.06.2012 р. № 687 «Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів» одним з документів, на базі якого відбувається процес розроблення бюджетних запитів, визначає Основні напрями бюджетної політики на наступний рік [22]. Варто зазначити, що змінами до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування від 06.12.2018 р. затверджено нову редакцію статті 33, якою замість Основних напрямків бюджетної політики запроваджено механізм розроблення Бюджетної декларації. Таким чином, у нормативно-правовому акті, який регламентує порядок складання бюджетного запиту, серед документів, на основі яких складається бюджетний запит, визначено документ, розроблення якого вже декілька років не передбачено.

Для головних розпорядників коштів передбачено необхідність застосування документів для розроблення бюджетного запиту, а саме:

– дані річного звіту за попередній бюджетний період, поданого органам Державної казначейської служби України, з урахуванням капітальних видатків – для зазначення показників за попередній бюджетний період;

– показники, затверджені розписом Державного бюджету України на поточний бюджетний період з урахуванням капітальних видатків (без урахування внесених змін, крім змін, пов'язаних із внесенням змін до закону України про Державний бюджет України, та змін у структурі бюджетних програм) – для зазначення показників за поточний бюджетний період;

– показники видатків та / або надання кредитів, розраховані відповідно до положень розділу ІІ Інструкції з підготовки бюджетних запитів, – для зазначення показників на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди [22].

Склад інформаційної бази, на основі якої головні розпорядники бюджетних коштів розробляють бюджетний запит, доволі обмежений і складається з документів, сформованих за результатами попереднього і поточного бюджетного року. Відповідно створюються передумови для формування бюджетної політики на основі попередніх бюджетних циклів, а не на основі визначених у програмних документах пріоритетів.

Складання проекту державного бюджету урядовими структурами не передбачає активної взаємодії з неурядовими структурами чи інститутами громадянського суспільства. Втім вже на етапі розгляду проекту фінансового документа в парламенті брак можливості проявити ініціативу компенсується великою активністю політичних інституцій. Так, до проекту Державного бюджету України на 2021 р. було внесено 2451 пропозицій від народних депутатів [23]; до проекту на 2022 рік – подано 3284 пропозиції [24] для врахування яких, за висновком міністра фінансів України потрібно більше, ніж 80 трлн грн [25]. На нашу думку, це свідчить про нераціональність та непродуктивність процесу коригування підготовленого урядом проекту державного бюджету, що є наслідком недосконалості інституційного забезпечення підготовки цього важливого документа. Таким чином, внаслідок обмежених можливостей

здійснювати ініціативи на початкових стадіях підготовки проекту бюджету, прогалин у комунікаціях центральних органів виконавчої влади з політичними суб'єктами та інститутами громадянського суспільства була надлишкова активність парламентарів вже під час розгляду документа в Верховній Раді України.

У процесі розгляду проекту бюджету в парламенті суттєвих змін зазнають також видатки Державного бюджету України на вищу освіту. Як видно з табл. 3, в кожному із років за 2020–2022 рр., Міністерство освіти і науки України в бюджетному запиті заявляло додаткову потребу в бюджетних ресурсах. Втім, додаткову потребу жодного разу не було враховано,, а підготовлений проект Державного бюджету України містив той обсяг ресурсів на вищу освіту, який Мінфін визначило як граничний на початку процесу бюджетного планування. Це свідчить про те, що складання проекту бюджету відбувається з чітким дотримання принципу «зверху-донизу», є негнучким для врахування актуальних потреб та з практично формальними можливостями головних розпорядників бюджетних коштів заявляти про додаткову потребу. Збільшення у процесі формування бюджету обсягу коштів на вищу освіту відбувалося вже після представлення в парламенті у процесі підготовки до другого читання у Верховній Раді України. Таким чином, реальна дискусія щодо обсягу бюджетних коштів, що спрямовуються на вищу освіту, відбувається лише на парламентському майданчику. З огляду на політичне забарвлення парламентської діяльності це не може компенсувати брак відкритої і фахової дискусії щодо оптимальності передбачених коштів на вищу освіту на урядовому рівні під час складання проекту державного бюджету.

Таблиця 3

Показники бюджетного запиту МОНУ та проекту Державного бюджету України 2020 р., 2021 р., 2022 р. в частині основних видатків загального фонду на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» (млн грн) *

Назва показника	Роки						
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Бюджетний запит на 2020–2022 рр.	звіт	затв.	проект	прогноз	прогноз		
Потреба в межах граничного обсягу видатків	16 472	19 007	16 030	17 695	18 822		
Додаткова потреба			1 518	1 604	1 689		
Потреба всього	16 472	19 007	17 548	19 300	20 511		
Подано до 1 читання			16 030				
Подано до 2 читання			16 260				
Прийнято у 2 читанні і в цілому			16 260				
Бюджетний запит на 2021–2023 рр.		звіт	затв.	проект	прогноз	прогноз	
Потреба в межах граничного обсягу видатків		19 070	16 201	21 941	22 370	23 985	
Додаткова потреба				6 246	4 569	4 811	
Потреба всього		19 070	16 201	28 187	26 939	28 796	
Подано до 1 читання				21 941			

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 3

Подано до 2 читання				20 955			
Прийнято у 2 читанні і в цілому				19 518			
Бюджетний запит на 2022–2024 рр.			звіт	затв.	проект	прогноз	прогноз
Потреба в межах граничного обсягу видатків			16 598	19 518	21 072	23 016	24 484
Додаткова потреба					965	736	779
Потреба всього			16 598	19 518	22 037	23 753	25 263
Подано до 1 читання					21 072		
Подано до 2 читання					20 955		
Прийнято у 2 читанні і в цілому					21 072		

* Джерело: розроблено на основі [23; 24; 25; 26].

Ще один важливий аспект бюджетного планування видатків на вищу освіту, на який варто звернути увагу, є доволі значні відхилення прогнозних обсягів видатків на певний рік попереднього процесу підготовки бюджетного запиту від проектних обсягів видатків на той самий бюджетний рік, передбачених у наступному бюджетному запиті. Так, якщо у бюджетному запиті Міністерства освіти і науки України на 2020–2022 рр. було передбачено прогнозний обсяг видатків на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» на 2021 р. на рівні 17 695 млн грн, а на 2022 р. – 18 822 млн грн, то в процесі розроблення бюджетного запиту на 2021–2023 рр., проектний обсяг ресурсів на 2021 р. становив 21 941 млн грн, або на 23,4% більше, а прогнозний обсяг на 2022 р. – 22 370 млн грн, або на 18,6%, ніж було передбачено на цей самий рік у попередньому бюджетному запиті. В наступному бюджетному запиті тенденція змінилася на попереднє і проектний обсяг видатків бюджету скоротився до 21 072 млн грн, що на 5,6% менше, ніж визначено прогнозом у попередньому бюджетному запиті.

Прогнозний обсяг видатків 2023 р. у бюджетному розписі 2022–2024 рр. становив 23 016 млн грн, за прогнозу видатків цього самого року в бюджетному 2022–2024 рр. 23 985 млн грн, таким чином відхилення становило лише 4,0% (табл. 3). Отже, простежується тенденція до скорочення відхилень у прогнозуванні граничного обсягу ресурсів бюджету на бюджетну програму «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики». Чого не можна сказати про прогнозування загального обсягу видатків з урахуванням додаткової потреби в бюджетних коштах. Це певною мірою свідчить про несуттєву роль у бюджетному плануванні відображеної у бюджетному запиті додаткової потреби в бюджетних ресурсах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на вищевказане зазначимо, що процедурі формування видатків Державного бюджету України, зокрема, на вищу освіту, притаманні системні недоліки. До основних проблем механізму планування бюджетних видатків, на нашу думку, варто зарахувати: недостатню правову регламентацію планування видатків державного бюджету; нерозвинені традиції бюджетного планування в умовах демократичних відносин у суспільстві та

ринкової економіки; низьку прозорість планування бюджетних видатків; недостатнє наукове обґрунтування пропозицій політичних сил, що формують бюджет та ін.

З огляду на зазначене в контексті удосконалення формування видатків Державного бюджету України, зокрема, на вищу освіту, доцільно:

– вдосконалити інституційно-правове забезпечення середньострокового бюджетного планування;

– запровадити повноцінне середньострокове бюджетне планування;

– узгодити процес планування бюджетних видатків з перспективними планами розвитку галузей;

– вдосконалити програмно-цільове бюджетування видатків в частині систематизації головним розпорядником коштів цілей, завдань та результативних показників в документах стратегічного й середньострокового планування;

– розвинути демократичні традиції бюджетного планування та посилити прозорість планування видатків на фінансування галузі;

– забезпечити навчання та підвищення кваліфікації фахівців, відповідальних за планування діяльності головного розпорядника бюджетних коштів.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме формуванню достатнього фінансового забезпечення вищої освіти, що необхідно для розв'язання стратегічних і поточних завдань.

Література

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text
2. Боголіб Т. М. Фінансування розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період. К.: Міленіум, 2006. 506 с.
3. Вітренко Ю. М. Державне фінансування закладів вищої освіти України як суб'єктів сучасної ринкової економіки. *Фінанси України*. 2019. № 10. С. 102-123.
4. Ченцов В. В., Дегтярьова І. О., Григораш О. В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми та ідеї для реформи. *Ефективна економіка*. 2019. № 7.
5. Лисяк Л. В., Петрова Я. І., Цюп'як П. Р. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні: стан та напрями удосконалення. *Ефективна економіка*. 2020. № 12.
6. Соколовська А. М. Дискусійні аспекти формульного розподілу бюджетних видатків на вищу освіту в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 5. С. 8-21.
7. Юрчишена Л. В. Модель фінансування вищої освіти: поняття та практичні результати впровадження в Україні. *Освітня аналітика України*. 2021. № 3 (14). С. 17-32.
8. Дехтяр Н. А. Фінансування системи вищої освіти в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип. 25. С. 667-672.
9. Єрфорт О. Ю., Єрфорт І. Ю. Розвиток механізмів кредитування здобуття вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 3. С. 67-79.
10. Співаковський О. В. Стан фінансування освіти і науки. *Освіта.ua.* 2016. 17 листоп. URL: http://osvita.ua/ blogs/53098/

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

11. Усик В. Особливості фінансування вищої освіти: аналіз українського та світового контекстів. *Економіка*. 2019. № 2 (203). С. 59-67.
12. Терещенко Г., Олейнікова Л. Державне фінансування вищої освіти як чинник розвитку економіки знань. *СХІД.* 2017. № 4 (150). С. 25–31.
13. Лютий І. О., Білявська О. Б., Поляновський Г. А. Фінансова автономія університетів: історичний огляд та міжнародний досвід. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія Економіка. 2020. № 18 (46). С. 68–78.
14. Власюк О. А., Дараган Т. П. Оптимізація впровадження університетської автономії у вітчизняних закладах вищої освіти – шлях до успішної інтеграції в європейський освітній простір. *Освітня аналітика України.* 2020. № 1 (8). С. 104-115.
15. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 142-р. «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text
16. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. «Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації». URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-reformuvannya-sistemi-upravlinnya-derzhavnimi-finansami-na-20222025-roki-ta-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-i291221-1805
17. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2024 року. Затверджено 19.12.2019 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf
18. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.01.2021 р. № 30 «Про затвердження оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2021 рік». URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2021/15.01/plan-mon-na-2021-rik.pdf
19. Тимченко О. М. Теоретичні засади та прагматика програмно-цільового методу фінансування вищої освіти в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 11. С. 7-20.
20. Інформація про мету, завдання та результативні показники бюджетних програм (КВК 220). URL: https://mon.gov.ua/
21. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.05.2021 р. № 548 «Про схвалення Бюджетної декларації на 2022–2024 роки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2021-%D0%BF#Text
22. Наказ Міністерства фінансів України 06.06.2012 р. № 687 «Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12#Text
23. Проект Закону про Державний бюджет України на 2021 рік (з супровідними документами). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3986
24. Проект Закону про Державний бюджет України на 2022 рік (з супровідними документами). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775

25. Стенограма пленарного засідання. Засідання чотирнадцяте. Зал засідань Верховної Ради України. 20 жовтня 2021 року, 10 година. URL: https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7856.html
26. Бюджетні запити Міністерства освіти і науки України на 2021-2022 роки. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/

References

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky (2022). Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022-2032. Approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2022, February, 23). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text
2. Boholib, T. M. (2006). Finansuvannia rozvytku vyshchoi osvity i nauky v transformatsiinyi period [Financing the development of higher education and science in the transformation period]. Kyiv: Milenium [in Ukrainain].
3. Vitrenko, Yu. M. (2019). Derzhavne finansuvannia zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy yak subiektiv suchasnoi rynkovoi ekonomiky [State financing of higher education institutions of Ukraine as subjects of a modern market economy]. Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine, 10, 102-123 [in Ukrainain].
4. Chentsov, V. V., Dehtiarova, I. O., Hryhorash, O. V. (2019). Finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini: problemy ta idei dlia reformy [Financing higher education in Ukraine: problems and ideas for reform]. Efektyvna ekonomika – Efficient Economy, 7 [in Ukrainain].
5. Lysiak, L. V., Petrova, Ya. I., Tsiupiak, P. R. (2020). Finansove zabezpechennia vyshchoi osvity v Ukraini: stan ta napriamy udoskonalennia [Financial provision of higher education in Ukraine: state and directions for improvement]. Efektyvna ekonomika – Efficient Economy, 12 [in Ukrainain].
6. Sokolovska, A. M. (2018). Dyskusiini aspekty formulnoho rozpodilu biudzhetnykh vydatkiv na vyshchu osvitu v Ukraini [Discussion aspects of the formulaic distribution of budget expenditures for higher education in Ukraine]. Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine, 5, 8-21 [in Ukrainain].
7. Iurchyshena, L. V. (2021). Model finansuvannia vyshchoi osvity: poniattia ta praktychni rezultaty vprovadzhennia v Ukraini [Higher education financing model: concepts and practical results of implementation in Ukraine]. Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine, 3 (14), 17-32 [in Ukrainain].
8. Dekhtiar, N. A. (2018). Finansuvannia systemy vyshchoi osvity v Ukraini [Financing of the higher education system in Ukraine]. Hroshi, finansy i kredyt – Money, Finance and Credit, 25, 667-672 [in Ukrainain].
9. Ierfort, O. Yu., Yerfort, I. Yu. (2018). Rozvytok mekhanizmiv kredytuvannia zdobuttia vyshchoi osvity v Ukraini [Development of crediting mechanisms for obtaining higher education in Ukraine]. Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine, 3, 67-79 [in Ukrainain].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

10. Spivakovskyi, O. V. (2016). Stan finansuvannia osvity i nauky [The state of funding of education and science]. Osvita.ua (November, 17). Retrieved from: http://osvita.ua/ blogs/53098/.
11. Usyk, V. (2019). Osoblyvosti finansuvannia vyshchoi osvity: analiz ukrainskoho ta svitovoho kontekstiv [Peculiarities of higher education financing: analysis of Ukrainian and world contexts]. Ekonomika – Economy, 2 (203), 59-67 [in Ukrainain].
12. Tereshchenko, H., Oleinikova, L. (2017). Derzhavne finansuvannia vyshchoi osvity yak chynnyk rozvytku ekonomiky znan [State financing of higher education as a factor in the development of the knowledge economy]. SKhID, 4 (150), 25–31 [in Ukrainain].
13. Liutyi, I. O., Biliavska, O. B., Polianovskyi, H. A. (2020). Finansova avtonomiia universytetiv: istorychnyi ohliad ta mizhnarodnyi dosvid. [Financial autonomy of universities: historical review and international experience]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Ekonomika – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”. Economy, 18 (46), 68–78 [in Ukrainain].
14. Vlasiuk, O. A., Darahan, T. P. (2020). Optymizatsiia vprovadzhennia universytetskoi avtonomii u vitchyznianykh zakladakh vyshchoi osvity – shliakh do uspishnoi intehratsii v yevropeiskyi osvitnii prostir [Optimizing the implementation of university autonomy in domestic institutions of higher education is the way to successful integration into the European educational space]. Osvitnia analityka Ukrainy – Educational Analytics of Ukraine, 1(8), 104-115 [in Ukrainain].
15. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2017-2020 roky. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.02.2017 r. № 142-r. [On the approval of the Strategy for Reforming the State Finance Management System for 2017-2020. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2017, February, 8). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-%D1%80#Text.
16. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia systemy upravlinnia derzhavnymy finansamy na 2022-2025 roky ta planu zakhodiv z yii realizatsii. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. № 1805-r. [On the approval of the Strategy for reforming the state finance management system for 2022-2025 and the plan of measures for its implementation. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2021, December, 29). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-strategiyi-reformuvannya-sistemi-upravlinnya-derzhavnimi-finansami-na-20222025-roki-ta-planu-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi-i291221-1805
17. Stratehichnyi plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2024 roku. Zatverdzheno 19.12.2019 r. [Strategic plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2024. Approved on December 19, 2019]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2020/01/strat_plan_mon_2024.pdf
18. Pro zatverdzhennia operatyvnoho planu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2021 rik. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 06.01.2021 r. № 30 [On approval of the operational plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2021. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. (2021, January, 06).

Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8/2021/15.01/plan-mon-na-2021-rik.pdf

19. Tymchenko, O. M. (2018). Teoretychni zasady ta prahmatyka prohramno-tsilovoho metodu finansuvannia vyshchoi osvity v Ukraini [Theoretical foundations and pragmatics of the program-target method of financing higher education in Ukraine]. Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine, 11, 7-20 [in Ukrainain].
20. Informatsiia pro metu, zavdannia ta rezultatyvni pokaznyky biudzhetnykh prohram (KVK 220) [Information on the purpose, tasks and performance indicators of budget programs (KVK 220)]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/
21. Pro skhvalennia Biudzhetnoi deklaratsii na 2022–2024 roky. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.05.2021 r. № 548 [On the approval of the Budget Declaration for 2022-2024. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. (2021, May, 31). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2021-%D0%BF#Text.
22. Pro zatverdzhennia Instruktsii z pidhotovky biudzhetnykh zapytiv. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy vid 06.06.2012 r. № 687 [On approval of the Instructions for the preparation of budget requests. Order of the Ministry of Finance of Ukraine]. (2012, Juny, 06). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12#Text.
23. Proekt Zakonu pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2021 rik (z suprovidnymy dokumentamy). [Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2021 (with accompanying documents)]. Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/3986
24. Proekt Zakonu pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2022 rik (z suprovidnymy dokumentamy) [Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2022 (with accompanying documents)]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72775.
25. Stenohrama plenarnoho zasidannia. Zasidannia chotyrnadtsiate. Zal zasidan Verkhovnoi Rady Ukrainy. 20 zhovtnia 2021 roku, 10 hodyna [Transcript of the plenary session. The fourteenth session. Meeting hall of the Verkhovna Rada of Ukraine]. (2021, October, 20,10 a.m.) Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/7856.html.
26. Biudzhetni zapyty Ministerstva osvity i nauky Ukrainy na 2021-2022 roky. [Budget requests of the Ministry of Education and Science of Ukraine for 2021-2022]. Retrieved from: https://mon.gov.ua/storage/app/media/.

Статтю отримано 29 серпня 2022 р.
Article received August 29, 2022.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

UDC 658.152:692
JEL classification: D89
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.169

Петро МИКИТЮК,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009.
e-mail: pp.mykytiuk@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org /0000-0002-3038-6886

Юлія МИКИТЮК,
доктор філософії, старший викладач кафедри менеджменту,
публічного управління та персоналу
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009
e-mail: mykytyuk.yu@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org /0000-0002-8519-5809

Ярослав ЗАВИТІЙ,
аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, Україна, 46009,
e-mail: Zavytij.yaroslav@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8701-053X

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЄКТУВАННЯ ТА ОЦІНКА ФАКТОРІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ

Микитюк П., Микитюк Ю., Завитій Я. Дослідження концепції організації проєктування та оцінка факторів формування економічної ефективності інвестиційних проектів. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С.169–182. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.169

Mykytiuk, P., Mykytiuk, Yu. Zavytii, Ya. (2022). Doslidzhennia kontseptsii orhanizatsii proiektuvannia ta otsinka faktoriv formuvannia ekonomichnoi efektyvnosti investytsiinykh proektiv [Research of the concept of design organization and assessment of factors for forming the economic efficiency of investment projects]. Visnyk *ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 168–181. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.169

Анотація

© Петро Микитюк, Юлія Микитюк, Ярослав Завитій, 2022.

Вступ. *Розширення напрямів діяльності підприємств сприяло формуванню нової концепції управління – управління проєктами. Необхідність і доцільність розвитку такого напряму діяльності підприємства як управління проєктами зумовлені зростанням масштабів і складності проєктів, посилюванням вимог до термінів їх розробки, впровадження та реалізації, оптимізації використання матеріальних, фінансових і людських ресурсів, якості робіт і кінцевих результатів.*

Мета дослідження *полягає у теоретико-методичному обґрунтуванні концепції інвестиційного проєктування та оцінки факторів формування економічної ефективності проєктів на підприємстві.*

Методи дослідження. *У процесі дослідження використовувались загальнонаукові і спеціальні методи пізнання: аналізу та синтезу, теоретичного узагальнення і формальної логіки, системного підходу, класифікації, статистичного аналізу, узагальнення, спостереження, математичної статистики, моделювання, конкретизації, техніко-економічних розрахунків.*

Результати. *З'ясовано, що реальні організаційно-технологічні норми виконання робіт обумовлюють дискретний характер залежності «час-вартість». Доведено, що мінімальна величина залучення засобів досягається за умови виконання всіх робіт проєкту з мінімальною тривалістю (максимальною інтенсивністю) на певних етапах. Оцінено, що виконання робіт, які забезпечують мінімальну величину залучення засобів, відповідає мінімальному терміну виконання проєкту. Ці результати є в основі запропонованої методики, яка максимізує ефективність інвестицій.*

Перспективи. *Перспективою вбачається поширення концепції проєктування на стадії календарного планування, де виникає необхідність оптимізації розрахункових термінів виробництва, що буде суттєвим важелем підвищення інтенсивності виконання окремих робіт, які супроводжуються їх здорожчанням на різних етапах виконання робіт, з урахуванням факторів ризику та невизначеності.*

Ключові слова: *проєктування, економічна ефективність, інвестиційний проєкт, інтенсивність виконання робіт, функціональна залежність.*

Формули: 0, рис.: 7, табл.: 0, бібл.: 12.

Petro MYKYTYUK,
D.Sc. (Economics), Professor,
Professor of the Department of Management,
Public Administration and Personnel,
West Ukranian National University,
Street Lvivska, 11, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: pp.mykytiuk@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org /0000-0002-3038-6886

Yuliia MYKYTYUK,
Doctor of philosophy,
Professor of the Department of Management,
Public Administration and Personnel,
West Ukranian National University,
Street Lvivska, 11, Ternopil, Ukraine, 46009

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

e-mail: mykytyuk.yu@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org /0000-0002-8519-5809

Yaroslav ZAVYTII,
PhD Student, Department of Management, Public Administration and Personnel,
West Ukranian National University,
11, street Lvivska, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: Zavytij.yaroslav@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8701-053X

RESEARCH OF THE CONCEPT OF DESIGN ORGANIZATION AND ASSESSMENT OF FACTORS FOR FORMING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF INVESTMENT PROJECTS

Abstract

Introduction. *The expansion of the areas of enterprise activity contributed to the formation of a new concept of management, which was called project management. The necessity and expediency of the development of this direction of the company's activity as project management is caused by the growth of the scale and complexity of projects, the strengthening of requirements for the terms of their development, implementation and implementation, optimization of the use of material, financial and human resources, the quality of work and final results.*

Goal. *Consists in the theoretical-methodical substantiation of the concept of investment design and assessment of the factors of formation of the economic efficiency of projects at the enterprise.*

Research methods. *In the research process, general scientific and special methods of cognition were used: analysis and synthesis, theoretical generalization and formal logic, system approach, classification, statistical analysis, generalization, observation, mathematical statistics, modeling, specification, technical and economic calculations.*

Results. *It has been found that the real organizational and technological norms of work performance determine the discrete nature of the «time-cost» dependence. It has been proven that the minimum amount of funding is achieved when all project works are performed with the minimum duration (maximum intensity) at certain stages. It is estimated that the performance of works that ensure the minimum amount of funding corresponds to the minimum term of the project. These results form the basis of the proposed methodology that maximizes investment efficiency.*

Perspectives. *The perspective is seen in the spread of the design concept at the stage of calendar planning, where there is a need to optimize the estimated production terms, which will act as a significant lever for increasing the intensity of the execution of individual works, which are accompanied by their increase in cost at various stages of the execution of works, taking into account risk and uncertainty factors.*

Keywords: *design, economic efficiency, investment project, work intensity, functional dependence.*

Formulas: 0, fig.: 7, tabl.: 0, bibl.: 12.

Постановка проблеми. Складні інвестиційні проєкти характеризуються високою вартістю і тривалим термінам виконання. В процесі реалізації проєкту на тривалий час відволікаються значні засоби, які до моменту завершення проєкту вилучаються з активної участі підприємства в бізнесі. Потрібно враховувати величину «втрат» від тимчасового вилучення засобів в операційний процес. Тому замість кошторисної вартості і собівартості як основні вартісні показники проєктів необхідно брати приведену кошторисну вартість або приведену собівартість проєкту. Це означає, що для врахування чинника часу всі витрати мають бути приведені за допомогою коефіцієнта дисконтування до теперішньої вартості.

Методи DCF (discounted cash flow) для оцінювання ефективності інвестиційних проєктів сьогодні широко використовуються в практиці інвестиційного проєктування, тоді як до 1990 р. ці методи застосовувалися лише епізодично. В умовах цивілізованої ринкової економіки такий показник, як чистий дисконтований дохід займає провідне місце в економічному оцінюванні інвестиційної політики об'єктів господарювання, набуває цільового стратегічного значення. У статті DCF-критерії використано для постановки та вирішення завдань календарного планування на основі мережевої моделі.

До методів дисконтування належать такі: чиста приведена вартість (чистий приведений дохід), індекс прибутковості, внутрішня норма окупності проєкту, дисконтована величина терміну окупності проєкту. Чиста приведена вартість (Net Present Value – NPV) – це різниця між справжньою дисконтованою сумою надходжень від реалізації проєкту і сумою інвестиційних витрат, що виникають під час реалізації проєкту.

Отже, для ухвалення інвестиційних рішень важливі знання та кваліфікація менеджера в оцінюванні ефективності інвестиційних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі зустрічаються трактування таких методів: чистого дисконтованого доходу; чистого приведеного ефекту; чистої теперішньої (приведеної) вартості.

Принциповим у цих визначеннях є те, що одні вчені вважають, що чистий приведений дохід – це дохід, другі – ефект, треті – вартість. На нашу думку, чистий приведений дохід можна прирівняти до суми отриманого ефекту (результат – затрати), його можна вважати чистим доходом.

Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук [1] пропонують модель розрахунку, в якій під систему дисконтування вони підводять не тільки грошові надходження, а й інвестиційні та поточні витрати.

У процесі аналізу інвестиційних проєктів необхідно надавати перевагу лише тим, для яких чистий приведений дохід має позитивне значення. Проте цей метод не дозволяє порівнювати проєкти з різною капіталоємністю.

Наступним є метод, що ґрунтується на визначенні терміна окупності. В. І. Гринчуцький [2] визначає два показники: термін окупності, що базується на чистому прибутку, і термін повернення інвестицій, який розраховується на основі чистого доходу (чистий прибуток + амортизація). Л. І. Телишевська [3] надає перевагу прямому підрахунку за кількістю років, протягом яких інвестиція буде погашена кумулятивним доходом.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

На вирішення цих питань щодо вдосконалення методів оцінювання ефективності інвестиційних проєктів спрямовується дослідницький пошук.

Постановка завдання. Мета статті полягає у теоретико- методичному обґрунтуванні концепції інвестиційного проєктування, оцінці факторів формування економічної ефективності та умов реалізації проєктів на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система, що розробляється, охоплює управління інвестиційними проєктами (об'єкти управління) та управління інвестиційною діяльністю його учасників (суб'єкти управління). Ця система призначена для підвищення ефективності управління проєктами та діяльністю його учасників.

В основі реалізації процедур, представлених на рис. 1, закладений принцип, який дає змогу враховувати ситуації в процесі багатоваріантного моделювання і ухваленні відповідних рішень здійснювати пошук та оптимизацію варіантів рішень в умовах невизначеності інформації, принципів вибору, досліджувати на основі моделі наслідки рішень, котрі приймаються, підвищити гнучкість моделі, оперативність її коректування в процесі зміни виробничої ситуації.

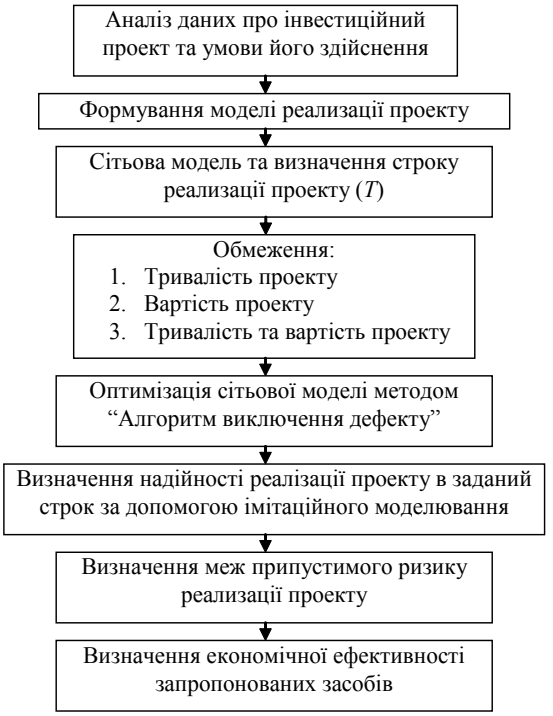

Рис. 1. Алгоритм ухвалення рішень для реалізації проєкту, встановлений інвестором [1]

У мережевому моделюванні процедура оптимізації вартості розглядається як частина фази планування проєктів. На практиці оптимізація вартості означає її мінімізацію за певних обмежень. Наявні такі протиріччя:

1. Визначення можливості виконання проєкту з мінімально можливою вартістю без врахування обмежень на ресурси і час.

2. Знаходження варіанта реалізації проєкту з мінімальною вартістю з урахуванням обмежень лише на ресурси.

На наш погляд, для вдосконалення методики вирішення завдань реалізації проєктів у термін і забезпечення сумісності і єдності інформаційної підтримки необхідно адаптувати прогресивний метод «Алгоритм виключення дефекту» (АВД).

У теорії і практиці організаційно-технологічної підготовки інвестиційного проєкту існують ефективні евристичні методи вирішення завдань реалізації проєкту в термін, встановлений інвестором [4]. Проте такі чинники, як нові економічні умови формування програми робіт інвестиційного проєкту, багатоваріантний підхід до вирішення завдань організаційно-технологічної підготовки, врахування дискретного характеру залежності «час-вартість» та інші зумовлюють актуальність їх подальшої модифікації.

Дослідження показали, що для постановки завдань доцільно враховувати такі чинники:

– критерії ефективності вирішень завдань планування в часі;

– обмеження конкретного виробничого середовища;

– способи виконання робіт – з постійною та змінною інтенсивністю, безперервно або з перервами;

– залежність між інтенсивністю виконання робіт їх вартістю, дискретний характер цієї залежності (рис. 2);

– багатофакторний вплив на вирішення завдань планування;

– індивідуальний підхід для вирішенні завдань.

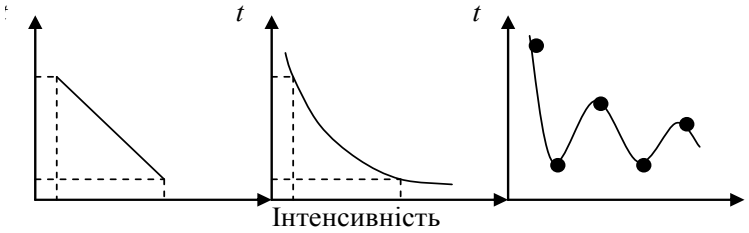

Рис. 2. Функціональна залежність між інтенсивністю виконання робіт та вартістю проекту

Джерело: розроблено авторами.

У процесі вирішення задачі реалізації проєкту в термін, встановлений інвестором, одним із критеріїв є тривалість виконання робіт проєкту, зменшення якої позитивно впливає на багато факторів: забезпечує договірні терміни, дозволяє збільшити обсяги робіт підприємства, збільшує розмір прибутку, підвищує конкурентоспроможність і престиж підприємства.

Однак мінімізація тривалості інвестиційного проєкту відбувається з урахуванням обмежень – наявних ресурсів (трудових, фінансових, технічних, матеріальних, енергетичних) і терміну виконання окремих робіт або тривалості проєкту. Можливі постановки завдань даного класу можна класифікувати за певними ознаками (рис. 3).

Рівномірне і безперервне виконання робіт технологічно завжди переважає над іншими варіантами організації виробництва [5]. В більшості досліджень дотримуються принципу безперервного виконання робіт з постійною інтенсивністю. Проте в реальних

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

умовах відомі ситуації, коли виправдані перерви та нерівномірність у виконанні робіт. Це актуалізує розвиток методів календарного планування.

Рис. 3. Класифікація постановок завдань за критерієм тривалості проєкту
Джерело: розроблено авторами.

Для розробки моделей динамічних систем використовуються два принципи моделювання – за принципом Δt і за принципом особливих станів.

Перший принцип має перевагу в тому, що досліджується поведінка системи та приймаються рішення в кожному змодельованому відрізку часу, що дає змогу враховувати досить широкий спектр неформальних умов «особливого стану» системи. Другий принцип значно зменшує розмірність та час моделювання [6].

У процесі планування зустрічаються два види ситуацій: безконфліктна та конфліктна. Найбільш характерним прикладом безконфліктних ситуацій є така постановка завдання: план формується з урахуванням ресурсних обмежень типу «не більше», або тимчасових обмежень. Більш адекватними можуть бути конфлікти, котрі

виникають. Більш відповідають реальним умовам конфліктні ситуації, які виникають за таких ситуацій:

– протиріччя між тимчасовими та ресурсними обмеженнями;

– протиріччя між ресурсними обмеженнями «не більше» та обмеженнями «не менше»;

– протиріччя між тимчасовим обмеженням та здорожчанням робіт під час підвищення інтенсивності їх виконання.

У реальних умовах планування можуть виникнути різні комбінації конфліктних ситуацій [7]. Проведені дослідження дали змогу визначити шляхи оптимізації тимчасових показників, проаналізувати чинники, які впливають на їх поліпшення.

Порівняльну оцінку впливу організаційних факторів на тривалість виконання робіт проєкту показано на рис. 4.

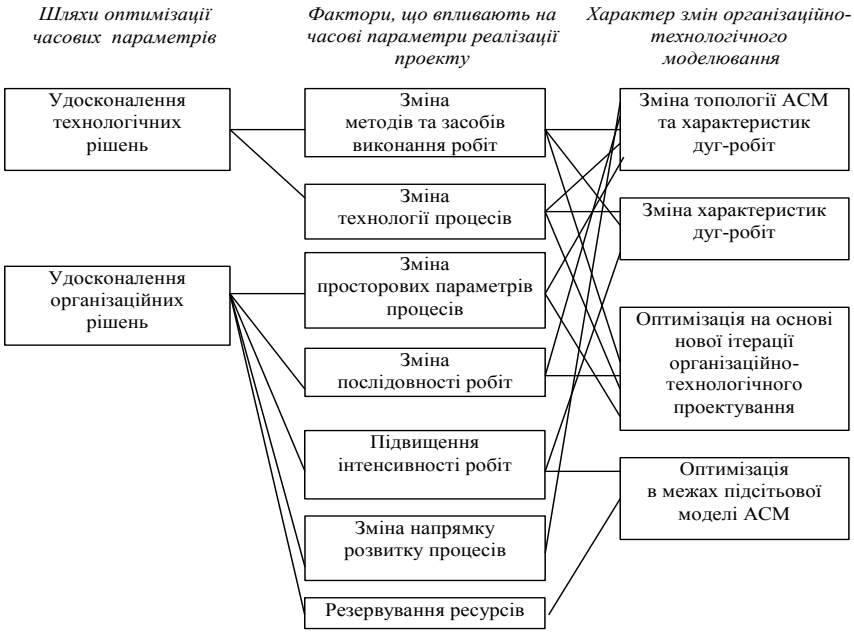

Рис. 4. Фактори, що впливають на поліпшення часових показників проекту [7]

На основі експертного опитування фахівців у сфері підготовки виробництва зроблено порівняльну оцінку впливу організаційних чинників на тривалість виконання робіт проєкту. Зупинимося більш детально на розгляді найбільш суттєвих, котрі вимагають спеціального аналізу чинників [8].

Зміна таких організаційних чинників, як напрям і просторові параметри розвитку процесів, їх послідовності вимагає зміни топології мережевої моделі і її інформаційного опису і, як наслідок повторних ітерацій організаційно-технологічного проєктування (рис. 4). Проте вплив таких чинників, як інтенсивність виконання робіт і резервування ресурсів, можливо досліджувати в рамках підмережі мережевої моделі, яка відображає один варіант організаційно-технологічного рішення та обумовлює необхідність використання специфічних моделей і методів оптимізації.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Отже, для ухвалення рішень щодо підвищення інтенсивності робіт необхідно створити моделі і методи, які дали б змогу оцінити ефективність рішень в сукупності їх впливу на критерії часу та вартості виконання робіт. Вперше залежність «час-вартість» знайшли розвинено в теорії управління інвестиційними проєктами. Загальний характер цієї залежності представлений на рис. 5.

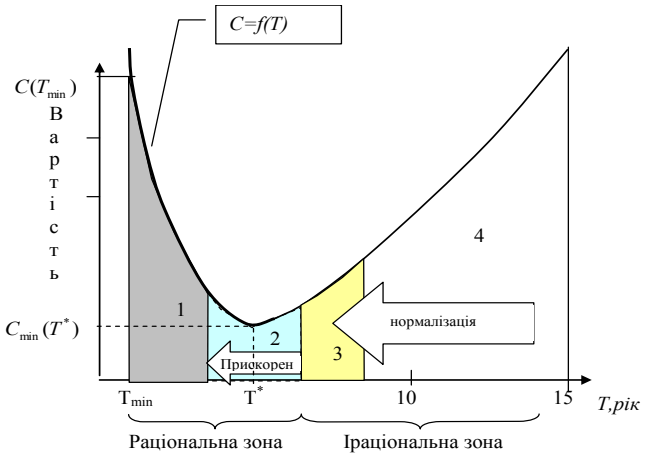

Рис. 5. Залежність вартості проєкту від тривалості його реалізації [8]

1 – зона прискореної реалізації проєкту;
2 – світовий рівень;
3 – зона нормативної тривалості;
4 – зона існуючого стану.

Можна виокремити дві зони виконання робіт: зона оптимізації інтенсивності та зона вимушеної інтенсивності [9]. Перша характеризується тим, що зменшення часу виконання робіт за рахунок підвищення інтенсивності призводить до зростання витрат організації, з іншого боку, для зменшення відповідних витрат необхідне зниження інтенсивності виконання робіт. Друга зона рішень визначає ситуацію, коли зростання тривалості виконання робіт супроводжується їх здорожчанням, і внаслідок цього вона неперспективна для ухвалення оптимальних рішень. Проте в процесі вирішення завдань календарного планування може виникнути ситуація вимушеного переходу на інтенсивність, що належить другій зоні.

У зв'язку з вищевикладеним можна зробити висновок, що для оптимізації тимчасових параметрів виробництва за рахунок підвищення інтенсивності виконання робіт необхідно оцінку ефективності варіанту проводити на основі критерію «час-вартість» [10]. Для розрахунку кількісних значень за цим критерієм необхідно вводити додаткові характеристики проєктів. Для створення методичних передумов та інформаційних основ представлення даних був проведений аналіз чинників, котрі впливають на витрати організації. Узагальнені результати аналізу представлені на рис. 6. Найбільш важливим чинником, що визначає додаткові затрати організації, є зниження продуктивності праці за насичення фронту робіт та зростання кількості змін.

Це обумовлено обмеженими умовами виконання робіт, порушенням раціонального їх ритму, втомою робітника під час виконання робіт у нічний час.

Рис. 6. Аналіз чинників, котрі впливають на витрати підприємства за підвищення інтенсивності робіт [10]

На рис. 7 наведено діаграми зміни фактичних трудовитрат виконання робіт, котрі зумовлені зниженням продуктивності праці, за підвищення інтенсивності виконання окремих робіт. Проведені хронометражні дослідження на об'єктах дозволили встановити зниження виробітку працівників у другу та третю зміни.

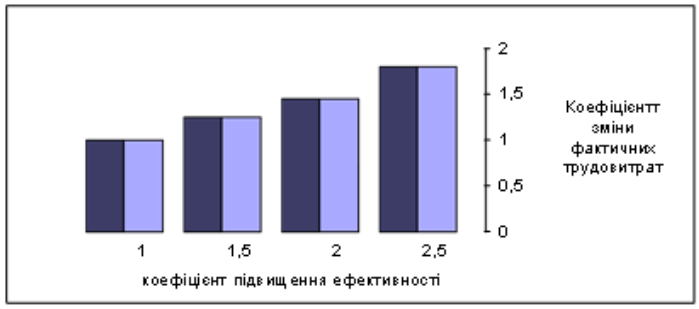

Рис. 7. Діаграма зміни фактичних трудовитрат за різної інтенсивності виконання робіт [10]

На стадії календарного планування виникає необхідність оптимізації розрахункових термінів виробництва, суттєвим важелем є підвищення інтенсивності виконання окремих робіт, що, як правило, супроводжується їх здорожчанням [11]. Причому через

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

певні чинники здорожчання на різних роботах різне. Необхідно зазначити, що реальні організаційно-технологічні норми виконання робіт обумовлюють дискретний характер залежності «час-вартість». Запропоновано один з можливих методів вирішення: необхідно забезпечити договірні терміни виконання при мінімальних додаткових витратах.

Складніше визначити термін окупності у випадку, коли очікується нерівномірне надходження доходів. У зв'язку з цим І. Труш [12] пропонує розраховувати термін окупності з урахуванням середньої величини грошового потоку.

Чистий приведений дохід (NPV). Цей метод базується на зіставленні величини початкових інвестицій (Ic) із сумою загальних дисконтованих надходжень за час прогнозованого терміну корисного використання об'єкта. NPV визначається як різниця між приведеною шляхом дисконтування теперішньою вартістю грошового потоку за час експлуатації об'єкта і сумою інвестованих у нього коштів.

Як зазначалося раніше, дисконтований термін окупності завжди буде більш тривалим від термінів повернення капіталу, що розраховані без приведення грошового потоку до теперішньої вартості: DPP > PP. Звідси виходить, що проєкт, який відповідає критерію PP, може бути відхилений у разі застосування методу розрахунку терміну окупності DPP.

Внутрішня норма окупності проєкту (Internet Rate of Retourn – IRR) є такою ставкою дисконтування, за якої чиста справжня вартість проєкту дорівнюватиме нулю, тобто приведена вартість очікуваних надходжень грошових коштів дорівнюватиме поточній (приведеній) вартості відтоків.

На практиці IRR визначають методом ітераційного підбору значень ставки відсотка за обчислення NPV проєкту. Різні електронні таблиці (Excel, Lotus і ін.) містять вбудовані модулі розрахунків NPV і IRR, що дозволяють автоматизувати процес розрахунку значень.

Отриману величину IRR необхідно порівняти з нормою прибутковості по галузі. Якщо IRR перевищує необхідну норму прибутковості в галузі, то можна брати проєкт до впровадження.

Дисконтована величина терміну окупності (Payback Period – PBP) – термін, за який приведено сумарний прибуток від проєкту повністю покриє інтегральні дисконтовані витрати, у т. ч. і первинні інвестиції.

Результати показників NPV, IRR, PI взаємозв'язані. Для кожного проєкту є такі співвідношення: якщо NPV>0, то PI>1 і IRR>r, якщо NPV<0, то PI<1 і IRR<r, якщо NPV=O, то PI=I і IRR=r, де r – необхідна норма прибутковості.

Величина r залежить від темпу інфляції, мінімальної реальної норми прибутку і міри інвестиційної риски. Як прибуткове значення r можна використовувати усереднені процентні ставки за довготерміновими банківськими кредитами.

Отже, для ухвалення інвестиційних рішень важлива інтуїція підприємця, його досвід і знання кваліфікованих фахівців. Вагому допомогу надають відомі в світовій і вітчизняній практиці формальні методи оцінювання інвестиційних проєктів, описані в економічній літературі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чим більше значення показника індексу дохідності, тим більш ефективним вважається інвестиційний

проєкт. Показник дохідності інвестицій в економічній літературі ще називають індексом рентабельності, індексом внутрішньої рентабельності, індексом прибутковості. Індекс дохідності більше відповідає його економічній сутності, оскільки для розрахунку береться сума дисконтованих грошових надходжень, тобто доходи від експлуатації проєкту. Методика розрахунку терміну окупності (Paybask Perion, PP) залежить від рівномірності розподілу прогнозованих доходів від інвестування. Термін окупності – це той час, після закінчення якого отриманий підприємством чистий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг) повністю покриє вкладений капітал. Чим вищий очікуваний річний дохід, тим коротший термін окупності капітальних інвестицій, нижчий їх ступінь ризику, а отже, більш привабливий інвестиційний проєкт. Недолік визначення показника терміну окупності полягає в тому, що зіставлення очікуваних доходів з передбачуваними витратами здійснюється без урахування чинника часу. Такий підхід не може дати точних результатів, оскільки кожна вкладена одиниця витрат в різний час має різну вартість. Тому використовується дисконтований метод розрахунку терміну окупності. Проте такий підхід не усуває вказаний вище недолік. Тому термін окупності інвестиційних проєктів потрібно розраховувати у поєднанні з іншими методами оцінювання інвестиційних проєктів, що становитиме предмет подальшого дослідження.

Література

1. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: моногр. Київ : КНЕУ, 2003. 394 с.
2. Гринчуцький В. І. Взаємозв'язок інвестиційної та інноваційної діяльності промислового підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. 2016. Вип. 13. С. 236–243. URL: http://global-national.in.ua/archive/13-2016/49.pdf
3. Телишевська Л. І. Першочергові умови активізації інноваційної діяльності як основи товарної політики сучасних підприємств. Економіка промисловості. 2011. № 2–3 (54–55). С. 188–192.
4. Наказ Міністерство економічного розвитку і торгівлі України № 186 від 22 грудня 2017 р. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та проведення оцінки державного інвестиційного проекту. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ME171447?an=1
5. Постанова Кабінету Міністрів України № 684 від 18.07.2012 «Порядок та критерії оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів». URL: http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang
6. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1279 від 13.11.2012 р. «Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка». URL: http://www.me.gov.ua/ LegislativeActs/Detail?lang=ukUA&id
7. Marion, A. (1999). Le Diagnostic d'Entreprise [Business Diagnosis]. Paris: Ed. ECONOMICA.
8. Semenets-Orlova I., Mykytyuk P., Blishchuk K., Skoryk H., Pidlisna T., Trebyk L. Outsourcing as a tool of strategic planning in public administration. *Studies of*

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Applied Economics. 2021. Vol. 39, No 3. URL: http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4718/0
9. Brych V., Halysh N., Borysiak O., Zhekalo G., Sokol M. Management Model of Energy Enterprises Innovative Development Within Physiological Working Conditions. *Propósitos y Representaciones.* 2021. Vol. 9 (SPE3), e1173. URL: http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1173
10. Natalia Selivanova, Valentyna Borkovska, Nataliia Holiachuk, Mykhailo Huz, Oleksandr Zaitsev. Improving Accounting and Management of Settlements with Foreign Suppliers in the Context of Global Digitalization on the Example of Agricultural Enterprise. *Journal of Agriculture and Crops*, Vol. 8, No 3, July 2022. URL:https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88928/1/Selivanova_et_al_Accounting_2022.pdf;jsessionid=372E187AF5787151E03C8228DE2AED53
11. Kotys N. V., Mykytyuk Yu. I. Methodical approaches to the analysis of the effectiveness of fixed assets of construction organizations on the basis of economic – mathematical modeling. *Revista ESPACIOS.* 2020. Vol. 41 (N 05). URL: https://www.revistaespacios.com/a20v41n05/20410504.html
12. Trush I. Methodical approaches to managing the efficiency of enterprise resources. *EUREKA: Social and Humanities.* 2021. Vol. 1 (N 01). URL: http://www.journal.eu-jr.eu/social/article/view/1605

References

1. Antoniuk, L. L. Poruchnyk, A. M., Savchuk, V. S. (2003). Innovatsii: teoriia, mekhanizm rozrobky ta omertsializatsii : monohrafiia [Innovations: theory, mechanism of development and commercialization: monograph.]. Kyiv: KNEU. 394 p. [in Ukrainian].
2. Grynchutskyy, V. I. (2016). Interrelation of investment and innovation activies of the industrial enterprise. Global and national problems of economy, 13, 236-243. URL: http://globalnational.in.ua/archive/13-2016/49.pdf [in Ukrainian].
3. Telyshevska, L. I. (2011). Pershocherhovi umovy aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti yak osnovy tovarnoi polityky suchasnykh pidpryiemstv [Urgent measures for the activation of innovation activity as the basis of product policies of modern enterprises]. Ekonomika promyslovosti – Economy of Industry, 2-3 (54– 55), 188-192 [in Ukrainian].
4. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017). Order “On Approval of Methodical Recommendations for Preparation and Evaluation of The State Investment Project”. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/ME171447?an=1 [in Ukrainian].
5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2012). “Procedure and criteria for assessing the economic efficiency of project (investment) proposals and investment projects”. Retrieved from: http://www.me.gov.ua/Legislati veActs/Detail?lang [in Ukrainian].
6. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2012). Order “On Approval of Methodical Recommendations for the Development of an Investment Project, for

the implementation of which state support may be provided". Retrieved from: http://www.me.gov.ua/ LegislativeActs/ Detail?lang=ukUA&id [in Ukrainian].
7. Marion, A. (1999). Le Diagnostic d'Entreprise [Business Diagnosis]. Paris: Ed. ECONOMICA [in Francian].
8. Mykytyuk, P., Semenets-Orlova, I., Blishchuk, K., Skoryk, H., Pidlisna, T., Trebyk L. (2021). Outsourcing as a tool of strategic planning in public administration. Studies of Applied Economics. 2021. Vol. 39, No 3. Retrieved from: http://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4718/0 [in English].
9. Brych V., Halysh N., Borysiak O., Zhekalo G., Sokol M. (2021). Management Model of Energy Enterprises Innovative Development Within Physiological Working Conditions. Propósitos y Representaciones. 2021. Vol. 9 (SPE3), e1173. DOI: http://dx.doi.org/10.20511/pyr2021.v9nSPE3.1173 [in English].
10. Selivanova, N., Borkovska, V., Holiachuk, N., Huz, M., Zaitsev, O. (2022). Improving Accounting and Management of Settlements with Foreign Suppliers in the Context of Global Digitalization on the Example of Agricultural Enterprise. Journal of Agriculture and Crops, Vol. 8, Nº 3, July 2022. Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/88928/1/Selivanova_et_al_Accounting_2022.pdf;jsessionid=372E187AF5787151E03C8228DE2AED53 [in English].
11. Kotys, N. V., Mykytyuk, Yu. I. (2020). Methodical approaches to the analysis of the effectiveness of fixed assets of construction organizations on the basis of economic - mathematical modeling. *Revista ESPACIOS*. Vol. 41 (N 05). Retrieved from: https://www.revistaespacios.com/a20v41n05/20410504.html [in English].
12. Trush, I. (2021). Methodical approaches to managing the efficiency of enterprise resources. EUREKA: *Social and Humanities*, 1 (Nº 01). Retrieved from: http://www.journal.eu-jr.eu/social/article/view/1605 [in English].

Статтю отримано 10 серпня 2022 р.
Article received August 10, 2022.

UDC 336.1:352
JEL classification: R 51, R 52
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183

Тетяна ЖЕЛЮК,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
e-mail: tan.profesor@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2961-9889

Аліна ЖУКОВСЬКА,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна
e-mail: zhuk.alina81@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-0891-1952

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Желюк Т., Жуковська А. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. *Вісник економіки.* 2022. Вип. 3. С. 183–202. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183

Zheliuk T., Zhukovska A. (2022). Innovatsiini dzherela finansovoho zabezpechennia inkliuzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad v umovakh voiennoho stanu [Sources of financial support for inclusive development of territorial communities in the state of war]. *Visnyk ekonomiky – The Herald of Economics*, 3, 183–202. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183

Анотація

Вступ. *Життєдіяльність територіальних громад в умовах сучасних викликів потребує в реалізації регіональної політики використання інклюзивного підходу, що передбачає створення безпечних умов для цілісного розвитку територій, ефективної системи цивільного захисту відповідно до типу території: територій з особливими умовами для розвитку; територій сталого розвитку; полюсів економічного зростання. Реалістичність цього завдання залежить від організаційного, інституційного забезпечення та акумулювання внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів, активізації проєктного грантового фінансування.*

© Тетяна Желюк, Аліна Жуковська, 2022.

Мета. *Окреслення підходів до фінансового забезпечення цілісного, безпечного розвитку територіальних громад шляхом обґрунтування джерел фінансового забезпечення системи цивільного захисту територій та забезпечення їх збалансованого й інклюзивного розвитку.*

Методи. *Використано такі методи: системного підходу – для обґрунтування місця інклюзивного підходу в реалізації нової регіональної політики в умовах воєнного стану; структурного аналізу – з метою дослідження структури внутрішніх та зовнішніх фінансових ресурсів для створення сучасних систем цивільного захисту громад; компаративного аналізу – з метою виокремлення сучасних можливостей зовнішнього грантового фінансування для реалізації проєктів цивільного захисту територій.*

Результати. *Обґрунтовано науково-організаційні підходи до акумуляції та використання фінансових ресурсів для створення ефективної системи цивільного захисту населення територіальних громад як необхідної складової інклюзивно-орієнтованого вектора реалізації регіональної політки в умовах воєнного стану.*

Перспективи. *Авторські напрацювання можна використати для бюджетування розвитку територіальних громад та пошуку додаткових джерел для фінансового забезпечення створення сучасної системи цивільного захисту територій в умовах воєнного стану.*

Ключові слова: *нова регіональна політика, інклюзивний підхід, фінансове забезпечення, центри цивільного захисту громад.*

Формули: 0; рис.: 0; табл. 5; бібл. 27.

Tetiana ZHELIUK,
Ds (Economics), Professor, Professor of the Department
of Management, public administration and personnel,
West Ukrainian National University,
11 street Lvivska, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: tan.profesor@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2961-9889

Alina ZHUKOVSKA,
PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Management, public administration and personnel,
West Ukrainian National University,
11 street Lvivska, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: zhuk.alina81@gmail.com
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-0891-1952

SOURCES OF FINANCIAL SUPPORT FOR INCLUSIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE STATE OF WAR

Abstract

Introduction. *The vitality of territorial communities in the conditions of modern challenges requires the implementation of a regional policy of using an inclusive approach,*

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

which provides for the creation of safe conditions for the integral development of territories, an effective system of civil protection according to the type of territory: territories with special conditions for development; the territory of sustainable development; poles of economic growth. The realism of this task depends on organizational and institutional support and accumulation of internal and external financial resources, activation of project grant funding.

Purpose of the research. *Justification of approaches to financial provision of integral, safe development of territorial communities by substantiating the sources of financial provision of the system of civil protection of territories and thereby ensuring their balanced and inclusive development.*

Research methods. *System approach – to justify the place of the inclusive approach in the implementation of the new regional policy in the conditions of martial law. Structural analysis - for the purpose of researching the structure of internal and external financial resources for the creation of modern systems of civil protection of communities. Comparative analysis - with the aim of identifying modern possibilities of external grant funding for the implementation of projects of civil protection of territories.*

Results. *The scientific and organizational approaches to the accumulation and use of financial resources for the creation of an effective system of civil protection of the population of territorial communities, as a necessary component of the inclusive-oriented vector of the implementation of regional policy in the conditions of martial law, are substantiated.*

Perspectives. *The author's work can be used in the budgeting of the development of territorial communities and the search for additional sources for the financial support of the creation of a modern system of civil protection of territories under martial law.*

Keywords: *new regional policy, inclusive approach, financial support, community civil protection centers.*

Formulas: 0, fig. 0, table. 5, bibl.: 27.

JEL classification: R 51, R 52

Постановка проблеми. В умовах загострення безпекових викликів актуалізується проблема перегляду протестів публічної політики держави. Векторами нової публічної політики в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови мають бути: оборона України; продовольча безпека; е-підтримка та соціальні програми допомоги; нова економічна політика, яка має бути спрямована на створення наукоємної економіки та інфраструктури майбутнього, та нова регіональна політика. Інституційний базис для регіональної політики закладено в Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII [1, с. 90], який сприяв об'єднанню громад і проведенню адміністративно-територіальної реформи. Однак виклики часу зумовили прийняття змін до цього Закону [2]. Вони заклали реалізацію регіональної політики на основі інклюзивного підходу, що передбачає нову функціональну типологію горизонтального розвитку України в умовах воєнного стану відповідно до територій відновлення: територій з особливими умовами для розвитку; територій сталого розвитку; полюсів економічного зростання. Кожна із цих територій через інструментарій стратегічного планування має передбачити механізми забезпечення цілісності, фізичного захисту, ресурсного забезпечення всім необхідним

для вирішення гуманітарних проблем та оборони, виявлення та нейтралізації ризиків стійкості, підтримки резервів для сталого розвитку і протидії агресії.

Передусім це стосується дотримання параметричних характеристик економічної безпеки територій, створення якісної системи територіальної оборони, цивільного захисту населення та налагодження ефективних військових логістичних мереж. Спроможність до збалансованого розвитку громад залежить від економічного потенціалу територій та передусім фінансового забезпечення. Особливо гострою ця проблема є в умовах, коли підсилюються безпекові виклики та виникає необхідність забезпечення захисту населення та об'єктів інфраструктури.

Для цього територіальні громади мають активізувати діяльність щодо пошуку інноваційних джерел фінансового забезпечення розвитку територій з дотримання інклюзивних підходів (врахування специфіки і стану розвитку території), співпраці з донорськими організаціями європейських держав щодо створення інклюзивного, безпечного середовища життєдіяльності громади, максимального соціального захисту та підтримки жителів громад, розбудови та модернізації інфраструктури громад, а також підготовки до реалізації проєктів післявоєнного соціально-економічного розвитку. Для успішного застосування грантових інструментів місцева влада має володіти відповідними компетентностями: вміння правильно обирати та чітко формулювати стратегічні та оперативні вектори діяльності; взаємодіяти із зовнішнім середовищем, зокрема з потенційними донорами; реалізовувати проєктну діяльність.

Тому пошук джерел фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територій в умовах воєнного стану становить не лише науковий, а й прикладний інтерес і підсилює значення обраної теми наукової публікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку територіальних громад як осередку життєдіяльності громадян завжди перебувають під пильним оком науковців не лише вітчизняних, а й зарубіжних.

Результати наукових досліджень місцевого розвитку можна умовно згрупувати у такі напрямки:

1) планово-прогностичні, в рамках яких варто виокремити напрацювання:

– професора Технологічного інституту Джорджії (США) Ненсі Г. Лі (англ. Nancey G. Leigh) та професора Сіднейського університету (Австралія) Едварда Дж. Блейклі (англ. Edward J. Blakely), які вже багато років досліджують різні аспекти планування розвитку територіальних громад, роль у ньому бізнесу та людських ресурсів, а також передові технології та стратегії сталого економічного розвитку [3];

– професора-дослідника Університету Північної Кароліни (США) Еміля Маліція (англ. EmilMalizia), професора Університету штату Орегон (США) Едварда Фезера (англ. EdwardFeser), професора Массачусетського університету (США) Генрі Ренскі (англ. Henry Renski) та ад'юнкт-професора Університету Іллінойсу (США) Джошуа Друкер (англ. JoshuaDrucker), які досліджують теоретичні та прикладні аспекти місцевого економічного розвитку, наголошують на важливості використання передових теоретичних концепцій для здійснення стратегічного планування місцевого розвитку [4];

– декана бізнес-школи Університету Південної Австралії (Австралія) Ендрю Біра (англ. AndrewBeer) та професора Університету Джорджа Мейсона (США) Террі Л.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Клоуера (англ. Terry L. Clower), які досліджують економічний розвиток на місцевому рівні, в масштабах громади чи регіону, а також вивчають підходи до його планування та реалізації [5];

2) економічної динаміки, в рамках яких на увагу заслуговують напрацювання:

– економіста, адвоката, письменника і підприємця, а також всесвітньо визнаного експерта з економіки громад Мішеля Шумана (англ. Michael Shuman), який запропонував альтернативний підхід до стимулювання розвитку бізнесу, відповідно до якого підприємства створюють робочі місця та умови для майбутнього економічного зростання шляхом самофінансування [6];

– американського письменника та консультанта Роберта Х. Пітмана (англ. Robert H. Pittman), фахівця з добробуту громад Ронду Філліпс (англ. Rhonda Phillips) та консультанта Аманду Сатт (англ. Amanda Sutt), які наводять рекомендації із забезпечення динамічного місцевого розвитку, залучення та розвитку тих видів бізнесу, які будуть цьому сприяти [7].

У цьому контексті мова повинна йти про створення моделі розумного зростання на основі сприяння більш ефективному використанню ресурсів, дотримання принципів екологічності; сприяння економіці з високою зайнятістю, що забезпечує соціальну та територіальну згуртованість.

3) просторового розвитку. В цьому контексті на увагу заслуговують дослідження В. М. Баєва, який піднімає у своїх працях проблеми управління розвитком великих міст [8]; В. М. Вакуленка та М. К. Орлатого, які працюють над дослідженням інституційної системи управління сучасним містом [9]; А. Ф. Мельник та Г. Л. Монастирського, які вивчають теорію, методологію та практику управління розвитком муніципальних утворень [10]; О. В. Берданової, В. М. Вакуленка, Н. М. Гринчук, В. С. Колтуна, В. С. Куйбіди, А. Ф. Ткачука, які працюють над поглибленням організаційно-методичного супроводу управління розвитком територій на засадах активної участі громадського сектору [11]; В. Крижанівського, який вивчає методи та форми співпраці владних інститутів з реальним сектором громад, підтримки місцевих бізнес-ініціатив [12], та ін.;

4) сталого розвитку територій, організаційні та економічні механізми забезпечення якого обґрунтовані в працях Т. Л. Желюк, Л. Г. Мельник, І. Скрипниченко [13–18];

5) інклюзивного розвитку. В цьому контексті на увагу заслуговують напрацювання А. Кожиної, яка досліджує теорію, методологію та практику інклюзивного місцевого розвитку [19], О. М. Бородіної, яка вивчає особливості інклюзивного сільського розвитку [20]; В. Павлика, який обґрунтував організаційно-методичні підходи до оцінювання інклюзивного розвитку сіл [21] та інші праці, в яких піднімаються питання інструментів інклюзивного розвитку громад [22].

Визнавши беззаперечний вклад названих вище науковців, варто зазначити, що серед проаналізованих здобутків відсутні праці, в яких піднімалися би питання фінансового забезпечення безпечного середовища життєдіяльності громад, підтримки інклюзивного розвитку в умовах загроз національній безпеці та цілісності. Така необхідність актуалізує тематику обраного дослідження.

Метою статті є розробка підходів до фінансового забезпечення цілісного, безпечного розвитку територіальних громад шляхом обґрунтування джерел

фінансового забезпечення системи цивільного захисту територій як важливої складової її збалансованого, інклюзивного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щоб забезпечити належні умови життєдіяльності громади передусім необхідно створити належну систему цивільного захисту. Відповідно до Кодексу цивільного захисту України, передбачено, що така система «має забезпечити захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також в особливий період» [23], яким є воєнний стан.

Фінансове забезпечення витрат, пов'язаних із виконанням органами місцевого самоврядування закріплених за ними повноважень у сфері цивільного захисту, може відбуватись за рахунок коштів місцевого та державного бюджетів, коштів суб'єктів господарювання та інших не заборонених законодавством джерел (грантових ресурсів, коштів міжнародних фондів, коштів залучених на краудфандингових платформах). Найкраще на рівні територіальних громад питання цивільного захисту може бути вирішено шляхом створення центрів цивільного захисту. Проєкт побудови центру цивільного захисту є інфраструктурним проєктом розвитку громади, відповідає за безпеку громади і лежить у коридорах векторів Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр., довгострокових цілей збалансованого розвитку громади в рамках стратегії «Україна 2030».

Для отримання необхідних фінансових ресурсів ззовні, а також для того, щоб задіяти внутрішній фіскальний потенціал території, необхідно правильно обґрунтувати вартість проєкту. Для цього варто скористатися інформацією щодо розробки та реалізації інвестиційних проектів регіонального розвитку в сфері цивільного захисту, розміщених на сайті ДСНС [24].

Відповідно до чинних положень щодо створення системи цивільного захисту, практики створення центрів цивільного захисту в територіальних громадах за сприяння програми підтримки реформи децентралізації в Україні «U-LEAD З ЄВРОПОЮ» можна виокремити створення центру цивільного захисту з диспетчерською службою з можливими варіантами надання рятувальних послуг на воді та надання первинної медичної допомоги або створення пожежно-рятувального підрозділу без диспетчерської служби (табл. 1).

Таблиця 1

Обґрунтування вартості створення центру цивільного захисту

Назва	Одиниця вимірювання	Кількість	Орієнтована вартість, грн.
Будівля центру цивільного захисту (додаток 1)	одиниць	1	4576000
Пожежний автомобіль підвищеної прохідності (типу КрАЗ-5233) з автоцистерною ємністю 4-6 тонн у комплекті з пожежно-рятувальним обладнанням та майном, у т. ч. генератор бензиновий до 10 кВт, бензоріз, бензопила, компресор, комплект діелектричного інструменту, ліхтарі пожежні, шанцевий інструмент.	одиниць		4600000
Радіостанція діапазону УКХ стаціонарна	одиниць	1	70000

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 1

Радіостанція діапазону УКВ переносна	одиниць	2	50000
Зарядний пристрій для переносних радіостанцій	одиниць	2	10000
Укладка медична	одиниць	2	30000
Протигази фільтруючі у комплекті з комбінованими коробками	одиниць	13	117000
Каска пожежна з підкасником	комплект	13	52000
Одяг пожежний захисний	комплект	13	169000
Рукавиці пожежні	комплект	13	11050
Ремінь рятувальний	комплект	13	11700
Взуття пожежника захисне	комплект	13	52000
Офісне обладнання та меблі:			
Персональний комп'ютер	одиниць	1	20000
Пристрій для реєстрації переговорів диспетчера	одиниць	1	20000
Факс, ксерокс	одиниць	1	20000
Меблі			300000
Всього вартість центру			10108750
Надання рятувальних послуг на воді: Водолазний костюм	комплект	3	30000
Моторний човен на 3-5 осіб	одиниць	1	250000
Всього			10388750
Створення центру первинної допомоги (червоного хреста)		1	
Апарат дихальний ручний	одиниць	1	15 000
Дефібрилятор парамедичний	одиниць	1	60 000
Відсмоктувач з електроприводом портативний з автономним живленням	одиниць	1	11 000
Дошки транспортувальні (комплект)	одиниць	1	11 000
Коміри фіксуючі (комплект)	одиниць	1	12 000
Набір іммобілізаційних шин	одиниць	1	13 000
Апарат штучної вентиляції легенів портативний з кисневим балоном	одиниць	1	145 000
Манекен (торс дорослої людини)	одиниць	1	25 000
Манекен (дитини)	одиниць	1	25 000
Манекен (немовляти)	одиниць	1	8 000
Проектор з екраном	одиниць	1	22 000
Ноутбук	одиниць	1	16 000
Меблі	комплект	1	10 000
Інші медичні аксесуари	комплект	1	20 000
Всього			393000
Разом створення центру цивільного захисту			10781750

Джерело: наведено з використанням [24].

Центр може мати також підрозділ надання первинної медичної допомоги, а також придбати обладнання для виконання аварійно-рятувальних робіт на воді (можна на платній основі, якщо надавати такі послуги іншим громадам). Рекомендований ДСНС мінімально необхідний склад персоналу базового Центру безпеки становить 17 осіб. Якщо можливостей для утримання такого штату не буде, рекомендовано «утворювати пожежно-рятувальний підрозділ для забезпечення місцевої пожежної охорони без диспетчерської служби» [24].

Громада може прийняти рішення щодо створення, наприклад, чотирьох територіальних підрозділів цивільного захисту, які працюватимуть як комунальні установи на базі наявного інфраструктурного потенціалу громади, без будівництва приміщення для окремого центру. В рамках кожного підрозділу працюватиме водій та два пожежники як штатні працівники та два представники громадського сектору, які залучатимуться на добровільних безоплатних засадах. Тому штат загальний становитиме 8 пожежників, 4 водії, 8 добровольців. Можливий варіант вартості такої моделі цивільного захисту представлений у табл. 2.

Таблиця 2

Обґрунтування вартості створення чотирьох підрозділів центру цивільного захисту

Назва	Одиниця вимірювання	Кількість	Орієнтована вартість, грн.
Пожежний автомобіль (типу ЗИЛ-131) економ. варіант	одиниць	4 (1112000 за одиницю)	4448000
Радіостанція діапазону УКХ переносна	одиниць	4	100000
Зарядний пристрій для переносних радіостанцій	одиниць	4	20000
Укладка медична	одиниць	4	60000
Протигази фільтруючі в комплекті з комбінованими коробками	одиниць	16 (9000 за одиницю)	144000
Каска пожежна з підкасником	комплект	16	64000
Одяг пожежний захисний	комплект	16	208000
Рукавиці пожежні	комплект	16	13600
Ремінь рятувальний	комплект	16	11700
Взуття пожежника захисне	комплект	16	64000
Всього вартість			5133300

Джерело: наведено з використанням [24]

Для фінансування проєкту створення центру цивільного захисту у громадах держава може передати органу місцевого самоврядування кошти у вигляді субвенції (інвестиції цільового призначення) із коштів Державного фонду регіонального розвитку, обсяг коштів якого затверджується Законом про Державний бюджет на відповідний рік. Для цього необхідно громаді підготувати інвестиційний запит і до 1 травня подати Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, використавши онлайн платформу для подання проектів у

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

рамках «Програми підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України» (https://sectoral.minregion.gov.ua)[1] та обґрунтувавши такі складові:

Територія охоплення проєкту (в разі конкурсного відбору використовуються такі рейтингові показники: 1 громада – 5 балів, 10 балів – 2 громади); вплив проєкту на вирішення проблеми цивільного захисту (повністю вирішує – 20 балів), інноваційність проєкту (підходи, які використовуються в Україні – 10 балів); соціально-економічні особливості проєкту (економічний проєкт із соціальною складовою – 10 балів); співфінансування (мінімальна участь громади 10%, але якщо громада фінансово спроможна, то потрібно декларувати співфінансування в обсязі не менше 50–60% (можливий рейтинг під час відбору становитиме відповідно 5-10 балів).

Також, відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2022 рік» передбачено «надання субвенції за загальним фондом видатків розвитку за новою бюджетною програмою «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію інфраструктурних проектів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфери» у сумі 1.000.000 тис. грн, для Міністерства інфраструктури України та субвенції за новою бюджетною програмою «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій» у сумі 6000 млн грн, для Міністерства фінансів України (однак на цю саму суму зменшуються видатки за загальним фондом за бюджетною програмою «Державний фонд регіонального розвитку», що посилюватиме вимоги до конкурсного відбору проектів)» [26].

Проаналізуємо використання бюджетних можливостей громади. Для побудови системи цивільного захисту громади варто використати:

1) ресурси бюджету розвитку, кошти якого спрямовуються на реалізацію проєктних структурних ініціатив розвитку громади і формуються за рахунок: коштів від відчуження майна, яке знаходиться в комунальній власності, у т. ч. від продажу земель несільськогосподарського призначення; виплати дивідендів, які нараховані на акції (частки або паї) господарських товариств, що перебувають у власності територіальної громади; коштів, які передаються з іншої частини бюджету громади за рішенням сесії; запозичень; субвенцій з бюджетів інших рівнів на виконання інвестиційних проектів. Однак така позиція свідчить, що в системі офіційних трансфертів левову частку становить освітня субвенція;

2) найбільший резерв місцевої влади для збільшення доходів становить плата за оренду майна, що перебуває у власності бюджетних установ, і доходи бюджетних установ від реалізації свого майна. Для отримання усіх можливих коштів за цією статтею видатків необхідно сформувати відповідні реєстри об'єктів комунальної

[1] Між Урядом України та Європейською Комісією у 2014 році було укладено Угоду про фінансування Програми підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України [26]. Загальною метою Угоди є «підтримка соціальної, економічної та територіальної згуртованості України і підвищення добробуту громадян по всій країні» [25]. Угода підтримує досягнення цілей, визначених у Державній стратегії регіонального розвитку України. Протягом 2018-2021 років були проведені два конкурсних відбори проектів регіонального розвитку за такими напрямами, як інноваційна економіка та інвестиції, сільський розвиток, розвиток туризму, підтримка розвитку депресивних територій тощо. Протягом 2021-2023 років планується реалізувати 83 відповідні проекти на загальну суму 852,4 млн грн, серед них за напрямком «Інноваційна економіка та інвестиції» – 21 проект на суму 169,8 млн грн.

власності, оцінити їх потенційну привабливість, запровадити чітку систему визначення їх вартості та організувати здачу в оренду за цінами не нижче ринкових. Якщо виготовити відповідні документи і розрахувати ринкову, а не залишкову вартість, то ці об'єкти можна вигідно для громади продати й отримати кошти для підтримки структурних проєктів розвитку громади. Водночас місцева влада має запровадити жорстку систему контролю за рухом коштів, які надходять до бюджетних установ від реалізації необоротних активів та інших матеріальних цінностей. Також, як показує практика, місцева влада не в повному обсязі використовує потенціал доходів бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності. Це кошти від господарсько-виробничої діяльності допоміжних підприємств, господарств, майстерень, плата за гуртожитки, що належать громаді інші відрахування;

3) виконавчі органи територіальної громади можуть прийняти рішення про створення цільового фонду для розвитку системи цивільного захисту громади, джерелами такого фонду можуть бути:

– благодійні внески – добровільні пожертвування юридичних та фізичних осіб, організацій, установ, підприємств усіх форм власності, безповоротна фінансова допомога, інша благодійна допомога;

– залучення на договірній основі коштів підприємств, установ та організацій усіх форм власності;

– інші надходження, не заборонені законодавством України.

4) резерви додаткових надходжень від використання земель. Оцінювання орендної плати за землю в громадах Тернопільської області показує, що за 2021 р. громади отримала плату за землю (орендна плата і земельний податок) від юридичних та фізичних осіб у сумі, що становить лише 2,25% надходжень місцевого бюджету, коли практика показує що в інших громадах такі надходження можуть становити не менше 15% доходів місцевого бюджету.

Для отримання необхідної інформації про можливі надходження від земельних ресурсів необхідно використати дані геопросторового планування. Для розробки такого плану варто скористатися можливостями зовнішнього ресурсу для геопросторового планування. Такий ресурс недостатньо активно використовують громади через неволодіння необхідною інформацією про переваги цього ресурсу. Відповідно до Угоди між Міжнародним банком реконструкції та розвитку (Світовий банк) й Україною, наша держава отримує фінансову підтримку на Програму «Прискорення приватних інвестицій у сільське господарство України».

В рамках Угоди протягом 2020–2024 рр. за рахунок коштів державного бюджету, зокрема заплановано розробити 600 комплексних планів просторового розвитку територій громад. Отримати субвенцію з державного бюджету для розроблення планів просторового розвитку територій громад зможуть виконавчі комітети рад територіальних громад, які матимуть у своєму складі структурний підрозділ з питань містобудування та архітектури і будуть забезпечені топографічними картами території територіальної громади у масштабі 1:10 000, у тому числі створеними Держгеокадастром. Забезпечення територіальних громад комплексними планами просторового розвитку територій, які розроблять сертифіковані спеціалісти, дасть змогу більш ефективно реалізувати внутрішній потенціал громад, використати наявні

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

ресурси, визначити пріоритети в управлінні територією громади та сформувати політику її просторового розвитку на перспективу.

Відсутність актуальної та достовірної інформації про інвентаризацію земель, їх використання та нормативну грошову оцінку виступає одним з головних обмежень територіальних громад в управлінні власними земельними ресурсами, що негативно впливає на формування дохідної частини місцевого бюджету.

Аналіз земельних ресурсів об'єднаної територіальної громади має базуватися на використанні релевантних даних за чотирма ключовими блоками: 1) поля в обробітку; 2) земельні ділянки; 3) дані реєстру ДЗК; 4) резерви додаткових надходжень від використання земель («землі, що потребують інвентаризації; самовільне захоплення земель; тіньова оренда земельних ділянок; невикористання державних та комунальних земель; землі не сільськогосподарського призначення, що перебувають в обробітку; землі відумерлої спадщини» [27]). Кожна земельна ділянка, що належить одному із вищенаведених блоків, зумовлює ризик недоотримання територіальною громадою надходжень у місцевий бюджет.

Щоб визначити самовільне захоплення земель, несанкціоноване їх використання, необхідно порівняти фактичні контури посівів з юридичними межами ділянок, що обробляються. Якщо межі посівів виходять за кадастрові межі, то це несанкціоноване використання. В такому разі ці заорювання мають бути інвентаризовані та поставлені територіальною громадою на свій баланс.

Також потрібно перевірити випадки обробки земель сільськогосподарського призначення шляхом, що не відповідає визначеній категорії або цільовому призначенню (наприклад, розорювання земельних ділянок, наданих для сінокосіння чи випасання худоби). Виявлення такого факту – це відхилення від затвердженого проєкту землеустрою. У такому разі територіальна громада має попередити користувача про виявлений факт, повідомити його про необхідність припинити правопорушення та ознайомити його з штрафними санкціями, які будуть застосовані в разі неприпинення правопорушення. Якщо земельна ділянка перебуває у державній або комунальній власності, територіальна громада у визначеному законодавством порядку може змінити цільове призначення земельної ділянки для збільшення надходжень у місцевий бюджет.

Для збільшення доходів до місцевого бюджету територіальної громади необхідно підвищити ефективність використання її земельних ресурсів, шляхом:

1) цифровізації системи управління земельними ресурсами територіальної громади шляхом використання геоінформаційних систем (ГІС). Основою для створення ГІС має бути карта земельних ділянок громади. Загальна карта ділянок повинна створюватись на основі використання векторних даних Публічної кадастрової карти (ПКК). Якщо дані про територію територіальної громади не збігаються із даними ПКК, потрібно додатково оцифрувати карти розпаювання, що зберігаються у паперовому форматі, та занести їх у ГІС;

2) наповнення карти земельних ділянок громади додатковою інформацією про їх власників та орендарів. Для цього необхідно використати дані реєстрів Державного земельного кадастру (ДЗК) та Державного реєстру речових прав (ДРРП), які наразі проходять процедуру уніфікації та очищення від задвоєнь. Після завершення уніфікації,

дані необхідно прив'язати до карти ділянок в ГІС. Таким чином територіальна громада отримує повну аналітику по всіх землях сільськогосподарського призначення, які є в її розпорядженні;

3) проведення аналізу використання земельних ділянок. Для цього необхідно ідентифікувати суцільні масиви обробітку, розташовані на території громади, і створити карту полів. Для формування карти полів доцільно використати супутникові знімки Sentinel 2, на основі яких відповідні спеціалісти повинні провести векторизацію контурів обробітку із застосуванням геоінформаційних інструментів. Зіставлення та аналіз просторових і атрибутивних даних дасть змогу правильно застосувати нормативну оцінку землі і розрахувати податкові та орендні ставки, а також обчислити загальну суму недоотримання коштів у бюджет;

4) залучення зовнішніх ресурсів: коштів інвестиційних фондів, міжнародних інститутів розвитку, краудфандингових платформ, ресурсних центрів.

Для залучення коштів на фінансування проектів інклюзивного розвитку територіальних громад та їх цивільного захисту в умовах воєнного стану доцільно активізувати механізм грантового фінансування. Перевагами такого виду фінансування є те, що гранти надаються безкоштовно та безповоротно, а також дозволяють підтримати проєкти, які не прибуткові, але відіграють важливу роль у розвитку громад та суспільства.

Для отримання необхідних коштів необхідно звернутись до організацій-донорів, які вже тривалий час діють в Україні та надають фінансову підтримку громадським та урядовим організаціям, органам місцевого самоврядування, підприємцям та фізичним особам за різними напрямками. Найбільш перспективний перелік зарубіжних організацій-донорів та інформаційних платформ для отримання інформації про актуальні гранти представлений у табл. 3.

Таблиця 3

Зарубіжні організації-донори та інформаційні платформи для отримання інформації про актуальні гранди

Назва донора	Електрона адреса
Програма розвитку ООН в Україні (ПРООН)	www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home.html
Платформа розвитку громадянського суспільства	www.cd-platform.org
Посольство Сполучених Штатів Америки в Україні	ua.usembassy.gov/uk/education-culture-uk/current-programs-grants-uk/
Швейцарська агенція з розвитку та співробітництва (SDC)	www.eda.admin.ch/deza/en/home/countries/ukraine.html
Європейський фонд підтримки демократії	www.democracyendowment.eu/en
Німецьке товариство міжнародного співробітництва GIZ	www.giz.de/de/html/index.html
Представництво Європейського Союзу в Україні	www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/index_uk.htm
USAID: Агенство США з міжнародного розвитку	www.usaid.gov/uk/where-we-work/europe-and-eurasia/ukraine www.grants.gov www.fbo.sam.gov/

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

продовження таблиці 3

Посольство Королівства Нідерландів (програма «Матра-Кар»)	www.netherlandsandyou.nl/your-country-and-the-netherlands/ukraine/and-the-netherlands/matra-programme
Посольство Федеративної Республіки Німеччина в Україні	kiew.diplo.de/ua-uk
Посольство Швеції в Україні	https://www.swedenabroad.se/uk/embassies/ukraine-kyiv/
Інформаційна платформа «Mladinfo»	www.mladiinfo.eu

Джерело: розроблено авторами.

Крім зарубіжних донорських організацій, перспективним джерелом фінансування інклюзивного розвитку територіальних громад є кошти українських недержавних організацій, перелік яких надано в табл. 4.

Таблиця 4

Вітчизняні організації-донори та інформаційні платформи для отримання інформації про актуальні гранди

Назва донора	Електрона адреса
Ресурсний центру «Гурт»	gurt.org.ua
Інформаційна сторінка Всеукраїнської організації сільських та селищних рад	vassr.org/grants
Інформаційний портал некомерційних організацій України «Громадський простір»	www.prostir.ua/category/grants
Інформаційна платформа «Велика ідея»	biggggidea.com
Інформаційна платформа «Децентралізація влади»	donors.decentralization.gov.ua/projects
Клуб сталого бізнесу	sbiz.club/

Джерело: розроблено авторами.

Пошук фінансових ресурсів для забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад також необхідно здійснювати на краудфандингових платформах, які працюють за таким алгоритмом: підготовка презентації проекту за допомогою оригінального відео, привернення уваги інвесторів та отримання від них коштів. Такий спосіб пошуку фінансування дозволяє територіальним громадам легко привернути увагу людей до важливих питань і заручитися їхньою підтримкою – і моральною, і матеріальною.

У світі налічується понад 1300 краудфандингових платформ, які відрізняються за географічним розташуванням, типом розміщених проектів, принципам збору коштів і схемами винагороди. Найбільш популярні світові та вітчизняні краудфандингові платформи представлені в табл. 5.

Таблиця 5

Іноземні та українські краудфандтнгові платформи

Назва краудфандінгової платформи	Електрона адреса
Іноземні краудфандінгові платформи	
Kickstarter (США)	https://www.kickstarter.com
Indiegogo (США)	https://www.indiegogo.com
Rockethub (США)	http://www.rockethub.com
Boomerang (Данія)	https://boomerangcrowdfunding.org.uk
Betterplace (Німеччина)	https://www.betterplace.org
Flying V (Тайвань)	https://www.flyingv.cc
DemoHour (КНР)	http://www.demohour.com
Українські краудфандінгові платформи	
Спільнокошт	https://biggggidea.com
На-старте	http://na-starte.com
Komubook	http://komubook.com.ua
Моє місто	https://mg.od.ua
GoFundEd	https://gofunded.org

Джерело: розроблено авторами.

Залежно від характеру винагороди, що надається спонсорам проєктів, виокремлюють такі види краудфандингу:

1) краудфандинг без винагороди, який передбачає надання коштів, засноване на довірі, без будь-яких зобов'язань зі сторони отримувача. Такий вид краудфандингу найчастіше використовується при фінансуванні соціальних та громадських проєктів. У даному випадку винагорода може бути досить формальною (наприклад, згадка донора (спонсора) на сайті проєкту);

2) Краудфандинг з нефінансовою винагородою, який ґрунтується на отриманні донором (спонсором) нефінансової винагороди (наприклад, виробленого продукту, записаної пісні, намальованої картини тощо). Це один із найбільш поширених видів краудфандингу. Він використовується як у творчих, так і у високотехнологічних інноваційних проєктах. Платформою для реалізації такого виду краудфандингу виступає «Kickstarter»;

3) краудінвестинг (отримання фінансової винагороди), який передбачає отримання інвестором прибутку від фінансування певного проєкту. Краудінвестинг здійснюється у вигляді чотирьох моделей:

– модель Роялті, яка передбачає отримання інвестором, окрім нефінансової винагороди, частки від прибутку позичальника;

– краудлендінг (колективне кредитування), яке ґрунтується на взаємовигідних умовах як для інвестора, так і для позичальника: вигода позичальника полягає у комфортних умовах отримання займу та більш низьких тарифах, а вигода інвестора – у можливості надати кредит за вищою ставкою, ніж зазвичай;

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

– модель P2P, яка передбачає особливий механізм налагодження зв'язку між інвестором та позичальником: позичальник спілкується не зі знеособленою масою людей, а з конкретним кредитором. Краудфандингова платформа виступає гарантом дотримання взятих зобов'язань та укладених домовленостей;

– акціонерний краудфандинг, головна особливість якого полягає в тому, що інвестор отримує як винагороду узгоджену частину акцій підприємства-позичальника, його майна або право голосу на зборах акціонерів. Така модель краудфандингу доволі ризикована для інвестора.

Щоб отримати грант від організації-донора, насамперед потрібно знайти актуальні грантові конкурси. Для цього потрібно систематично проводити моніторинг сайтів донорських організації та інформаційних платформ, наведених у табл. 3-5, щодо пошуку умов участі, суми гранту, кінцевого терміну подання заявки, аплікаційних форм тощо. Після визначення переліку найбільш оптимальних для підтримки проєкту організацій-донорів, необхідно детально ознайомитись з умовами надання ними фінансової допомоги. Особливу увагу потрібно звертати на такі характеристики, як:

– географія конкурсу (грантодавець може оголосити конкурс лише для певної території);

– тип отримувачів грантів (органи місцевого самоврядування, громадські організації, заклади освіти, заклади охорони здоров'я, органи соціального захисту населення, ініціативні групи тощо);

– пріоритети конкурсу (напрями надання фінансової допомоги конкретизуються у пріоритетах, меті та завданнях конкретних конкурсів);

– терміни подання заявки та підведення підсумків конкурсу;

– розмір гранту та розмір власної участі;

– термін реалізації проєкту;

– види діяльності грантоотримувача, що фінансуються (в окремих випадках грантодавець може брати участь у фінансуванні лише визначених заходів та відмовлятися фінансувати деякі статті видатків (наприклад, непрямі видатки та / або оплату праці).

Важливо пам'ятати, що кожен грантодавець має свої вимоги до проєктів, оформлення та подачі заявок, а також переліку документів, які необхідно додавати до проєкту.

Висновки. Життєдіяльність територіальних громад в умовах сучасних викликів потребує в реалізації регіональної політики інклюзивного підходу, що передбачає створення безпечних умов та ефективної системи цивільного захисту відповідно до типу території: територій з особливими умовами для розвитку; територій сталого розвитку; полюсів економічного зростання. Реалістичність такого завдання залежить від організаційного, інституційного забезпечення та достатніх фінансових ресурсів. Акумулювати останні варто за рахунок залучення коштів місцевого та державного бюджетів, проектного фінансування відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр., коштів суб'єктів господарювання, зовнішніх ресурсів: грантів, коштів міжнародних фондів, коштів залучених на краудфандингових платформах. В умовах воєнного стану важливо відпрацювати механізми адаптації системи цивільного захисту до нових викликів та факторних обмежень шляхом

удосконалення систем моніторингу ризиків, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій; контролю над бюджетними асигнуваннями на місцевих рівнях шляхом орієнтування їх направленості на мінімізацію потенційних ризиків.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові дослідження мають стосуватися механізмів наднаціональної, міжсекторної і міжтериторіальної співпраці у фінансуванні та реалізації проєктів забезпечення цілісного, безпечного середовища життєдіяльності громад в умовах воєнного стану.

Література

1. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лютого 2015 року № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 13. С. 90.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 року № 2389-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text
3. Nancey G. Leigh, Edward J. Blakely. Planning Local Economic Development: Theoryand Practice. SAGE Publications, Inc; 5-thedition. 2013. 480 p.
4. Emil Malizia, Edward Feser, Henry Renski, Joshua Drucker. Understanding Local Economic Development. Publisher by Routledge. 2-ndedition. 2020. 294 p.
5. Andrew Beer, Terry L. Clower. Globalization, Planningand Local Economic Development. Publisherby Routledge. 1-stedition. 2019. 264 p.
6. Michael Shuman. The Local Economy Solution: How Innovative, Self-Financing «Pollinator» Enterprises Can Grow Jobsand Prosperity. Publisher by Chelsea Green Publishing. 2015. 248 p.
7. Robert H. Pittman, Rhonda Phillips, Amanda Sutt. Rebooting Local Economies: Howto Build Prosperous Communities. Publisher by Business Expert Press. 2022. 164 p.
8. Бабаєв В. М. Управління великим містом: теоретичні і прикладні аспекти : моногр.; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2010. 307 с.
9. Управління сучасним містом : підруч. ; за ред. : В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. Київ : НАДУ, 2008. 632 с.
10. Мельник А. Ф., Монастирський Г. Л. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика : моногр. Тернопіль : Економічна думка, 2007. 476 с.
11. Берданова О. В., Вакуленко В. М., Гринчук Н. М., Колтун В. С., Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Управління розвитком об'єднаних територіальних громад на засадах громадської участі : навч. посіб. Київ : 2017. 129 с.
12. Крижанівський В. Надання органами місцевого самоврядування фінансової підтримки на розвиток місцевого бізнесу та стимулювання підприємництва : посіб. Київ : 2021. 48 с.
13. Архітектоніка управління збалансованим розвитком національної економіки : кол. моногр. ; за ред. Т. Л. Желюк. Тернопіль : Крок, 2017. 337 с.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

14. Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В. І. Концептуальні засади стратегій сталого розвитку регіонів з позицій економічної безпеки. *Економіка і організація управління.* 2016. № 4 (24). С. 125–135.
15. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні : кол. моногр. за ред. М. І. Скрипниченко. Київ : НАН України, ДУ Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2015. 544 с.
16. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку : посіб. Суми : Університетська книга, 2006. 383 с.
17. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2019. № 16. С. 70
18. Гаращук О. В. Соціальна складова національної безпеки та сталого розвитку в умовах глобалізації. Економічний аналіз. 2017. Т. 27. № 1. С. 28–34.
19. Кожина А. В. Публічне управління інклюзивним місцевим розвитком: теорія, методологія, практика : моногр. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня «Рута», 2020. 452 с.
20. Інклюзивний сільський розвиток в Україні : моногр. за ред. О. М. Бородіної ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 257 с.
21. Павлик В. Механізм оцінювання інклюзивного розвитку сільських громад. *Scientific Collection «Intercofe»*. 2021. № 69. URL: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/14022.
22. Жуковська А. Ю. Детермінанти інклюзивного розвитку муніципальних утворень. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України.* 2020. Вип. № 25. С. 42–48.
23. Кодекс цивільного захисту України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2013. № 34–35. С. 458. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text
24. Методичний посібник для розробників проектів інфраструктурного розвитку об'єднаних територіальних громад. URL: http://www.tsatu.edu.ua/ipod/wp-content/uploads/sites/46/metodychnyj-posibnyk-dlja-rozrobnykiv-proektiv-infrastrukturnoho-rozvytku-obyednanyh-terytorialnyh-hromad-2016.pdf
25. Угода про фінансування Програми підтримки секторальної політики – Підтримка регіональної політики України (Контракт на реформу сектора) від 27 листопада 2014 року № 984-019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_019#Text
26. Про Державний бюджет на 2022 рік : Закону України від 2 грудня 2021 року № 1928-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2022. № 3. С. 12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text
27. Як ОТГ отримувати більше надходжень від землі? URL: https://www.smartfarming.ua/yak-oth-otrymuvaty-bil-she-nadkhodzhen-vid-zemli/

References

1. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky (2015): Zakon Ukrainy vid 5 liutoho 2015 roku № 156-VIII [On the principles of state regional policy: Law of Ukraine dated February 5, 2015 № 156-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. No 13. P. 90 [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorii (2022): Zakon Ukrainy vid 09.07.2022 roku № 2389-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text [in Ukrainian].
3. Nancey G. Leigh, Edward J. Blakely (2013). Planning Local Economic Development: Theoryand Practice. SAGE Publications, Inc; 5-thedition. 480 p. [in English].
4. Malizia, E., Feser, E., Renski, H., Drucker, J. (2020). Understanding Local Economic Development. Publisher by Routledge. 2-ndedition. 294 p. [in English].
5. Beer, A., Clower, T. L. (2019). Globalization, Planningand Local Economic Development. Publisher by Routledge. 1-stedition. 264 p. [in English].
6. Shuman, M. (2015). The Local Economy Solution: How Innovative, Self-Financing «Pollinator» Enterprises Can Grow Jobsand Prosperity. Publisher by Chelsea Green Publishing. 248 p. [in English].
7. Pittman, R. H., Phillips, R., Sutt, A. (2022). Rebooting Local Economies: Howto Build Prosperous Communities. Publisher by Business Expert Press. 164 p. [in English].
8. Babaiev, V. M. (2010). Upravlinnia velykym mistom: teoretychni i prykladni aspekty: monohrafiia; Khark. nats. akad. misk. hosp-va [Management of a large city: theoretical and applied aspects: monograph; Hark. national acad. urban farm H.:]. Kh.: NAMH 307 p. [in Ukrainian].
9. Vakulenko, V. M., Orlatyi, M. K. (2008). Upravlinnia suchasnym mistom: pidruchnyk za red.: V.M. Vakulenka, M.K. Orlatoho [Management of a modern city: a textbook; edited by: V.M. Vakulenko, M.K. Orlatyi]. R.: NADU. 632 p. [in Ukrainian].
10. Melnyk, A. F., Monastyrskyi, H. L. (2007). Upravlinnia rozvytkom munitsypalnykh utvoren: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Development management of municipal entities: theory, methodology, practice: monograph]. Ternopil: Economic thought. 476 p. [in Ukrainian].
11. Berdanova, O. V., Vakulenko, V. M., Hrynchuk, N. M., Koltun, V. S., Kuibida, V. S., Tkachuk, A. F. (2017). Upravlinnia rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad na zasadakh hromadskoi uchasti: navch. posib. [Management of the development of united territorial communities on the basis of public participation: a study guide] K. 129 p. [in Ukrainian].
12. Kryzhanivskyi, V. (2021). Nadannia orhanamy mistsevoho samovriaduvannia finansovoi pidtrymky na rozvytok mistsevoho biznesu ta stymuliuvannia pidpryiemnytstva: posibnyk. [Kryzhanivskyi V. Provision of financial support by local self-government bodies for the development of local business and stimulation of entrepreneurship: a guide]. K. 48 p. [in Ukrainian].
13. Zheliuk, T. L. (2017). Arkhitektonika upravlinnia zbalansovanym rozvytkom natsionalnoi ekonomiky: kol. monoh. za red. T.L. Zheliuk [Architecture of managing the balanced development of the national economy: col. monogamy under the editorship T.L. Zheliuk]. Ternopil: Krok – Step. 337 p. [in Ukrainian].
14. Kharazishvili, Yu. M., Liashenko, V. I. (2016). Kontseptualni zasady stratehii staloho rozvytku rehioniv z pozytsii ekonomichnoi bezpeky [Conceptual principles of strategies for sustainable development of regions from the standpoint of economic

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

security]. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economic and Management. No. 4 (24). P. 125-135. [in Ukrainian].
15. Skrypnychenko M.I. (2015). Modeli identyfikatsii makroekonomichnykh dysbalansiv v Ukraini: kol. monohr. za red. M.I. Skrypnychenko. K.: NAN Ukrainy, DU Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy. 544 p. [in Ukrainian].
16. Melnyk, L. H. (2006). Osnovy stiikoho rozvytku: posibnyk [Fundamentals of sustainable development: a guide]. Sumy: Universytetska knyha. 383 p. [in Ukrainian].
17. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku (2019): Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 roku № 2697-VIII [On the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019 No. 2697-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 16. P. 70 [in Ukrainian].
18. Harashchuk, O. V. (2017). Sotsialna skladova natsionalnoi bezpeky ta staloho rozvytku v umovakh hlobalizatsii [The social component of national security and sustainable development in the conditions of globalization]. Ekonomichnyi analiz - Economic analysis. Vol. 27. No. 1. P. 28-34.
19. Kozhyna, A.V. (2020). Publichne upravlinnia inkliuzyvnym mistsevym rozvytkom: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Public management of inclusive local development: theory, methodology, practice: monograph]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia «Ruta». 452 p.
20. Borodina, O. M. (2020). Inkliuzyvnyi silskyi rozvytok v Ukraini: monohrafiia za red. O.M. Borodinoi; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy» [Inclusive rural development in Ukraine: monograph edited by O.M. Borodina; National Academy of Sciences of Ukraine «State University of Economics and predicted NAS of Ukraine]. K., 257 p.
21. Pavlyk, V. (2021). Mekhanizm otsiniuvannia inkliuzyvnoho rozvytku silskykh hromad [Evaluation mechanism of inclusive development of rural communities]. Scientific Collection «Intercofe». No 69. Retrieved from: https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/14022.
22. Zhukovska, A. (2020). Determinanty inkliuzyvnoho rozvytku munitsypalnykh utvoren [Determinants of inclusive development of municipal entities]. Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy – Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine. No 25. P. 42-48.
23. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Civil Protection Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2013. No 34-35. P. 458. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text
24. Metodychnyi posibnyk dlia rozrobnykiv proektiv infrastrukturnoho rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad [Methodical guide for developers of infrastructural development projects of united territorial communities]. Retrieved from: http://www.tsatu.edu.ua/ipod/wp-content/uploads/sites/46/metodychnyj-posibnyk-dlja-rozrobnykiv-proektiv-infrastrukturnoho-rozvytku-obyednanyh-terytorialnyh-hromad-2016.pdf

25. Uhoda pro finansuvannia Prohramy pidtrymky sektoralnoi polityky – Pidtrymka rehionalnoi polityky Ukrainy (Kontrakt na reformu sektora) vid 27 lystopada 2014 roku № 984-019 [Agreement on funding of the Sectoral Policy Support Program - Regional Policy Support of Ukraine (Sector Reform Contract) dated November 27, 2014 No 984-019]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_019#Text
26. Pro Derzhavnyi biudzhet na 2022 rik: Zakonu Ukrainy vid 2 hrudnia 2021 roku № 1928-IX [On the State Budget for 2022: Law of Ukraine dated December 2, 2021 № 1928-IX]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2022. № 3. P. 12. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text
27. Iak OTH otrymuvaty bilshe nadkhodzhen vid zemli? [How can OTG get more income from the land?]. Retrieved from: https://www.smartfarming.ua/yak-oth-otrymuvaty-bil-she-nadkhodzhen-vid-zemli/

Статтю отримано 23 серпня 2022 р.
Article received August 23, 2022.

UDC 657.1: 005
JEL classification: M41, M49, D24
DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.203

Віта СЕМАНЮК,
доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 5а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: v.Semaniuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7010-9923

Наталія МЕЛЬНИК,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: melnyk.nataliya@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5572-4514

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ БІЗНЕСУ В УМОВАХ П'ЯТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Семанюк В., Мельник Н. Вплив цифрових технологій на інформаційне середовище бізнесу в умовах п'ятої промислової революції. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 203–212. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.203

Semaniuk V., Melnyk N. (2022). Vplyv tsyfrovykh tekhnolohii na informatsiine seredovyshche biznesu v umovakh piatoi promyslovoi revoliutsii [Impact of digital technologies on the business information environment in the context of the fifth industrial revolution]. *Visnyk economiky – Herald of Economics*, 3, 203–212. DOI: https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.203

Анотація

Вступ. *Стрімкий розвиток інформаційних технологій кардинально впливає на інформаційне середовище бізнесу. На зміну четвертої промислової революції приходить п'ята, яка формує організаційні структури на принципах діджиталізації та роботизації і в основі економічної діяльності ставить хмарні технології, блокчейн, штучний інтелект, інтернет речей, кардинально змінюючи роботу облікових працівників, які є креаторами інформаційного середовища на різних рівнях господарювання. Прогресивні технології дозволяють автоматизувати прийняття рішень та створювати множинні альтернативні їх варіанти, враховуючи величезну кількість факторів впливу та моделювати розвиток ситуацій в умовах значної невизначеності. Такі рішення дозволятимуть досягати інформаційної*

© Віта Семанюк, Наталія Мельник, 2022.

транспарентності та економічної безпеки бізнесу, приймати оптимальні управлінські рішення та прогнозувати розвиток економічних систем.

Мета дослідження. *Метою дослідження є вивчення впливу технологій на інформаційне середовище бізнесу, та розуміння того, яким чином інформаційні технології змінять роботу бухгалтерів. Змоделювати інформаційне середовище бізнесу на різних рівнях господарювання за умови впровадження новітніх інформаційних технологій та принципів діджиталізації. Довести необхідність зміни методології обліку в умовах п'ятої промислової революції та зміну основних принципів облікової теорії.*

Методи дослідження. *Для досягнення мети дослідження використано бібліографічний, монографічний та компаративний аналіз теорії інформаційних систем, облікової теорії, теорій розвитку суспільства. Система методів діалектичного, кібернетичного та синергетичного аналізу дала змогу оцінити вплив діджиталізації та розвитку цифрових технологій на облікову систему як систему створення інформації. Використано методи теоретичного конструювання, наукової абстракції, мисленнєвого експерименту та моделювання у процесі оцінювання впливу новітніх інформаційних технологій на облікову систему економічних суб'єктів різних рівнів господарювання і прогнозування перспектив розвитку облікової науки і практики.*

Результати. *Досліджено вплив технологій на інформаційне середовище бізнесу в умовах Індустрії 5.0 та зміни облікової науки і практики, зумовлені таким впливом. Зроблено спробу змоделювати інформаційне середовище бізнесу на різних рівнях господарювання за умови впровадження новітніх інформаційних технологій та принципів діджиталізації. Доведено необхідність зміни методології обліку в умовах п'ятої промислової революції та зміну основних принципів облікової теорії. Зроблено прогноз щодо впливу на облікову методологію та методику таких цифрових рішень, як хмарні технології, Big Data, штучний інтелект, Blokchain, інтернет речей.*

Перспективи. *Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на прогнозування розвитку облікової науки та практики з урахуванням значного впливу цифровізації суспільства, а також на розширення методології обліку та набуття обліковими працівниками цифрових навичок.*

Ключові слова: *інформаційні технології, облікова інформація, облікові інформаційні системи, моделювання, інформаційні технології, штучний інтелект, пандемія, Індустрія 5.0, промислова революція, облікова професія, хмарні технології, великі дані, блокчейн, інтернет речей, діджиталізація.*

Формули: 1, рис.: 0, табл.: 1, бібл.: 20.

Vita SEMANIUK,
D.Sc. (Economics), Associate Professor, Professor,
Department of Accounting and Taxation, West Ukrainian National University,
st. Lvivska, 5a, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: v.Semaniuk@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7010-9923

Nataliya MELNYK,
PhD, Associate Professor, Professor,
Department of Accounting and Taxation, West Ukrainian National University,
st. Lvivska, 11a, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: melnyk.nataliya@wunu.edu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5572-4514

IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE BUSINESS INFORMATION ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF THE FIFTH INDUSTRIAL REVOLUTION

Abstract

Introduction. *The rapid development of information technologies radically affects the information environment of business. The fourth industrial revolution is replaced by the fifth, which forms organizational structures based on the principles of digitization and robotization and puts cloud technologies, blockchain, artificial intelligence, and the Internet of Things as the basis of economic activity, radically changing the work of accountants as creators of the information environment at various management levels. Progressive technologies make it possible to automate decision-making and create multiple alternative options, taking into account a huge number of influencing factors, and to model the development of situations in conditions of significant uncertainty. Such decisions will make it possible to achieve information transparency and economic security of business, make optimal management decisions, and forecast the development of economic systems.*

Goal. *The purpose of the research is to study the impact of technology on the information environment of business and to understand how information technology will change the work of accountants. Simulate the information environment of business at different levels of management, subject to the introduction of the latest information technologies and principles of digitization. To prove the necessity of changing the accounting methodology in the conditions of the fifth industrial revolution and changing the basic principles of accounting theory.*

Research methods. *To achieve the goal of the research, bibliographic, monographic, and comparative analysis of the theory of information systems, accounting theory, and theories of social development was used. The system of dialectical, cybernetic, and synergistic analysis methods made it possible to assess the impact of digitization and the development of digital technologies on the accounting system as an information creation system. The methods of theoretical construction, scientific abstraction, thought experiment, and modeling were used in assessing the impact of the latest information technologies on the accounting system of economic entities at different levels of management and forecasting prospects for the development of accounting science and practice.*

Results. *The influence of technologies on the information environment of business in the conditions of Industry 5.0 and the changes in accounting science and practice due to such influence are studied. An attempt was made to simulate the information environment of business at different levels of management, subject to the introduction of the latest information technologies and principles of digitization. The necessity of changing the*

accounting methodology in the conditions of the fifth industrial revolution and changing the basic principles of the accounting theory is proved. A forecast was made regarding the impact on the accounting methodology and methodology of such digital solutions as cloud technologies, Big Data, artificial intelligence, Blockchain, and the Internet of Things.

Prospects. *It is advisable to direct further scientific investigations to the forecast of the development of accounting science and practice, taking into account the significant impact of digitalization of society, as well as the expansion of accounting methodology and the acquisition of digital skills by accounting employees.*

Keywords: *information technologies, accounting information, accounting information systems, modeling, information technologies, artificial intelligence, pandemic, Industry 5.0, industrial revolution, accounting profession, cloud technologies, big data, blockchain, Internet of Things, digitalization.*

Keywords: *accounting information resources, accounting information systems, modeling, information technology, artificial intelligence, Covid-19 pandemic, Industry 5.0, revolution, accounting profession, cloud, big data, blockchain, IoT, digitalization.*

Formulas: 1, fig.: 0, tabl.: 1, bibl.: 20.
JEL classification: M41, M49, D24

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій кардинально змінює не лише середовище функціонування економіки, а й саму її структуру і зміст. Динамізм середовища та постійні зміни приводять до високої непередбачуваності і вимагають від економічних суб'єктів гнучкості й адаптивності. Ухвалення управлінських рішень перетворюється у складний процес, який потребує різноманітної інформації про всі фактори впливу щодо об'єкта управління. Індустрія 4.0 стала реальністю і вплинула як на господарську діяльність, так і на облікову науку і практику. Усі технологічні і цифрові рішення, впливаючи на бізнес-процеси, впливають на способи й методи ведення обліку в частині створення управлінської та стратегічної інформації.

Індустрія 5.0 зумовлена цифровою революцією, яка призведе до еволюції обліку як науки і практики, що бере участь у виробництві знань для прийняття рішень. Особливий вплив цифрової ери відчуватиметься на управлінську і стратегічну підсистеми обліку, хоча виникнення нових і нетрадиційних об'єктів обліку (цифрові гроші, криптовалюти) неодмінно змінить методику фінансового обліку. Викликом у такому разі буде проблема якості та транспарентності інформації та ухвалення управлінських рішень у суспільстві та економіці, що базуються на інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси діджиталізації суспільства, становлення Індустрії 4.0 та перехід до Індустрії 5.0, становлення цифрової економіки та суспільства, що базується на інформації, є предметом багаточисельних досліджень вчених різних галузей, оскільки цифрова економіка впливає на всі суспільно-економічні процеси. Так, найновіші дослідження Huang, S., Wang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D., & Wang, L. присвячені вивченню Індустрії 5.0 і Суспільства 5.0 [1]. Вчені зазначають, що «Індустрія 5.0 оголошена Європейською комісією для стійкої, орієнтованої на людину та стійкої європейської промисловості, а Суспільство 5.0 запропонував Кабінет міністрів Японії, щоб збалансувати економічний прогрес із вирішенням соціальних проблем японського суспільства» [1].

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Стаття M. C. Zizic, M. Mladineo, N. Gjeldum & L. Celent присвячена п'ятій промисловій революції, яка передбачає взаємодію людського інтелекту та когнітивних обчислень для надання персоналізованих продуктів і, опираючись на технології Індустрії 4.0 – Big Data, інтернет речей, цифрові платформи, доповнена та віртуальна реальність і 3D-друк – формуватимуть суперрозумне суспільство на базі використання штучного інтелекту, робототехніки, оптичного розпізнавання символів тощо [2].

M. Gonçalves та інші описують ролі бухгалтерського обліку та бухгалтерів в організаціях та суспільстві в контексті цифрової ери, надавши практичне уявлення про потенційний зв'язок між технологічним (зокрема цифровим) розвитком та динамікою ринку праці для фахівців з бухгалтерського обліку [3]. T. Korhonen, E. Selos, T. Laine, & P. Suomala, досліджуючи технології віддаленого управління та віртуальної чи доповненої реальності, доводять, що можливості для обліковців все ще будуть ефективні та конкурентні порівняно з маши вносить суттєві корекції в процеси прийняття рішень та створення інформації в управлінському обліку [4]. Yoon S. натомість стверджує, що бухгалтер майбутнього буде тим, хто зможе прийняти майбутні технологічні зміни і стати частиною системи [5].

F. Yuksel [6] визначає, що нововведення у сфері бухгалтерського обліку сприятимуть доступу до інформації та її транспарентності. Технології хмарного обліку та їх вплив на ефективність бізнесу описано N. Mosteanu; A. Faccia, вказавши на основні переваги цифрових технологій у контексті «зниження ризику помилки (особливо людської помилки), низький ризик шахрайства, автоматизація системи, аналіз великих даних, величезна економія коштів (за рахунок підвищення ефективності та зменшення помилок), підвищення надійності у фінансових звітах та скорочення робочого процесу» [7]. Окремі дослідники, зокрема D. Yau-Yeung; O. Yigitbasioglu; P. Green наголошують на існуванні певних ризиків, пов'язаних з цифровізацією обліку [8]. Аналіз літератури у сфері бухгалтерського обліку показує, що увага до перспектив використання в обліку цифрових технологій незначна, а основні публікації стосуються використання методик Bid Data, цифрових платформ [9], використання нових технологій в обліку [10], кібербезпеки [11].

Мета дослідження. Метою статті є визначення ролі цифрових технологій у формуванні і функціонуванні інформаційного поля бізнесу, яке створюється в обліковій системі. За сучасних умов облікова наука постає перед низкою викликів, а тому в статті зроблено спробу прогнозування розвитку облікової науки та можливостей щодо розширення її методології. Розглядаючи розвиток економічних систем крізь призму можливостей та загроз, варто виявити зв'язок між розвитком цифрових технологій в обліку та його ефективністю. Стаття має дати відповідь на питання, як Індустрія 5.0 вплине на інформаційне середовище обліку, а отже, на облікову систему, а також, якими є основні перспективи та перешкоди розвитку облікової науки й практики за умов Індустрії 5.0.

Дослідження проводилося на основі вивчення літературних джерел з проблематики цифровізації обліку в базах даних Web of science, ScienceDirect, SpringerLink та Google Scholar, які дали нам підтвердження основної гіпотези щодо значного впливу інформаційних технологій та новітніх цифрових інструментів на облікову практику та науку, особливо це стало актуальним в умовах пандемії та воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне суспільство і сформована ним цифрова економіка характеризуються стрімким розвитком цифрових технологій, переживаючи п'яту технологічну революцію Industry 5.0, змінюючи не лише принципи організації економічних систем, а й спосіб мислення, яке трансформується до умов функціонування в динамічному інформаційному просторі.

Інформаційне середовище бізнесу стає динамічним, а бізнес змушений функціонувати в умовах невизначеності та ризику. За таких умов облікова система, яка є основою створеннія інформаційних ресурсів для прийняття управлінських рішень, стоїть перед викликами цифрової економіки. Для облікових працівників цифрова трансформація стала приводом до технологічної еволюції, та чи достатньо цього в умовах п'ятої промислової революції. Чи достатньо методології подвійного запису для формування інформаційних ресурсів для підприємств інформаційної економіки? Обліковці можуть трактувати діджиталізацію економіки як загрозу для своєї професії, оскільки цифрові технології дають змогу автоматизувати стандартизовані методи обліку. «Тренди економічного розвитку полягають у тотальній автоматизації всього, що піддається алгоритму, та оцифруванні того, що тільки можна оцифрувати (в системі обліку формувати всі документи та відображати факти господарської діяльності можна в онлайн-режимі). Якою буде перспектива традиційної професії бухгалтера, якщо всі облікові методи через їхню стандартизованість, можуть бути формалізовані, переведені на мову алгоритмів і виконуватися машиною?» [12].

Технології блокчейн, Big Data, хмарні інструменти, штучний інтелект та інші дають змогу автоматизувати прийняття управлінських рішень. Але в ситуаціях високої динамічності алгоритми можуть приводити до втрати якості інформації, адже процес прийняття рішень надто ускладнюється і вимагає достатньої і достовірної інформації, створеної на запит користувача. Про ризик втрати якості інформації через автоматизацію писав також H. Damerji; A. Salimi [13], стверджував, що процес прийняття рішень не завжди раціональний і не може бути повністю чи частково відтворений в алгоритмах.

Саме тому цифрові технології можуть стати можливістю для осучаснення облікової професії та розвитку науки про облік, розширення методології і позбавлення бухгалтерів від рутинних завдань, які виконуватимуть машини. За умов прийняття цифрових інструментів та розширення облікової методології, бухгалтери (можливо, назва професії трансформується) зможуть створювати інформацію різноманітного характеру на запити користувачів і працювати в інформаційному середовищі бізнесу над створенням цінності, отримуючи значний потенціал розвитку. C. Hoffman доводить, що роль бухгалтерів буде визначальною для підприємств і пропонує їм оволодіти навичками творчості та імпровізації, щоб впливати на процеси створення цінності бізнесу [14]. D. Burchell та інші ще у 1980 роках стверджували, що бухгалтерський облік не може бути «автовідповідачем», який допомагає приймати рішення шляхом розрахунку, але він може підготувати інформаційне підґрунтя для комунікацій, прийняття рішень та управління [15].

Цифрова економіка, яка характеризується інтеграцією високих інформаційних технологій з бізнес-процесами, впливає на продукти, канали логістики, збут і поставки, кардинально змінюючи принципи організації та функціонування бізнесу. Цифрова

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

трансформація бухгалтерського обліку як практики в цих умовах необхідна, оскільки без цього бізнес не зможе функціонувати на конкурентних позиціях, ухвалювати вчасні ефективні рішення, досягати достатнього рівня гнучкості та реагувати на ризики. Така ситуація вимагатиме також змін у науці про облік у частині перегляду принципів, завдань, методології тощо.

Щодо впливу цифрової економіки на облікові системи та їх трансформацію, Герреро і Сьєрра виокремили шість рівнів еволюції інформаційних систем (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні еволюції інформаційних систем в обліку

№ з/п	Рівень управління	Цифрові інструменти в обліку
Рівень 1	Технічний рівень управління Транзакційні операції	Зведені звіти, ERP
Рівень 2	Середній рівень управління тактичні рішення	Консолідовані звіти, Excel, Access
Рівень 3		Аналітичні інструменти, KPI, Datamart, доступ користувачів
Рівень 4	Стратегічне управління	Предиктивне моделювання, інформаційні панелі, управління даними, широкий доступ користувачів
Рівень 5	Інституційний рівень управління	Розширений аналіз у режимі реального часу, Розширений аналіз, Системи показників, Автоматизація, Прогноз, Рішення X, Події, Корпоративна DW, Корпоративні KPI
Рівень 6	Інноваційний	Глобалізований корпоративний процес, Аналітичні послуги, Корпоративне сховище даних, Спільні активи

Джерело: [16].

В умовах п'ятої промислової революції активно використовуватиметься доступ до розподілених книг (блокчейн) і Big Data, що підтримується хмарними аналітичними інструментами і штучним інтелектом, дасть змогу автоматизувати прийняття рішень у великих масштабах [17]. Важливими цифровими інструментами будуть вебсередовища (Google Drive, Dropbox тощо) для спільного доступу до документів, а також такі платформи, як OCR, які базуються на використанні елементів штучного інтелекту.

Незважаючи на те, що цифрові інструменти і новітні технології обробки інформації позбавляють облікових працівників рутинної роботи і запобігають помилкам, спричиненим людським фактором, їх повсюдне застосування супроводжується певними викликами (безпека та конфіденційність інформації, кібербезпека, контроль доступу до шифрування, вартість створення інформації тощо).

Один з надзвичайно складних процесів прийняття рішень в умовах інформаційного суспільства ще більше утруднюється через підвищену складність відбору відповідної інформації. Цифрові технології вимагають кількісної та якісної оцінки через вимірювання продуктивності та витрат на впровадження та експлуатацію. Виникає проблема вартості інформації, яка буде особливо актуальною в умовах тотальної цифровізації економіки. Відомі методи обрахунку вартості інформації, які пропонують економічну інтерпретацію інформації через застосування категорій вартості інформації як ресурсу, товару, предмета праці [19].

«Вартість економічної інформації можна виразити через економічні наслідки від її сприйняття або неврахування. Неврахування інформації збільшує невизначеність у прийнятті управлінських рішень, що призводить до економічних втрат. Очікувана вартість інформації (EVI) дорівнюватиме величині зменшення невизначеності після обліку та аналізу відповідної інформації:

$$EVI=EOL_1 - EOL_2,$$

де EOL_1 – невизначеність (ймовірність неправильного рішення) без урахування інформації, що оцінюється, помножена на ціну помилки (еквівалент втрат); EOL_2 – невизначеність з урахуванням інформації, що оцінюється, помножена на ціну помилки. Доведено, що для оцінювання вартості створення інформації доцільно застосовувати інтервальний підхід, коли необхідно сформувати вихідні дані у вигляді наборів даних I, ввівши такі позначення: I_1 – множина інформації, яка оцінюється, I_n – множина інформації, яку можна фіксувати, тобто здійснювати її облік, I – множина повної інформації про внутрішнє та зовнішнє середовища підприємства. Відповідно буде справедливим включення $I_1 \subset ...I_n \subseteq I$ » [20].

Висновки і перспективи подальших досліджень. За умов п'ятої промислової революції та інформаційної економіки менеджмент потребує цілісної картини своєї діяльності і всіх чинників впливу на неї, водночас система обліку відповідно до фінансової управлінської, стратегічної її підсистем за допомогою використання новітніх цифрових технологій зможе створювати такі інформаційні масиви на запити користувачів, методика штучного інтелекту дає змогу запропонувати варіанти ухвалення рішень та опрацьовувати значний обсяг даних.

Саме тому в інформаційному суспільстві, де інформація і знання будуть основною продуктивною силою, облікова наука змушена перейти до нової своєї парадигми і переглянути принципи, методики та закони створення, сприйняття та осмислення інформації. Цифровізація облікової практики та трансформація облікової теорії неминучі, оскільки інформаційні технологіях змінюють практику і філософію діяльності усього людства.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на прогноз розвитку облікової науки і практики з урахуванням значного впливу цифровізації суспільства, а також на розширення методології обліку та набуття обліковими працівниками цифрових навичок.

References

1. Huang, S., Wang, B., Li, X., Zheng, P., Mourtzis, D., & Wang, L. (2022). Industry 5.0 and society 5.0 – Comparison, complementation and co-evolution. *Journal of Manufacturing Systems*, 64, 424–428. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2022.07.010
2. Zizic, M. C., Mladineo, M., Gjeldum, N., & Celent, L. (2022). From industry 4.0 towards industry 5.0: A review and analysis of paradigm shift for the people, organization and technology. *Energies*, 15 (14). DOI: https://doi.org/10.3390/en15145221
3. Gonçalves, M. J. A., da Silva, A. C. F., & Ferreira, C. G. (2022). The future of accounting: How will digital transformation impact the sector? *Informatics*, 9 (1). DOI: https://doi.org/10.3390/informatics9010019

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

4. Korhonen, T., Selos, E., Laine, T., & Suomala, P. (2021). Exploring the programmability of management accounting work for increasing automation: An interventionist case study. *Accounting, Auditing and Accountability Journal*, 34 (2), 253–280. DOI: https://doi.org/10.1108/AAAJ-12-2016-2809
5. Yoon, S. A. (2020). Study on the Transformation of Accounting Based on New Technologies: Evidence from Korea. *Sustainability*, *12*, 8669.
6. Yüksel, F. (2020). Sustainability in Accounting Curriculum of Turkey Higher Education Institutions. *Turk. Online J. Qual. Inq.*, 11, 393–416.
7. Mosteanu, N., Faccia, A. (2020). Digital Systems and New Challenges of Financial Management – FinTech, XBRL, Blockchain and Cryptocurrencies. *Qual. Access Success*, 21, 159–166.
8. Yau-Yeung, D., Yigitbasioglu, O., Green, P. (2020). Cloud accounting risks and mitigation strategies: Evidence from Australia. *Account. Forum*, 44, 421–446.
9. Moll, J., Yigitbasioglu, O. (2019). The role of internet-related technologies in shaping the work of accountants: New directions for accounting research. *Br. Account. Rev.* 2019, 51, 100833.
10. Leoni, Giulia & Parker, Lee. (2018). Governance and control of sharing economy platforms: Hosting on Airbnb. The British Accounting Review. 51. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bar.2018.12.001.
11. Zadorozhnyi, Z.-M., Muravskyi, V., Shevchuk, O., & Bryk, M. (2021). Innovative accounting methodology of ensuring the interaction of economic and cybersecurity of enterprises. Marketing and Management of Innovations, 4, 36–46. DOI: https://doi.org/10.21272/mmi.2021.4-03
12. Semanyuk, V. Z. (2018). Information theory of accounting in post-industrial society: monogr. Ternopil: TNEU. 392 p.
13. Damerji, H., Salimi, A. (2021). Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting. *Account. Educ*, *30*, 107–130.
14. Hoffman, C. (2017). Accounting and Auditing in the Digital Age. URL: http://xbrlsite.azurewebsites.net/2017/Library/AccountingAndAuditingInTheDigitalAge.pdf
15. Burchell, J. M. (1980). The birth of a legal principle – negligent misstatement causing pure economic loss. South African Law Journal, 97, 1–14.
16. Guerrero, C., Sierra, J. E. (2018). Impact of the Implementation of a New Information System in the Management of Higher Education Institutions. Int. J. Appl. Eng. Res., 13, 2523–2532.
17. Damerji, H.; Salimi, A. (2021). Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting. *Account. Educ,* 30, 107–130.
18. Mosteanu, N., Faccia, A. (2020). Digital Systems and New Challenges of Financial Management–FinTech, XBRL, Blockchain and Cryptocurrencies. Qual. Access Success 2020, 21, 159–166.
19. Semaniuk, V., Shpak, V., & Papinko, A. (2021). Estimation of the information efficiency of the accounting system. Paper presented at the 2021 11th International

Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2021 – Proceedings, 437–440. DOI: https://doi.org/10.1109/ACIT52158.2021.9548557

20. Manzhula, V., Semanyuk, V., & Rozhelyuk, V. (2019). Evaluation method of economic benefit taking into account additional data in decision-making process. Paper presented at the 2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies, ACIT 2019 – Proceedings, 413–416. DOI: https://doi.org/10.1109/ACITT.2019.8779982

Статтю отримано 27 серпня 2022 р.
Article received August 27, 2022.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ: КОНКУРЕНТНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Аналітична записка за підсумками V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 02 червня 2022 р. кафедра теоретичної та прикладної економіки Інституту адміністрування та післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка» провела V Всеукраїнську науково-практичну інтернет-конференцію «ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ: КОНКУРЕНТНІ ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ».

Метою конференції визначено обмін досвідом між науковцями й практиками у сфері публічного управління та адміністрування, розширення тематики міждисциплінарних досліджень, підвищення якості виконання наукових розробок, координація наукової співпраці між науковими інституціями та бізнес-середовищем, розроблення рекомендацій з відновлення конкурентоспроможності держави у післявоєнний період.

На конференції обговорювались кризи в публічному управлінні та адмініструванні та їх вплив на становлення державності; публічне управління та адміністрування у відновленні економічної системи в післявоєнний період – світовий досвід; управління людськими ресурсами та соціальна політика у воєнний та післявоєнний періодах; вплив публічного управління та адміністрування на відновлення конкурентоспроможності держави в післявоєнний період.

З доповідями на науковому заході виступили: Поплавська Жанна Василівна – завідувачка кафедри теоретичної та прикладної економіки Національного університету «Львівська політехніка», д. е. н., професор, Пилипенко Любомир Миколайович – директор Інституту адміністрування та післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка», д. е. н., професор, Куйбіда Степан Васильович – директор департаменту економічної політики Львівської обласної військової адміністрації, к. е. н., Волянський Олег Романович – начальник юридичного відділу Західного офісу Держаудитслужби, Логвіновська Світлана Іванівна – доцент кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, м. Одеса, к. е. н., доцент, Курганська Елеонора Іванівна – доцент кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, м. Одеса, к. е. н., доцент, Юринець Оксана Василівна – професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, депутат Верховної ради України VIII скликання, громадський діяч, д. е. н., доцент, Садова Уляна Ярославівна – професор кафедри теоретичної та прикладної економіки Інституту адміністрування та післядипломної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, д. е. н., проф., Мандюк Ярина Юріївна – криптоконсультант компанії «Peakdefi», Мельник Алла Федорівна – професор кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу, д. е. н, професор, Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль, Коваленко Олена Олександрівна – професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені професора О. І. Процевського, Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Музика Павло Михайлович – доктор екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені професора І. В. Поповича, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів, Соломонко Дмитро Олександрович – асистент кафедри економіки підприємства, інновацій та дорадництва в АПК імені професора І. В. Поповича, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів, Филюк Галина Михайлівна – д. е. н., професор, завідувачка кафедри економіки підприємства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

За результатами дискусії щодо пропонованих до обговорення питань, учасники V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності» сформулювали такі висновки та практичні рекомендації:

Відбудова України в післявоєнний період вимагає чітко окресленого плану, який охопив би успішний досвід різних країн, адаптований до потреб України. Так, післявоєнна Німеччина відбудовувалась на засадах лібералізму, соціальної економіки, стимулювання конкуренції та інвестицій, фінансових реформах. Натомість Італія вбачала відбудову економіки на засадах фінансової підтримки найбільших монополій. В Японії поєднали лібералізацію з плановою економікою і використали ментальність та культуру, самопожертву та працездатність японського народу, розвинули підприємництво. Ізраїль, притримуючись лібералізації в економіці, зробив наголос на інфраструктурні проекти, систему державного регулювання цін. Таким чином, успішний досвід насамперед передбачав врахування національних особливостей, але однозначно передбачав економічну лібералізацію.

Національними особливостями України, які мають бути основою розроблення плану Маршалла (період реалізації 2 роки із загальним періодом контролю 5 років), мають бути такі:

– формування суспільства на основі патріотизму та прагматизму, формування цінностей. Економічний патріотизм пов'язаний з нетриманням активів в офшорах, сплатою податків, зберіганням коштів в українських банках, спротивом корупції, різним фінансовим злочинам, бюджетному марнотратству, зловживанню становищем, свавіллю правоохоронних органів та органів контролю, в т. ч. щодо підприємництва, протистоянням олігархічним впливам, виробленням чистої екологічної продукції, не забрудненням навколишнього середовища та ін.;

– взаємодія та співпраця усіх гілок влади, в основі чого є потреби громади, євроатлантичний розвиток держави, реалізація адвокатування України у ключових європейських столицях, досягнення управлінської ефективності – методу добору лідерів, обізнаних або здатних швидко вчитися та адаптуватися; дотримання формату збереження демократії задля постійних змін, спроможності громад впливати на державотворення.

Україна переживає одну з найгостріших криз за історію становлення нації, державності. Однак кризу варто розглядати як «вікно можливостей», що супроводжується переданням знань та технологій, пошуком нових можливостей використання ресурсів, пошуком нових ресурсів, розвитком нових ринків, галузей,

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

зокрема ринку орендних відносин, агропромислового сектору, машинобудування, військового комплексу, ІТ сфери. Зруйновані регіони, порушені виробничо-логістичні зв'язки вимагають відбудови на засадах конкурентних переваг територіальних громад.

Україна від моменту створення як незалежна держава в економічних та державницьких системах характеризувалась штучними утвореннями та відносинами, реформування яких тривалий час не було успішним. Від моменту вторгнення в Україну – 24.02.2022 із введенням воєнного стану, в державності, як і в економічній системі, зокрема, штучно створене зазнало краху і потребує відновлення на нових для України засадах в управлінській, податковій та фінансовій системах, інфраструктурному розвитку, втручанню держави в ринкову економіку, дотриманні балансу інтересів, розвитку територіальних громад тощо.

Управлінська система. Вимагає формування системи прийняття рішень у публічній сфері на засадах єдино визначених на державному рівні напрямках розвитку. Впровадження воєнного стану унеможливило розвиток регіонів у відповідності до стратегій та планів, затверджених у мирний час. Відбувся перерозподіл фінансових потоків, змінились першочергові потреби суспільства. Відповідно на регіональному рівні потрібно уникати «інтуїтивного» прийняття рішень та фрагментарних відносин, без системного та комплексного підходу. Економічна система стає тим фронтом, перемога на якому забезпечить розвиток державності загалом. Оскільки стан безпековості в країні є різним, то й різними мають бути підходи до регулювання економічних відносин. Такий диференційований підхід дасть можливість знизити економічне спадання на рівні держави. Володіючи великим повноваженнями щодо бюджетного управління обласні військові адміністрації одночасно позбавлені компетенції керування економічними процесами.

Податкова система. Податки потрібно використовувати як регулятори економічних відносин, а не основні наповнювачі бюджетів різних рівнів. Держава повинна знаходити способи наповнення дохідної частини бюджетів поза податковими надходженнями. Така переорієнтація дасть можливість вільно вносити зміни в систему оподаткування. З огляду на те, що бізнес намагається перевести свої активи за кордон, де й будуть сплачуватись податки, то необхідно розробити інструменти та заходи стримування такого вивезення активів, створення в районах з вищим рівнем безпеки, сприятливих умов для ведення бізнесу, особливо в територіальних громадах. Спрощення системи адміністрування податків.

Фінансова система. Вимагає ефективного використання державних коштів. Ефективність оцінюється як відповідність мети використання коштів доцільності та потребам у суспільстві. Електронний контроль за видатками, впровадження електронних систем з підвищенням можливості їх використання кадрами органів контролю. Окремої системи контролю вимагає надходження та використання донорських коштів на засадах прозорості та ефективності.

Інфраструктурний розвиток. Передислокація виробничих потужностей в окремі регіони зумовила появу надмірного навантаження на інфраструктуру. Відповідно, першочергового вирішення вимагає транспортна інфраструктура (перехід на вузьку колію), розбудова складських приміщень за європейськими нормами, елеваторів, оскільки змінюється навантаження на транспортну систему України. Очевидно, питання

відбудови має залежати від регіону – деокуповані території потрібно відбудовувати для того, щоби повертати туди життя. Водночас відновлення інфраструктури має супроводжуватися розбудовою системи протиповітряної та протиракетної оборони. Однак є певні об'єкти, які потрібно відбудовувати незалежно від того, що відбувається в театрі бойових дій.

Втручання держави в ринкову економіку. У воєнний період, як кризовий, держава може відхилятись від ринкових засад та надавати перевагу прямому державному втручанню, підтримуючи економіку. Тимчасово потрібно перейти до такого управління економікою, коли держава вирішує, що саме є пріоритетом і на що потрібно спрямувати державну підтримку. В цьому контексті особливо важливу роль має відіграти НБУ та державні банки, які мають стати основою для кредитування переходу держави на воєнні рейки.

Головне завдання України зараз – інтенсифікувати економічні процеси на територіях, де не ведуться бойові дії. Зокрема, зосередитись на підтримці виробництва, переведенні його у відносно безпечні регіони. Водночас держава має максимально стимулювати переорієнтацію економіки на підтримку армії, забезпечення оборони, відновлення і підтримання інфраструктури, забезпечення продуктової безпеки. Для заохочення бізнесу є сенс розробити мобілізаційно-партнерські завдання. З метою стимулювання економіки під час війни, необхідне реформування регуляторної та податкової систем з метою спрощення всіх економічно значущих процедур. Також найближчими до економічних проблем залишаються територіальні громади, які мають сприяти розвитку місцевого бізнесу. Впровадження промислового безвізу, підтримання бізнесу – важливого суб'єкта, на якому будується вся економіка, задля стримування економічного спаду та відновлення економічного зростання.

Дотримання балансу інтересів та формування довіри. Баланс інтересів держави, бізнесу та суспільства порушується, зокрема, через зарегульованість процедур, наприклад, у публічних закупівлях. Формування довіри через блокчейн як системи відносин – зміна фінансових правил та законів у глобалізованому світі. Через розподіл інформації у системі блокчейн виникає можливість запобігти втраті чи зміні даних при несанкціонованому втручанню. Відновлення довіри бізнесу до влади – фактору, який є визначальним у будь-яких управлінських рішеннях. Особиста відповідальність влади за виконання наданих обіцянок, посилення відповідальності чиновників за прийняття стратегічних рішень, які завдають шкоди бізнесу. Як елемент довіри вважається і сталість нормативно-правового регулювання діяльності бізнесу. Цьому може сприяти як мораторій на зміну відповідних законів, так і обговорення актів на рівні асоціацій, громадськості (як незалежного арбітра). Баланс інтересів і довіра до влади формуються з наданням пріоритету людині та її правам перед державою, насамперед права на працю оскільки людина, яка не отримує заробітну плату, втрачає можливість стати частиною єдиного механізму відновлення економіки.

Розвиток територіальних громад. Утворення територіальних громад на засадах диференціації, з врахуванням їх конкурентоспроможності, в т. ч. з урахуванням людських, фінансових, інвестиційних та виробничих ресурсів. Забезпечення фахівцями територіальні громади.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Аналітичну записку підготували:

Жанна Поплавська	завідувачка кафедри теоретичної та прикладної економіки Національного університету «Львівська політехніка», д. е. н., проф.
Наталія Михальчишин	доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Національного університету «Львівська політехніка», к. е. н., доцент

ОБЛІК, ОПОДАТКУВАННЯ І КОНТРОЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Аналітична записка за результатами науково-практичного круглого столу з міжнародною участю (м. Тернопіль, Західноукраїнський національний університет, 15 червня 2022 року)

15 червня 2022 року відбувся науково-практичний круглий стіл з міжнародною участю на тему «Облік, оподаткування і контроль діяльності суб'єктів господарювання в умовах кризових явищ».

Незважаючи на складну воєнно-політичну і соціально-економічну ситуацію в Україні, події які відбуваються мають прямий вплив на організацію обліку, оподаткування та контролю, тому ці питання потребують особливої уваги та вимагають пошуку шляхів вирішення цих проблем. Кафедра обліку і оподаткування сприяє всебічному розвитку здобувачів освіти, і не лише у виконанні навчального плату, а й у наукових розробках. На цьому наголосив проректор з наукової роботи Зеновій-Михайло Васильович Задорожний, підкресливши, що саме нашим студентам необхідно відбудовувати нашу економіку у післявоєнний час, знаходити можливості для відновлення повноцінного життя в межах нашої країни. Тому під час даного круглого столу було обговорено актуальні питання обліку необоротних активів, трудового законодавства, цивільно-правових відносин, е-комерції, питання особливостей обліку у одержувачів бюджетних коштів, порядок оприлюднення фінансової звітності суб'єктів державного сектору в умовах воєнного стану, відчуження та примусове вилучення майна в умовах військового стану з облікової та юридичної точки зору.

Завідувач кафедри обліку і оподаткування, к. е. н., доцент Наталія Володимирівна Починок наголосила, що за результатами роботи науково-практичного круглого столу буде опубліковано збірних праць студентів із науковими працями студентів, адже усі бажаючі не зможуть виступити через обмеженість заходу в часі.

Варто зазначити, що до заходу долучилися колеги із зарубіжних країн: Александер Лебединський (США) та Світлана Галещук (Франція), які описали своє бачення виходу України з економічної кризи.

Важливим є і те, що були присутні стейкхолдери освітніх програм за другим (магістерським) рівнем: «Облік і оподаткування підприємництва» та «Облік і контроль в державному секторі економіки»: Наталія Володимирівна Солонинка, головний спеціаліст, головний бухгалтер відділу архітектури та містобудування Тернопільської районної державної адміністрації; Марія Василівна Дідух, бухгалтер відділу культури Великоберезовицької селищної ради; Оксана Іванівна Кокшарова, головний бухгалтер КП «Купчинці» Купчинецької сільської ради; Андрій Зіновійович Федорович, головний бухгалтер ТОВ «Щедра нива»; Софія Мирославівна Пилипів (Петрущак), головний бухгалтер ФОП Орловська Т. М.; Світлана Миколаївна Жукевич, уповноважена особа з публічних закупівель територіального управління Служби судової охорони у Тернопільській області, к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування; Павло Никифорович Денчук, головний бухгалтер ТОВ «Сахара», к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування.

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

Гаранти даних освітніх програм (Володимир Васильович Муравський – професор кафедри обліку і оподаткування, д. е. н. та Світлана Василівна Сисюк – доцент кафедри обліку і оподаткування, к. е. н., доцент) оголосили переваги та можливості для студентів, що обрали навчання за даними напрямками.

У дискусії взяли активну участь як викладачі кафедри, так і запрошені гості не лише в офлайн режимі, але й у ZOOM платформі.

Модератор заходу к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування Наталія Ярославівна Зарудна.

За результатами дискусії із обговорюваних актуальних питань, учасники науково-практичного круглого столу з міжнародною участю на тему «Облік, оподаткування і контроль діяльності суб'єктів господарювання в умовах кризових явищ» сформулювали такі висновки та рекомендації до практичного використання:

Вступна частина. В умовах кризових явищ облік, оподаткування і контроль за діяльністю суб'єктів господарювання набуває особливого значення, адже від них у значній мірі залежить ефективність функціонування як усієї національної економіки, так і окремих її сегментів. Із запровадженням воєнного стану в Україні зросла відповідальність працівників обліку та контролерів за збереження і захист паперових та електронних носіїв обліково-контрольної інформації від ворожих атак; відображення на відповідних носіях інформації (з фото- та відеопідтвердженням) даних про знищені, пошкоджені або викрадені російськими загарбниками основні засоби, виробничі запаси, кошти; складання форм фінансової, податкової, статистичної й управлінської звітності у встановлені терміни; забезпечення нарахувань і сплати податків та зборів або їх відтермінування згідно з чинним податковим законодавством України тощо. Водночас, контроль за діяльністю суб'єктів господарювання мав би здійснюватись у звичному режимі, якщо не виникнуть відповідні форс-мажорні обставини, тоді керівництво суб'єкта господарювання має ухвалити управлінське рішення, що адекватне навколишній оперативній обстановці.

Актуальні аспекти обліку й оподаткування необоротних активів в умовах кризових явищ. Цифровізація та інтелектуалізація інформаційних процесів є причиною зміни складу необоротних активів сучасних підприємств, які функціонують у сфері IT-Бізнесу. Віртуалізація фінансово-господарських процесів призводить до зміни структури майна підприємства на користь нематеріальних активів. Необхідним є поділ нематеріальних активів на необоротні та оборотні в бухгалтерському обліку, що відповідає сучасним реаліям бізнесу у метавсесітах, коли у розпорядженні підприємства відсутні будь-які облікові об'єкти матеріальної природи, персонал працює з дому на власному програмно-технічному забезпеченні, а усі виробничі процеси делеговані аутсорсерам.

Зміни і доповнення до трудового законодавства України, цивільно-правових відносин та відображення їх в обліку й оподаткуванні. Дистанціювання у виконанні посадових обов'язків працівниками з дому в умовах пандемічно-військових очікуваннях бізнесу потребує юридичної, облікової та податкової регламентації на рівні держави. Важливою є повна адаптація трудового законодавства України до можливостей дистанційного функціонування персоналу підприємств. В системі обліку й оподаткування активно імплементуються сучасні технології моніторингу виконання функціональних обов'язків, обліку відпрацьованого часу та виконаних завдань,

нарахування основної і додаткової заробітної плати, встановлення механізмів підвищення продуктивності діяльності працівників тощо.

Облік та оподаткування е-комерції за умов дії воєнного стану. Стимулювання торгівлі через електронні комунікації для пожвавлення товарообігу в умовах прояву військових загроз потребує оптимізації облікової та податкової політики держави. Необхідним є удосконалення облікового відображення електронних трансакцій з використанням сучасних грошових засобів та криптовалют в умовах цифрової економіки. Сучасна система обліку та оподаткування підприємств стає основою організації глобального інформаційного середовища бізнес комунікацій, в якому інформаційно взаємодіють контрагенти, державні інституції, контролюючі організації, громадськість, судові установи та інші стейкхолдери.

Особливості обліку та контролю в одержувачів бюджетних коштів. Одержувачі бюджетних коштів зобов'язані бережливо відноситись до цих коштів і намагатись найефективніше їх використовувати. Щомісячно одержувачі бюджетних коштів повинні складати та подавати органам Державної казначейської служби «Звіт про надходження та використання коштів загального фонду» (форма 2м), а також формувати звіт «Про освоєння бюджетних коштів», який подають головному розпоряднику бюджетних коштів. Більшість одержувачів бюджетних коштів частково фінансуються з місцевого бюджету, а решта сум фінансування формується за рахунок надання послуг населенню. Звідси, важливо налагодити постійний і системний ефективний контроль за усіма цими коштами, щоб забезпечити їхнє оптимальне використання.

Порядок оприлюднення фінансової звітності суб'єктів державного сектору в умовах воєнного стану. Представники державного сектору економіки подають свою звітність до органів Державної казначейської служби, Державної служби статистики та Державної податкової служби України. За воєнного стану процеси зі складання, подання й оприлюднення фінансової звітності в Україні, до певної міри, викривлені та зміщені, без чітко визначених термінів. У зв'язку з цим, суб'єкти господарювання можуть подати фінансові, аудиторські звіти та будь-які інші документи протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни за весь період неподання звітності чи обов'язку подати документи. Господарські операції повинні відображатись в облікових реєстрах у тому звітному періоді, коли вони здійснені. Водночас, представники державного сектору економіки, на відносно безпечних територіях, зобов'язані оприлюднювати фінансову звітність так само, як і до запровадження в Україні воєнного стану.

Відчуження та примусове вилучення майна в умовах воєнного стану з облікової та юридичної точки зору. Дане питання регулюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI (з деякими змінами). В разі відчуження і примусового вилучення майна в умовах воєнного стану в обліковому плані складають «Звіти про оцінку майна», «Акти про відчуження майна», «Акти про примусове відчуження майна», «Висновки про здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно». Звідси, варто було б розробити методичні рекомендації щодо ведення цих документів, кореспонденції рахунків, звітності тощо. З юридичної точки зору,

ISSN 2786-4537 (print). Вісник економіки № 3, 2022 р.
ISSN 2786-4545 (online). Herald of Economics № 3, 2022

необхідно передбачити посилену карну відповідальність представників військового командування, у разі порушення ними положень названого вище законодавчого акту.

Аналітичну записку підготували:

Василь Дерій	професор кафедри обліку і оподаткування, д. е. н., професор, Західноукраїнський національний університет
Володимир Муравський	професор кафедри обліку і оподаткування, д. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет
Наталія Починок	завідувач кафедри обліку і оподаткування, к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет
Світлана Сисюк	доцент кафедри обліку і оподаткування, к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет
Наталія Зарудна	доцент кафедри обліку і оподаткування, к. е. н., доцент, Західноукраїнський національний університет

Статтю отримано 16 червня 2022 р.
Article received June 16, 2022.

Наукове періодичне видання

ВІСНИК
економіки

Науковий журнал

Випуск 3 (104)
липень – вересень
2022

Відповідальний за випуск *З.-М. Задорожний*

Редактори-коректори *І. Калачик*

Комп'ютерна верстка *О. Драбюк*

Дизайн обкладинки *М. Юрків*

Відповідальність за достовірність фактів, власних імен,цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій. Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК No 7284 від 18.03.2021 р.

Підписано до друку 31.08.2022. Формат 70x100 1/16.
Гарнітура Times і Arial. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 16,43. Умовн.-друк. арк. 17,89.
Тираж 100. Замовлення No P001-06-22.
Віддруковано у ЗУНУ

(Видавничо-поліграфічний центр «Університетська думка»)
46009 м.Тернопіль, вул. Бережанська, 2
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua